

Del III: Ett korrekt och välfungerande språk

I denna del av betänkandet uppmärksammas tre områden som är av vikt för att slå vakt om den offentliga svenskan som ett korrekt och välfungerande språk. Inledningsvis behandlas utvecklingen inom det centrala fält som massmedierna utgör (kapitel 8). Därefter tar vi upp den offentliga administrationens språk och det arbete som bedrivs inom förvaltningen för att förbättra den offentliga svenskan (kapitel 9). I detta kapitel behandlas även texter på svenska som tas fram inom EU. Avslutningsvis diskuteras vilka konsekvenser som IT-utvecklingen har när det gäller bl.a. läsande och skrivande (kapitel 10).

8 Massmediernas språk

Vi påverkas alla av det skrivna språk vi dagligen tar del av i tidningar och tidskrifter och det talade språk vi möter i film, radio och TV. Medierna är också i flera avseenden viktiga förebilder för vår språkanvändning. Massmedierna introducerar ord och benämningar för nya företeelser och spelar därför en stor roll för utvecklingen av det svenska ordförrådet. Det är därför viktigt att språket i framför allt tidningar och tidskrifter men även på textremsor i TV och på film är korrekt. För det talade språket i radio och TV är situationen självfallet annorlunda, men även här är det centralt att språket behandlas så bra som möjligt samtidigt som utrymme ges för den språkliga mångfald som finns i Sverige.

I detta kapitel inleder vi med att konstatera att massmediernas språk är inflytelserikt och viktigt. Vi har därefter valt att närmare studera tre delar av medieområdet som vi anser är av särskilt intresse: för det första journalistutbildningen och undervisningen i svenska, för det andra förutsättningarna för att producera ett korrekt språk och för det tredje översättning och textning av TV-program.

Följande punkter om massmediernas språk ingår i vårt förslag till handlingsprogram för svenska språket:

- Åtgärder skall vidtas för att stärka svenskans ställning inom utbildning och fortbildning av journalister och informatörer.
- Åtgärder skall vidtas för att främja en god utveckling av mediaspråket.

8.1 Massmediernas språk är inflytelserikt och viktigt

Medierna och det språk som dessa använder är en central del av den offentliga språkmiljön. De svarar för en stor del av det offentliga språk som vi möter i vardagen. Från demokratisk utgångspunkt är

det viktigt att alla har möjlighet att följa debatten i medierna. Medierna har en avgörande betydelse för ett öppet och demokratiskt samhälle. De granskar, analyserar och förmedlar information och bidrar till mångfald i samhällsbevakning och opinionsbildning. Samtidigt förmedlas genom medierna – medvetet eller omedvetet – olika värderingar, livsstilar och kulturuppfattningar som påverkar oss och vårt förhållande till andra människor och kulturer. Det är därför viktigt att medierna använder ett språk som är välfungerande och att vi som medborgare har tillägnat oss så god språkförmåga att vi kan ta del av innehållet i medierna.

Både regering och riksdag har i olika sammanhang betonat mediernas – och då särskilt radions och televisionens – betydelse för språket (se t.ex. prop. 2000/01:94). Medierna är viktiga kanaler för att sprida nya ord, termer och uttryck. Via massmedierna sprids också föreställningar om hur språkbruket bör vara i vissa sammanhang. Som exempel nämner Svenska språknämnden i sitt förslag till handlingsprogram att mediernas sätt att återge myndigheters och politikernas språkbruk uppfattas som modeller för hur våra offentliga angelägenheter skall hanteras rent språkligt. Även för sådant som avstavning, kommatering, ordbildning etc. är tidningarna viktiga förebilder och normkällor, inte minst för barn och ungdomar.

Massmedierna, och därmed språket i medierna, har kommit att utgöra en allt större del av vår vardag. Vi anslår mycket tid åt mediekonsumtion, i genomsnitt sex timmar per dag. Radio och TV dominerar användningen (drygt två timmar radio och drygt en och en halv timme TV). Strax över 20 minuter vardera ägnas åt böcker och morgontidningar. (Omvärlden 2001; Medieutveckling 2001.)

Utbudet av medier i Sverige är stort. Samtidigt som tidningsupplagorna har sjunkit under senare år har utbudet i radio och TV och via Internet ökat. TV är det medium som har den största räckvidden enligt Nordicoms Mediebarometer 2000. År 2000 var andelen tittare en genomsnittlig dag 88 %. För radion var motsvarande siffra 80 %. Vad gäller tryckta medier ligger morgonpressen i medeltal på 74 % och kvällspressen på 28 % läsare per dag. Sammantaget innebär det att 80 % av befolkningen läser en dagstidning en genomsnittlig dag. För tidskrifterna är motsvarande siffror 33 % för vecko- eller månadstidningar och 32 % för special- eller facktidskrifter.

I takt med den ökande datoriseringen har andelen Internetanvändare ökat under senare år. År 2000 uppgick andelen Internetanvändare till 32 % enligt Nordicoms Mediebarometer 2000.

(Internet svarade dock fortfarande för en blygsam del av den samlade tiden för medieanvändning, 6 %.) Drygt 85 % av Sveriges vuxna i åldern 16–64 år hade år 2001 tillgång till Internet (Fakta om information- och kommunikationsteknik i Sverige 2002). Var tredje person i den åldern använder dator i hemmet dagligen (Företagens användning av datorer och Internet 2001). Antalet webbplatser växer hela tiden. Genom det ökande utbudet av webbplatser på nätet blir dessutom gränsen mellan de olika medierna allt svårare att dra.

En annan inflytelserik del av mediaspråket är reklamen. Reklam-språket har i många avseenden en särprägel. Det produceras av reklamfirmor och företag, och inte av tidningsredaktioner o.d. Det syftar till att påverka våra attityder och handlingsmönster. Reklam-en vill väcka uppmärksamhet och använder därför ofta ett påfallande språk. Reklamspråket är fullt naturligt trendkänsligt; det är knappast förvånande att man vid studier av tidningstext funnit störst andel ointegrerade engelska lånord i just reklam (Chrystal 1988). Reklamen är en viktig inkörsport för nya termer, ord och uttryck i svenskan.

8.2 Journalister är en nyckelgrupp

8.2.1 Utbildning och fortbildning av journalister

Journalisterna är viktiga för språket

Journalisterna är en mycket viktig grupp för den offentliga svenskans utveckling. Om ambitionen är att medierna skall förmedla ett korrekt och välfungerande språk är det viktigt för språkpolitiken att nå journalisterna. Språkbruket påverkas genom att språkmönster övertas från uppmärksammade språkbrukare. Svenska språknämnden menar i sitt förslag till handlingsprogram att de som verkar inom medierna är en nyckelgrupp i detta hänseende.

Journalister har som yrke att dagligen hantera språket. Mycket tyder på att den praktiska språkkunskapen på redaktionerna ofta är god även om språkliga fel i olika omfattning naturligtvis förekommer.

Journalistutbildning och fortbildning

Journalister är utbildningsmässigt inte någon homogen grupp, utan kan ha många olika bakgrunder. Journalistutbildningar finns på flera olika nivåer i utbildningssystemet. Det är också möjligt att arbeta som journalist utan någon formell journalistutbildning. Till bilden hör dessutom att det inom gymnasieskolan finns ett medieprogram.

Ungefär 60 folkhögskolor anordnar utbildning inom kommunikations- och medieområdet. Som ett exempel kan nämnas den tvååriga journalistlinjen vid Södra Vätterbygdens folkhögskola i Jönköping. Första året innehåller grundläggande studier i tidnings-, radio- och TV-journalistik samt svenska, massmediekunskap och samhällsorienterande ämnen. Andra året innebär en specialisering på tidnings-, radio- eller TV-mediet och innehåller praktik och fördjupningsstudier.

Akademiska journalistutbildningar anordnas vid olika universitet och högskolor i landet. Längre journalistutbildningar (100 poäng) finns vid Stockholms universitet, Göteborgs universitet och Mitthögskolan. Kortare utbildningar (40 poäng) – som bygger på akademisk grundexamen – ges vid Stockholms universitet, Göteborgs universitet, Mitthögskolan, Uppsala universitet och Lunds universitet. Specialinriktade utbildningar i journalistik finns vid Högskolan i Kalmar, Södertörns högskola och Umeå universitet.

För redan färdiga journalister finns olika former av fortbildning. Institutet för fortbildning av journalister (Fojo) bildades år 1972 i Kalmar. År 1978 blev Fojo en del av Högskolan i Kalmar. Enligt förordningen (2001:1132) om Institutet för fortbildning av journalister skall Fojo bedriva fortbildning och vidareutbildning av yrkesverksamma journalister. Utbildningen skall utformas så att den ger de fördjupade kunskaper som journalister behöver för att med aktiv, granskande och oberoende journalistik bidra till en fungerande samhällsdemokrati och utvecklar journalisternas yrkeskunskaper. Fojos kursutbud varierar mellan åren för att svara mot de fortbildningsbehov branschen har. Bland annat erbjuds fortbildning i kreativt skrivande och språkriktighet. Kurserna riktar sig till yrkesverksamma journalister och är kostnadsfria. För den som är anställd betalar arbetsgivaren lön under kurstiden och för den som är frilans eller arbetslös finns stipendier att söka. Journalister utan formell yrkesutbildning och med bristande grundutbildning har

företråde till kurserna. Fojos verksamhet finansieras genom statsbidrag via Utbildningsdepartementet.

Journalistutbildningarna ger en god grund

Högskoleverket har på regeringens uppdrag utvärderat det samlade utbudet av journalistutbildningar inom högskolan (Journalistutbildningarna i högskolan, 2000). Verket konstaterar att journalistutbildningarna generellt sett ligger på en högskolemässigt acceptabel nivå. Verket menar att journalistutbildningarna ger en god grund för det praktiska arbetet på redaktioner och i medieföretag. Journalistutbildningarna har stora inslag av praktisk undervisning och handledd praktik. Verket pekar vidare på att eftersom den anglosaxiska dominansen i dagens medievärld är stor så vore det angeläget för journalistutbildningarna att anstränga sig för att hitta former för att spegla mediernas roll och utveckling i andra europeiska länder. Av utvärderingen framgår att redaktionschefer har en positiv uppfattning om högskolornas journalistutbildning.

Vad gäller rekryteringen av studerande till journalistutbildningen konstaterar Högskoleverket att problemen inte är så stora när det gäller jämställdheten, även om det sedan några år finns en tydlig kvinnodominans. Däremot menar verket att utbildningarna generellt sett lider av en snedrekrytering med hänsyn till social och etnisk bakgrund. Rekryteringen sker – liksom i andra länder – till stor del från högre socialgrupper.

Undervisning i svenska är inte obligatorisk

Svenska språkets ställning i utbildningarna berörs inte i någon större utsträckning av Högskoleverket (a.a.). Verket framför att språket får störst betoning i de kortare programmen och att journalistutbildningarna fortfarande har en klar förankring i det skrivna ordet. Av Högskoleverkets utvärdering framgår att redaktionschefer inom olika medier anser att god språkbehandling är en av de viktigaste färdigheterna som krävs av en journalist.

Institutionen för journalistik, medier och kommunikation (JMK) vid Stockholms universitet testar sökande till journalistutbildning, bl.a. genom ett språk- och skrivtest. JMK menar att nivån på de antagna studenternas svenskkunskaper har höjts sedan

skriv- och språktestet infördes. Testet sällar bort dem som inte har god språkkänsla. De svensktbildande inslagen i utbildningen vid JMK är för närvarande få och lärarnas kompetens varierar. Även Institutionen för journalistik och masskommunikation vid Göteborgs universitet (JMG) genomför särskilda skrivfärdighetsprov som en urvalsgrund vid antagningen av nya studenter.

Undervisning i svenska ingår inte obligatoriskt i journalistutbildningarna. Riksdagens och regeringens möjlighet att styra innehållet i högskoleutbildningar har minskat i takt med den förändrade styrningen av högskoleväsendet. Staten har därför inte närmare reglerat vilken kunskap i svenska som utexaminerade journalister skall ha efter genomgången utbildning.

Inom grundläggande högskoleutbildning får de examina avläggas som anges i högskoleförordningens (1993:100) examensordning. Där anges också vilka krav som skall uppfyllas för en viss examen (examensbeskrivning), bl.a. utbildningsmålen. En genomgången journalistutbildning leder till kandidatexamen. För kandidatexamen gäller de allmänna målen i högskolelagen samt de mål som respektive högskola bestämmer.

8.2.2 Bedömningar och förslag

Vårt förslag: Åtgärder skall vidtas för att stärka svenskans ställning inom utbildning och fortbildning av journalister och informatörer.

Journalister är en viktig yrkesgrupp, både från demokratisynpunkt och från ett språkligt perspektiv. Journalister granskar makten samtidigt som de ofta blir språkliga förebilder. Det gäller såväl det skrivna som det talade språket.

Vi har under vårt utredningsarbete inte funnit några belegg för att det skulle råda stora problem inom medierna när det gäller språket. Det ligger i sakens natur att journalister generellt sett är intresserade av språk. De problem kring mediespråket som ibland förs fram har enligt vår bedömning inte främst sin grund i journalisternas bristande kunskaper i svenska, utan kanske snarare i de förhållanden under vilka journalisterna arbetar. Språkproblem inom medierna är komplexa och handlar mycket om att journalister måste kunna behärska språket i olika sammanhang.

Allt mediematerial publiceras inte av journalister. Reklam utgör en stor del av innehållet i medierna och det är därför viktigt att också detta språk har hög kvalitet. Vi vill därför särskilt uppmärksamma marknadsförings- och informatörsutbildningar. Vi menar att utbildningar inom reklamområdet måste innehålla kurser i t.ex. språkriktighet och skriftlig framställning. Många upplever att felaktigt och dåligt språk förekommer i reklam. Vi anser att det är önskvärt att reklamspråket studeras ytterligare av språkvårdare och språkforskare. Informatörer är en viktig grupp som måste nås av god svenskutbildning. Dessa spelar en viktig roll när det gäller t.ex. språket på webbplatser och i broschyrer.

Vi anser att det är viktigt att medierna har goda möjligheter att hålla en hög språklig kvalitet. Det är primärt ett ansvar för medierna själva att säkerställa att ett korrekt och välfungerande språk används. Men också staten kan göra insatser för detta.

Ett sätt att underlätta mediernas möjligheter att hålla en god språklig kvalitet är att göra svenska till en viktig del av journalisternas grundutbildning, eftersom språket är journalistens arbetsredskap, oavsett inom vilket medium som han eller hon senare kommer att arbeta. Även Svenska språknämnden har i sitt förslag till handlingsprogram framfört att journalistutbildningen bör omfatta mer utbildning i svenska än vad som nu är fallet och att fortbildningskurser i svenska bör erbjudas journalister. Vi har samma uppfattning och anser att undervisning i svenska skall ges en starkare ställning inom journalistutbildningen.

Mål för journalistutbildningen när det gäller svenska språket bör införas och Högskoleverket skall följa upp att så sker

För att ge undervisningen i svenska en starkare ställning menar vi att det bör införas ett mål för journalistutbildningen som betonar vikten av att studenten efter genomgången utbildning skall ha förvärvat de kunskaper och färdigheter i svenska språket som krävs för att kunna arbeta som journalist. Detta skulle vara en viktig signal som betonar den centrala ställning som journalister och medier har för det svenska språket.

Vi anser att varje enskild journalistutbildning bör besluta om ett mål för svensk kunskaperna. Enligt högskoleförordningens 6 kap. 6–9 §§ skall det finnas en kursplan för varje kurs inom den grundläggande högskoleutbildningen och en utbildningsplan för varje

utbildningsprogram. I dessa dokument kan varje högskola föra in det föreslagna målet för journalistutbildningarna.

Vi föreslår att Högskoleverket ges i uppdrag att följa upp hur journalistutbildningarna genomför detta. Högskoleverket skall redovisa resultatet av sin kartläggning samt sina bedömningar och eventuella åtgärdsförslag till regeringen.

Moment av svenska bör införas i journalistutbildningen och Högskoleverket skall följa upp att så sker

Ett annat sätt att ge undervisningen i svenska en starkare ställning inom högskolornas journalistutbildningar är att tydligare införa moment av svenska i utbildningen. Vi anser att varje journalistutbildning bör ha minst en lektor i svenska som dels skall undervisa i svenska, dels följa och bedöma studenternas språkliga utveckling.

Enligt vår bedömning skulle ett införande av moment av svenska i journalistutbildningen även medföra att journaliststudierna för invandrade studenter underlättas, eftersom dessa kan antas ha svårare att utan direkt undervisning nå fram till den språkform som krävs.

En förstärkning av undervisningen i svenska bör beslutas av varje enskild journalistutbildning och finansieras inom ramen för tillgängliga medel.

Vi föreslår att Högskoleverket ges i uppdrag att följa upp hur journalistutbildningarna genomför denna åtgärd. Högskoleverket skall redovisa resultatet av sin kartläggning samt sina bedömningar och eventuella åtgärdsförslag till regeringen.

Utbud av fortbildningskurser i svenska bör vidgas

När det gäller fortbildning för redan verksamma journalister finns det ett visst utbud av kurser i svenska. Enligt vår bedömning är det viktigt att det även fortsatt finns ett sådant utbud och att det även vidgas. Detta är i första hand ett ansvar för de olika medieföretagen i egenskap av arbetsgivare.

Vi vill i detta sammanhang peka på vikten av att den fortbildande verksamheten vid Fojo kan utvecklas och att den även fortsättningsvis inriktas på kurser i svenska.

8.3 Förändrade produktionsvillkor och språkvårdsinsatser

8.3.1 Ny teknik

Inom medievärlden har den nya tekniken inneburit att både produktions- och distributionsmetoder har förändrats. Journalisterna har fått ett större ansvar för flera led i produktionsprocessen. Detta har gjort att förutsättningarna för att producera ett korrekt och välfungerande språk i medierna har förändrats.

Tidningarna har minskat den manuella korrekturläsningen. Allt fler texter läggs in direkt av journalisterna i färdigmallade utrymmen på tidningssidorna (Oestreicher 2000 och 2001). Av den granskning som tidigare utfördes av redaktionssekreterare, redigerare och korrekturläsare återstår ofta endast nattcheferna och en s.k. textcentral. Textcentralen hinner för det mesta bara gå igenom en mindre del av texterna och nattcheferna koncentrerar vanligen sin granskning på rubriker, ingresser och bildtexter. Tidningar som går över till ny teknik har ofta utgått från att medarbetare skall ta över arbetet från bortrationaliserade redaktionssekreterare, redigerare och korrekturläsare, men detta verkar enligt undersökningen inte vara fallet.

Exempel på hur man hanterar språkvårdsfrågor kan hämtas från Dagens Nyheter. Där uppger man att man dragit ned på den traditionella formen av korrekturläsning eftersom man gjort bedömningen att det med modern teknik ändå går att hålla en hög språkkvalitet. Tidningen har dock fortfarande sju korrekturläsare som är knutna till redigeringsavdelningen. Tidningen säger sig vara medveten om att det finns problem med språkkvaliteten, men anger samtidigt att detta är något som man angriper på olika sätt. DN har t.ex. en egen språkvårdare som regelbundet ger språkråd till journalisterna. Sedan år 2000 arbetar man med ett elektroniskt korrektur, e-korret. DN har dessutom en egen kvalitetsuppföljning där antalet fel i slumpvis valda delar av tidningen granskas månadsvis.

8.3.2 Språkets kvalitet

Av en undersökning (Weibull 2000) framgår att språkbrister överlag inte tillmäts någon större betydelse för läsarnas tidningsbedömningar. I undersökningen framförs att detta möjligtvis är

överraskande med tanke på debatten om språket i medierna, men att det inte är överraskande mot bakgrund av de insatser som tidningarna gör ifråga om språkvård. Två av de tretton brister som undersöktes var "skrivfel" och "dåligt språk". Dessa brister uppfattades nästan inte alls förekomma, för kvällspressen var dessa båda de brister som hamnade på sista plats och för morgonpressen hamnade de också bland de minst förekommande bristerna. Av tabell 8:1 framgår hur stor andel av läsarna som angav att bristerna förekommer mycket ofta, ganska ofta resp. aldrig.

Tabell 8:1. Förekomst av språkbrister i dagstidningar. Andel som anger att bristen förekommer mycket ofta, ganska ofta eller aldrig (procent)

	Mycket ofta	Ganska ofta	Aldrig
<i>Skrivfel</i>			
Morgonpress	4	14	11
Kvällspress	5	15	6
<i>Dåligt språk</i>			
Morgonpress	3	13	23
Kvällspress	9	19	11

Källa: Weibull 2000.

I undersökningen ombads de svarande att även ange vilka av de 13 bristerna de ansåg vara de allvarligaste. Brister i språket anger endast ca 10 % vara en allvarlig brist vad gäller morgonpress. Språkfel ses sammanfattningsvis som en mindre allvarlig brist som dessutom förekommer relativt sällan.

8.3.3 Språkvård

De olika medieföretagen arbetar på olika sätt med språkvård. Mediespråksgruppen är en arbetsgrupp för språkvårdare inom press (Sydsvenskan, Expressen, Dagens Nyheter, Göteborgs-Posten, Svenska Dagbladet, Aftonbladet, Metro, Upsala Nya Tidning) samt radio och TV (public servicebolagen och TV 4). Den har även representanter för Svenska språknämnden och Nationalencyklopedin. Sammankallande är Tidningarnas Telegrambyrå (TT) och dess språkvårdskommitté. Gruppen möts regelbundet för att

samordna och utfärda rekommendationer till intresserade medier. Mediespråksgruppen bildades hösten 1993 inför Sveriges inträde i EU, då en samordning av språkbruket på detta område blev nödvändig. Stor vikt har lagts vid att gruppen representerar ett så brett spektrum av medier som möjligt.

Mediespråksgruppen har rekommenderat att medierna skall följa TT:s skrivregler som är till för TT:s egna medarbetare, men som med åren har blivit allmängiltiga för press, radio, TV och Internet.

I tillståndsvillkoren för public servicebolagen ingår att "språkvårdsfrågor skall beaktas i programverksamheten". Sveriges Radios två språkrådgivare arbetar med att ge medarbetarna i Sveriges Radio (SR), Sveriges Television (SVT) och Sveriges Utbildningsradio (UR) råd i frågor som rör språket, t.ex. frågor om uttal av namn på svenska eller utländska platser eller personer. Det kan också handla om att diskutera språkriktighet, stil och begriplighet. Ingen språkvårdande "förhandsgranskning" av programmen – motsvarande korrekturläsning av tidningar – sker. Språkvårdarna ger också ut Språkbrevet med kortfattade artiklar och aktuella uttalsanvisningar. Internt inom SVT utdelas ett språkpris för föredömlig behandling av svenska språket.

8.3.4 Det talade språket i radio och TV

Språket i SR och SVT har länge varit en central norm för det talade språket i Sverige. Med ett förändrat medielandskap har denna roll minskat, men är trots allt viktig. SR säger sig sträva efter ett värdat, tydligt och begripligt språk. SVT menar i sin public service-redovisning att man har ett allmänt ansvar för hur det talade och skrivna svenska språket utvecklas. Samtidigt uppger företrädare för SVT att man inte eftersträvar ett konformt språk, utan vill anpassa språket till de olika programmens karaktär och målgrupp, t.ex. ungdomar. Detta innebär att man har en stor mångfald vad gäller hanteringen av svenska språket inom SVT, vilket också kan medföra att en del tittare kan reagera negativt på språkbruket.

Det är i dag inte ovanligt att det talade språket i radio och TV är färgat av talarens dialektala ursprung, inte minst i de lokala radiokanalerna inom SR (se även kapitel 7). Det kan även nämnas att flera av de lokala radiokanalerna inom Sveriges Radio på olika sätt behandlar frågor kring dialekterna i respektive sändningsområde,

t.ex. Jämtlands språklåda (P4 Jämtland), Daladialekter (P4 Dalarna) och Gutamål (P4 Gotland).

Ett välfungerande språk gör att publikens möjlighet att ta till sig innehållet i programutbudet ökar. En gjord undersökning (Wingstedt 1998) visar att ca 60 % av de tillfrågade ansåg att det inte är svårt att förstå vad som sägs i TV och radio. Lyssnarnas och tittarnas ålder har ingen avgörande betydelse för förståelsen, däremot spelar deras utbildning en roll för hur man uppfattar mediaspråket. Nästan 60 % av dem som endast har grundskoleutbildning anser att det ibland är svårt att förstå vad som sägs, medan i det närmaste 80 % av dem med akademisk utbildning inte anser det vara svårt att förstå.

Publikundersökningar visar att över 90 % av befolkningen anser att programmen i SR är begripliga/lätta att förstå (Sveriges Radios public service-redovisning 1999).

8.3.5 Översättning och textning av TV-program och filmer

Genom översättning och programtextning överförs det talade språket till skrivet språk. Textning av program förekommer både för program och inslag där talet är på svenska och där talet är på annat språk. I det första fallet sker textningen i första hand för funktionshindrade. I det andra fallet rör det sig om en översättning som skrivs ned på en textremsa. I båda fallen är det viktigt att det skrivna språk som möter oss på textremorna i TV-program och filmer är av så god kvalitet som möjligt.

SVT översättning och programtextning är en avdelning inom SVT med 32 fast anställda samt 60 frilansare. Dessutom finns ett stort antal arvoderade experter som man kan vända sig till. Inom avdelningen finns kompetens inom 25 språk. För övriga språk används experter utifrån.

Enligt uppgift från SVT:s översättare tar det ca två veckor att översätta och texta en långfilm om man gör det noggrant. Befintliga översättningar används som hjälp, men de går av upphovsrättsliga skäl inte att kopiera. Översättningar säljs till viss del, men marknaden är inte så stor. TV-bolagen vill gärna använda sin egen textning då detta bedöms vara enklare administrativt och upphovsrättsligt. En film som tidigare visats på bio textas därför oftast om av SVT. Att så sker beror också på att TV-textning är annorlunda än biotextning vad gäller hur länge texten ligger kvar, var den ligger

i bilden och upplösningen som kan utnyttjas. Även översättningar av speakertexter görs.

Mer än hälften av översättningarna avser engelska. Därefter kommer i tur och ordning de nordiska språken, samiska och ryska. Det diskuteras ibland om norska och danska skall översättas. SVT vill dock texta för att undvika risken att tittare går miste om information och att nordiska program skulle tappa tittare. Textningen är även en service för t.ex. invandrare. Textning görs även av inslag som är svårhörbara.

Det finns flera aspekter på kvalitet (översättningen, formuleringen på svenska, teknisk kvalitet). Inom SVT finns en rutin för kvalitetsgranskning som innebär att all översättning läses igenom av någon av de fast anställda. TV-översättning ställer stora krav på översättarna, eftersom publiken samtidigt hör den talade originaltexten. Kommittén har i sitt kartläggningsarbete inte funnit någon forskning kring översättningarnas kvalitet. (För en genomgång av forskning kring översättning se bl.a. Sahlin 2001.)

Alla kanaler i Sverige översätter utländska program. De kommersiella TV-företagen använder dels frilansöversättare, dels olika översättningsbyråer. Även många internationella kanaler textar sändningar till Sverige av och till. Detta anses viktigt för att nå publiken i Sverige.

Svenska språknämnden menar i sitt förslag till handlingsprogram att många program, särskilt från de kommersiella kanalerna, har textade översättningar av alltför låg kvalitet. Språknämnden hävdar att det i många fall anlitas utbildade översättare som får arbeta till underpris. Språknämnden föreslår att fullgod översättningskapacitet skall krävas av TV- och radioföretagen för att de skall beviljas tillstånd. Kvaliteten på översättningarna bör bevakas genom återkommande stickprov. Språknämnden menar vidare att översättningsföretag eventuellt bör auktoriseras för översättning i etermedierna och att en del av koncessionsavgifterna för kommersiella kanaler bör avsättas för en fond för språklig vidareutbildning av de anställda inom dessa företag.

8.3.6 Bedömningar och förslag

Vårt förslag: Åtgärder skall vidtas för att främja en god utveckling av mediespråket.

Språkvården skall bevaka utvecklingen för mediespråket

Inledningsvis vill vi betona att staten inte på något sätt skall styra medierna och deras val av språk och insatser för språkvård. Men mot bakgrund av den stora betydelse som medierna har för språket föreslår vi att språkvården skall bevaka utvecklingen, för att i samråd med branschen kunna ge råd och rekommendationer när detta efterfrågas.

I den allmänna diskussionen framförs ibland olika typer av problem kring språket i medierna, bl.a. förekomsten av korrekturfel (stavfel, avstavningsfel m.m.) och mediespråket som sådant (journalisternas och mediernas språkbehandling). Samtidigt kan det konstateras att det inte finns några undersökningar som ger klara belägg för att språket i tidningar och andra medier skulle ha försämrats. Svenska språknämnden har föreslagit att en undersökning av nivån på korrekturläsningen på dagstidningarna bör göras och att språkvården bör ges möjligheter att öka medvetenheten om värdet av språklig korrekthet och att stimulera till en mer ambitiös språkbehandling hos de berörda företagen. Vi anser att det är viktigt att språkvården bevakar denna fråga och bidrar till ökade kunskaper om tillståndet och utvecklingen för mediesvenskan.

Olika medieföretag arbetar på olika sätt med språkvård. Eventuella insatser från statens och språkvårdens sida inom området måste utgå från de behov som medieföretagen själva upplever sig ha av stöd i språkvårdsarbetet. Vi menar att det är viktigt att språkvården kan stödja med kompetens och kunnande i språkfrågor, t.ex. genom rådgivning och information.

Språkvården skall bevaka utvecklingen av svenskspråkiga, IT-baserade korrekturhjälpmedel

Den traditionella korrekturläsningen vid dagstidningarna har till mycket stor del ersatts med olika IT-hjälpmedel. Vi anser att det är viktigt att sådana program utvecklas för svenska språket och att

kvaliteten är hög. Det är en viktig uppgift för språkvården att bevaka detta. I kapitel 10 och 17 lämnar vi förslag som anknyter till detta.

Språkvården skall snabbare nå ut med nya svenska ord och benämningar

Medierna är viktiga för språket på olika sätt, bl.a. i lanseringen av nya svenska ord. Språknämnden har föreslagit att åtgärder bör vidtas för att snabbare nå ut till producenter av texter och etermedieprogram med nya svenska ord för nya begrepp eller med etablerade svenska ord som ersättare för främmande modeord.

Det är därför viktigt att svensk språkvård tar fram nya ord och benämningar på så kort tid som möjligt så att framför allt engelska uttryck inte hinner få fäste i mediernas språkbruk. Vi menar att även reklamen är en viktig inkörsport för nya ord och uttryck i svenskan, varför också reklambranschen bör nås av språkvården. Inom medievärlden behöver man ofta de nya orden snabbt. Samtidigt måste de nya orden och termerna bli bra. Språkvården måste klara av balansgången mellan tid och kvalitet. Befintliga nätverk inom medieområdet bör kunna utnyttjas i detta arbete av språkvården.

Språkvården skall ge stöd till Mediespråksgruppen

Kommittén menar att det befintliga samarbetet mellan medie-företagen inom Mediespråksgruppen är viktigt. Det är önskvärt att detta nätverks fortlevnad kan garanteras och att arbetet kan ges fastare former, om medieföretagen så önskar. För att förstärka möjligheterna till samarbete och samverkan mellan medieföretagen i språkvårdsfrågor föreslår vi att språkvården ges uppgiften att stödja Mediespråksgruppen om gruppen så önskar. Detta kan ske exempelvis genom administrativt stöd. Det vore dessutom önskvärt om alla tidningar hade en språkansvarig. Detta är naturligtvis en fråga som medieföretagen själva måste ta ställning till.

Språkvård skall ingå i framtida tillståndsvillkor för public service

Inom SVT, SR och UR arbetar man aktivt med språkvård och TV4 deltar i språkvårdssamarbetet mellan medieföretagen. Enligt de nu gällande (åren 2002–2005) sändningstillstånden för SVT, SR och UR skall "språkvårdsfrågor beaktas i programverksamheten". Vi föreslår att det i tillståndsvillkoren för public service-bolagen även fortsättningsvis skall ingå att språkvården skall uppmärksammas. Detta bör enligt vår bedömning även ingå i framtida tillståndsvillkor för TV4.

Vi har tidigare betonat att den svenska som används i offentliga sammanhang skall vara korrekt och välfungerande. Samtidigt måste det finnas ett stort utrymme för att visa den språkliga mångfald som existerar i Sverige. Det är viktigt att både svenska med brytning och dialekter får utrymme i radio och TV. Detta bör enligt vår mening betonas i de framtida tillståndsvillkoren. Denna fråga behandlas även i kapitel 7.

Översättningarnas kvalitet bör betonas

Det finns som nämnts inga undersökningar av kvaliteten hos översättningarna, men vi vill betona betydelsen av att översättningarna har hög standard. Public service-bolagen har här ett särskilt ansvar.

Enligt vår bedömning är problemet med översättningskvalitet inte av den omfattningen att det krävs några stora insatser från statens sida, men vi utgår från att frågan om översättningskvalitet beaktas i arbetet inför framtida tillståndsvillkor inom televisionen. Det bör övervägas hur översättningskvaliteten kan följas upp och vilken roll språkvården bör ha när det gäller denna uppföljning.

Vi har under utredningsarbetet observerat att befintliga översättningar av olika skäl ofta inte återanvänds när ett program eller en film sänds i t.ex. ett TV-bolags kanal. Att så är fallet kan ha både upphovsrättsliga och tekniska orsaker. Vi tycker att det framstår som samhällsekonomiskt ineffektivt att t.ex. en långfilm översätts flera gånger, kanske först för biografvisning och sedan för visningar av olika TV-bolag. På sikt torde ett teknikskifte från analog till digital biofilm innebära att förutsättningarna för att lösa

denna fråga förbättras och att på så sätt resurser för att öka kvaliteten i översättningar frigörs.

Vi menar att inblandade parter bör diskutera denna fråga och försöka hitta en lösning för att i högre grad samutnyttja översättningar av biograffilmer, textade video- och dvd-filmer samt textade TV-program med syfte att uppnå en hög kvalitet på översättningarna.

9 Den offentliga administrationens språk

Ett klart och enkelt myndighetsspråk som alla begriper är en förutsättning för öppenhet, demokrati och rättssäkerhet. Den offentliga administrationens språk måste vara både korrekt och välfungerande i den meningen att det är klart och tydligt, och i största möjliga utsträckning enkelt och lättbegripligt. I Sverige har det sedan flera decennier bedrivits ett ambitiöst arbete för att förbättra och förenkla officiella dokument av skilda slag. Svensk förvaltning har kommit långt i detta arbete, men det finns – tämligen självklart – behov av fortsatt verksamhet.

Sedan år 1995 är Sverige medlem i Europeiska unionen. I diskussionen om EU:s påverkan på svenskan har det hävdats att den offentliga svenskan riskerar att försämrans genom att de texter som produceras inom EU inte motsvarar kraven på klarhet och enkelhet.

I detta kapitel behandlas den offentliga administrationens språk, såväl i ett nationellt perspektiv som i ett EU-perspektiv. Följande punkter om den offentliga administrationens språk ingår i vårt förslag till handlingsprogram för svenska språket:

- Varje statlig myndighet skall ges ett tydligare ansvar för sitt eget språkvårdsarbete.
- Regeringen skall också fortsättningsvis rapportera om statsförvaltningens språkvårdsarbete till riksdagen.
- Det centrala stödet till myndighetsspråkvården skall behållas och utvecklas till nya områden.
- Arbeten för att förbättra svenska EU-texter skall fortsätta.
- Sverige skall verka för att EU bygger upp översättningsavdelningar i de olika medlemsländerna.
- Sverige skall fortsätta att verka för att EU arbetar för enklare, begripligare och klarare texter.

9.1 Det svenska myndighetsspråket

9.1.1 Krångligt språk försvårar kommunikationen mellan medborgare och myndigheter

Frågan om myndigheternas språk har uppmärksamats på olika sätt i Sverige sedan lång tid tillbaka. Det finns flera exempel på undersökningar som pekar på att den offentliga svenskan kan upplevas som svår.

Kampanjen Öppna Sverige¹ har låtit göra en studie av offentliga institutioners öppenhet och informationsgivning, med syftet att kartlägga brister och problem. Undersökningen visar bl.a. att såväl medborgare som tjänstemän tycker att informationen ofta är dålig. Blanketter upplevs inte sällan som obegripliga och språket är ofta bristfälligt och speglar hemmablindhet, t.ex. när det gäller facktermer som inte är allmänt kända utanför förvaltningen. Undersökningen visar också att det finns stora grupper av medborgare som inte kan ta till sig information via Internet, e-post etc. (Öppna Sverige, 2001).

Myndighetsspråket kan uppfattas som abstrakt, svårt och krångligt. I en undersökning av bl.a. sådana frågor (Wingstedt 1998) redovisas att drygt 85 % av de tillfrågade personerna anser att myndigheter ofta använder ett för svårt språk. Hela 94 % anser att politiker ofta uttrycker sig onödigt tillkrånglat. Wingstedt framhåller att det från ett demokratiskt perspektiv är intressant och allvarligt att så många fortfarande känner att den språkliga klyftan mellan maktutövare och allmänheten är alltför djup.

Ungdomskommittén tar upp maktperspektivet i myndigheternas språk och ser både byråkratspråket och det politiska språket som ett maktens språk: "Ett politiskt språk som i grunden är auktoritärt och ser människor som objekt/ting och inte personer förmår inte engagera den unga generationen. I stället skapas en distans och en klyfta mellan makthavarna och de unga." (Ungdom och makt, SOU 1991:12 s. 105.)

I LO:s kulturpolitiska idé- och handlingsprogram Kampen om tanken (2000) sägs följande om maktens språk: "Förr talade maktens män ofta latin, franska eller tyska. Folket talade inget av

---

¹ Den riksomfattande kampanjen Öppna Sverige riktar sig till såväl medborgarna som politiker och tjänstemän i hela den offentliga sektorn och leds av företrädare för stat, kommun och landsting. Kampanjens syfte är att öka kunskaperna om offentlighetsprincipen i samhället. Kampanjen, som sorterar under Justitiedepartementet, pågår fram till den 1 juli 2002.

dessa språk vilket förstärkte deras känsla av underordning, brist på intelligens och kunskap. I dag är det framför allt experters, myndigheters och politikers sätt att uttrycka sig som pekas ut som svårförståeligt.”

Statskontoret har på regeringens uppdrag utvärderat myndighetsspråkets begriplighet och analyserat vilket stöd myndigheterna kan behöva i sitt framtida språkvårdsarbete (På väg mot ett bättre myndighetsspråk, 2001). Utvärderingens resultat pekar på att man inte entydigt kan säga att dagens myndighetstexter är begripliga. Statskontoret har prövat tre för myndigheter centrala texttyper: broschyrer, förvaltningsbeslut och rapporter. Prövningen av texterna visar att åtminstone tre av de nio texterna får kritik för begriplighetsproblem. I två av fallen rör det sig om typiskt myndighetsspråkliga drag, dvs. långa och omständligt konstruerade meningar och i viss mån bruk av svåra ord och fraser. I det tredje fallet är grundproblemet ett oklart etablerande av syfte och mottagare i texten. Så gott som alla de nio texterna har vissa gemensamma problem. Framför allt rör det sig om att mottagaranpassningen i texten kan bli bättre.

9.1.2 Myndigheternas språkvårdsarbete hittills

Skrivande är en omfattande syssla på myndigheterna och textproduktionen inbegriper en rad skilda produkter. Olika texttyper skrivs av olika personalkategorier och skrivandet bedrivs på varierande sätt. Inflytandet från lagtexter är starkt.

Inom den svenska förvaltningen arbetar man sedan lång tid för ett klart och enkelt myndighetsspråk (se bl.a. Ehrenberg-Sundin 2000). Ett av huvudargumenten för språkvårdsinsatserna är att det är viktigt att myndigheter skriver klart och enkelt för att kommunikationen med medborgarna skall fungera. Begripliga texter främjar demokratin och rättssäkerheten, sparar tid och pengar, ökar medborgarnas förtroende för myndigheterna och gör också arbetet effektivare och roligare.

Verksamheten med att modernisera författningsspråket inleddes väsentligen i slutet av 1960-talet. Detta arbete började med lagarna som i sin tur skulle tjäna som förebilder för myndigheterna när de utformade sina beslut, broschyrer, blanketter och annan information till medborgarna. År 1976 inrättades en tjänst som språkexpert i Statsrådsberedningen. I dag finns sex språkexperter, som är

placerade i Justitiedepartementet och Förvaltningsavdelningen. Klarspraksgruppen (f.n. placerad inom Justitiedepartementet) har sedan 1993 regeringens uppdrag att främja språkvårdsaktiviteter hos myndigheterna. Regeringskansliets språkexperter och Klarspraksgruppen har en central roll i arbetet med myndighetsspråket (se bilaga 5).

Arbetet med att göra myndighetsspråket mer begripligt har också stöd i lagar och förordningar. I förvaltningslagen (1986:223) slås det fast att myndigheter skall sträva efter att uttrycka sig lättbegripligt. Av verksförordningen (1995:1322) framgår att en myndighets chef skall se till att allmänhetens och andras kontakter med myndigheten underlättas genom en god service och tillgänglighet, genom information och genom ett klart och begripligt språk i myndighetens skrivelser och beslut.

I dag finns det språkvårdsansvariga på ett hundratal statliga myndigheter. Ett fyrtiotal myndigheter arbetar aktivt med språkvård i projekt eller olika former av nätverk och något fler planerar att arbeta med språkvård de kommande åren. Av Statskontorets utvärdering framgår emellertid att språkfrågorna för myndigheterna tenderar att bli en marginalfråga som drivs av informella språkvårdare och nätverk. Det är eldsjälarna som håller liv i frågorna när resurserna dras ned.

På flera myndigheter arbetar man aktivt med att förenkla blanketter, informationstexter, beslut och annat skriftspråkligt material. Myndigheterna gör i en del fall även uppföljningar av läsbarheten i olika typer av skrifter. Som exempel kan nämnas att Naturvårdsverket gör vissa enkätundersökningar. Testgrupper används för nya blanketter av både Riksskatteverket och Jordbruksverket. Vägverket har en språkgranskningsgrupp för teorifrågorna i körkortsprovet. Konsumentverket m.fl. använder språkkonsulter för att testa informationstexter innan de går ut till allmänheten. Riksförsäkringsverket har t.ex. undersökt hur mottagarna uppfattar tonen i texter riktade till nyblivna föräldrar.

I regeringens förvaltningspolitiska handlingsprogram (En förvaltning i demokratins tjänst, 2000) framhålls att statliga myndigheters arbete och kontakter med medborgare, företag och medier skall kännetecknas av stor tillgänglighet och ett så enkelt och begripligt språk som möjligt. Ett antal olika insatser har gjorts. Bland annat kan nämnas den redan berörda kampanjen Öppna Sverige. Öppenhet innebär också att myndigheterna är tillgängliga och lämnar information om sin verksamhet på ett klart och enkelt

språk. Frågor om språk och språkteknologi i den fortsatta förvaltningsutvecklingen behandlas i kapitel 10.

9.1.3 Behov av fortsatt myndighetsspråkvård

Statskontorets utvärdering På väg mot ett bättre myndighetsspråk visar att myndighetsspråkvården ställs inför betydande hinder. Främst råder brist på pengar och tid, men språkvården ges också låg prioritet på myndigheterna. Bland de källor till svårigheter som Statskontoret pekar ut finns bl.a. traditioner och attityder som språkvårdarna har att arbeta mot och att det inte föreligger någon enighet om vad som är att betrakta som ett gott myndighetsspråk. Det är svårt att motivera resurser för språkvården på myndigheterna eftersom dess konkreta resultat upplevs som svåra att mäta.

De problem som noteras i Statskontorets utvärdering får enligt Statskontoret konsekvenser för framtidens myndighetsspråkvård. Statskontoret menar att det arbete som bedrivs måste fortsätta, men att det bör riktas tydligare mot sådana verksamheter som har en tung och komplicerad stiltradition. Överlag bör enligt Statskontoret språkvårdsarbetet inriktas på att nå bättre mottagaranpassning i texterna.

I en enkätundersökning som Statskontoret genomfört har myndighetsskribenter fått ge sin syn på myndighetsspråkvården. I denna framkommer att många önskar språkvårdsinsatser i form av kurser och seminarier på den egna arbetsplatsen. Generellt efterlyser skribenterna möjligheter att samtala om skrivandet och närvaro av någon eller några på den egna arbetsplatsen som kan bistå med råd och stöd. Det framkommer vidare bl.a. att attityder till språkvårdsarbetet är ett hinder. Det råder inte alltid enighet om vikten av ett begripligt språk och språkvårdsarbetet har ofta låg status. Enligt Statskontoret är verksamhet för att förändra just attityderna till språkvårdsarbetet en angelägen uppgift för myndighetsspråkvården.

Vidare menar Statskontoret att det diagnosinstrument som man har tagit fram i samband med utvärderingen kan användas som hjälpmedel i myndighetsspråkvården i framtiden. Myndigheterna bör uppmanas att använda instrumentet och deras erfarenheter av instrumentet bör följas upp. En förnyad utvärdering av myndighetstexter bör genomföras senare.

Statskontoret pekar slutligen på ett fortsatt behov av centralt stöd till myndighetsspråkvården. Man menar att det behövs ett centralt stödorgan med tydligare angivna uppgifter och en fastare organisatorisk form än dagens Klarspraksgrupp. Det finns behov av språkvetenskaplig, juridisk och förvaltningsmässig kompetens, och dessutom kunskap om bl.a. elektroniska hjälpmedel och utvärdering. Vissa av dessa behov kan tillgodoses av nuvarande stödorgan, men inte alla. (Denna fråga behandlar vi ytterligare i kapitlen 19 och 20 om språkvårdens uppgifter och organisation.)

9.1.4 Bedömningar och förslag

Våra förslag:

- Varje statlig myndighet skall ges ett tydligare ansvar för sitt eget språkvårdsarbete.
- Regeringen skall också fortsättningsvis rapportera om statsförvaltningens språkvårdsarbete till riksdagen.
- Det centrala stödet till myndighetsspråkvården skall behållas och utvecklas till nya områden.

Behovet av språkvård inom den offentliga administrationen har ökat, bl.a. till följd av internationaliseringen och datoriseringen. Sverige har mer tydligt blivit ett mångspråkigt samhälle genom invandring och minoritetsspråkens nya status. Datoriseringen har i grunden förändrat arbetssättet på flera myndigheter och den ökande användningen av Internet leder till att även formen för kontakter mellan medborgare och myndigheter förändras. Samtidigt ställs allt större krav på myndigheterna att arbeta kund- och serviceorienterat. Regeringen har i sitt förvaltningspolitiska handlingsprogram slagit fast att demokrati, rättssäkerhet och effektivitet är de tre grundläggande värdena inom förvaltningen. Sammantaget innebär detta att myndigheterna ställs inför nya behov när det gäller användningen av språket.

Ett begripligt myndighetsspråk är en förutsättning för en förvaltning som vill nå, och behålla, medborgarnas förtroende. Det är viktigt att statliga och kommunala myndigheter använder språket så att det inte försvårar kommunikationen med medborgarna. Statskontorets utvärdering visar att de språkvårdssatsningar som gjorts under de senaste åren har gett resultat, men att det återstår

arbete för att nå fram till ett begripligt myndighetsspråk. Vi menar att det därför är viktigt att alla myndigheter fortsätter sitt språkvårdsarbete och att det i vissa fall också bör ske en förstärkning av insatserna.

Varje myndighet skall ges ett tydligare ansvar för sin egen språkvård

Vad gäller den rättsliga regleringen av myndigheternas språkvårdsarbete kan vi konstatera att riksdag och regering genom bestämmelserna i förvaltningslagen och verksförordningen har slagit fast vikten av begriplighet i myndigheternas språkbruk. I kapitel 18 lämnar vi förslag som ytterligare stärker denna inriktning: vi föreslår där en lagbestämmelse om att den som fullgör uppgifter inom den offentliga förvaltningen skall använda klar och begriplig svenska i sin verksamhet.

I kapitel 16 lämnar vi dessutom förslag på mål för en nationell språkpolitik. Dessa mål kommer att bli styrande för varje myndighets språkvårdande arbete. För att kunna svara mot dessa mål, samt de krav som förvaltningslagen och verksförordningen ställer, bör varje statlig myndighet upprätthålla sin egen språkvård. För att tydliggöra detta ansvar och göra det till en naturlig del i den löpande mål- och resultatdialogen mellan riksdag, regering och statliga myndigheter föreslår vi att regeringen i regleringsbrev anger myndighetsspecifika mål och återrapporteringskrav för språkvårdsarbetet på de statliga myndigheterna. Detta skulle understryka den vikt som riksdag och regering lägger vid dessa frågor, inte minst mot bakgrund av de diskussioner kring tillgänglighetsfrågor som vi för i andra delar av betänkandet. Myndigheternas återrapportering av språkvårdsarbetets resultat bör ske i årsredovisningen.

En förstärkning av språkvårdsinsatserna kan vara nödvändig för de myndigheter som har omfattande kontakter med medborgare och företag och där det är viktigt med ett klart och begripligt språk i t.ex. information, beslut och blanketter. Vidare bör språkarbetet i hög grad inriktas på begripligheten hos myndighetstexter på Internet. Detta är viktigt om den s.k. 24-timmarsmyndigheten skall fungera.

Vi vill vidare betona vikten av att se språkvården som en ordinarie verksamhet och en naturlig del i myndighetens arbete för att uppnå hög kvalitet i verksamheten. Vi menar att språkvård inte

skall betraktas som ett projekt som kan drivas under en begränsad tid. Det är varje myndighetslednings ansvar att avsätta tillräckliga resurser för språkvård av hög kvalitet samt att organisera språkvården på ett ändamålsenligt sätt med tanke på myndighetens verksamhet.

En del av myndigheternas språkvårdsarbete är deras ansvar för begreppsbildning inom sina respektive verksamhetsområden. I kapitel 6, där termfrågor behandlas, föreslår vi att en kartläggning av myndigheternas begreppsansvar skall göras och ansvaret i detta avseende skall regleras tydligare i myndigheternas instruktioner.

Regeringen skall rapportera om myndighetsspråkvården till riksdagen

Det är viktigt att en samlad bild av myndigheternas språkvårdsinsatser tas fram, bl.a. utifrån myndigheternas årliga återrapporteringar. Vi föreslår att regeringen även fortsättningsvis skall lämna en samlad rapportering av språkvårdsarbetet till riksdagen med jämna mellanrum, förslagsvis i samband med budgetpropositionen.

Det centrala stödet till myndighetsspråkvården skall behållas och utvecklas

Det finns ett stort antal myndigheter som alla har mycket olika förutsättningar för att bedriva språkvårdsarbete. Vissa är stora och har förhållandevis goda resurser och kompetens för detta arbete, medan andra har små resurser och ringa kompetens. Några myndigheter har utarbetat handlingsplaner för sitt språkarbete, medan andra inte har utarbetade riktlinjer för språkbruk och språkvård. Ofta bedrivs språkvårdsarbetet av eldsjälarna inom myndigheterna.

Vi menar att det även fortsättningsvis behövs någon form av central funktion som dels kan ge stöd till det språkarbete som bedrivs vid både statliga och kommunala myndigheter, dels har överblick över myndighetsspråkvården. Det är viktigt att myndighetsspråkvården drivs vidare på central nivå och att myndigheterna ges det stöd de behöver. Vi föreslår på annat ställe i betänkandet (kapitel 16) att språkpolitiken lyfts fram som ett eget politik-

område med egna mål. Detta ökar kraven på myndigheterna och därmed också behovet av stöd från en central funktion.

Statskontoret har i sin utredning (a.a.) pekat på behovet av attitydändrande åtgärder. Det bör vara en viktig uppgift för den centrala funktionen att även fortsättningsvis påverka myndigheternas attityder till språkvård och till värdet av ett begripligt språk.

Statskontoret visar också på behovet av uppföljning och utvärdering av språkvårdsarbetet vid myndigheterna. En förvaltning i demokratins tjänst måste använda ett språk som främjar öppenhet och service och därmed motverkar att språkliga klyftor uppstår mellan myndigheter och medborgare. Detta ställer krav på att myndigheterna kontinuerligt följer upp hur språket påverkar relationen till medborgarna.

Det är en viktig uppgift för den centrala stödet till myndighets-språkvården att bistå myndigheterna i deras eget uppföljningsarbete. Men det är också en uppgift för en central stödfunktion att genomföra egna utvärderingar som underlag för bl.a. rapporteringar till regering och riksdag. Vi vill därvid särskilt lyfta fram medborgarperspektivet. Av Statskontorets utvärdering framgår att det finns brister i myndighetstexterna när det gäller mottagaranpassning. Detta är enligt vår mening allvarligt. Det bör i högre grad följas upp hur medborgarna och andra avnämare uppfattar skrivelser etc. från myndigheterna. En öppen och serviceorienterad förvaltning har bättre förutsättningar för att i dialog med avnämarna få en uppfattning om hur utformningen av myndighetsbeslut etc. uppfattas.

Som uppmärksammas på andra håll i betänkandet innebär minoritetsspråklagstiftningen att samiska, finska och meänkieli får användas vid myndighetskontakter i de s.k. förvaltningsområdena (se kapitel 7). En central stödfunktion bör kunna ge assistans till myndigheter i de berörda kommunerna även i minoritetsspråkfrågor. Denna fråga behandlas vidare i kapitlen om språkvårdens framtida uppgifter och organisation (19 och 20).

Vidare bör den centrala funktionen ge stöd till myndigheterna när det gäller olika former av IT- och språkteknologifrågor. Statskontoret har i sin utvärdering pekat på att myndigheterna har behov av rådgivning och kunskapsförmedling om elektroniska hjälpmedel i språkvårdsarbetet.

Satsningen på elektronisk samhällsinformation ingår, liksom satsningen på ett begripligt myndighetsspråk, i en bredare insats

för en öppen och tillgänglig förvaltning. Detta innebär att det finns flera beröringspunkter mellan myndighetsspråkvården och den verksamhet som för närvarande bedrivs av bl.a. Statskontoret, Statens kvalitets- och kompetensråd och Sverige Direkt. Vi menar att det är en uppgift för den centrala stödfunktionen att vid behov samarbeta med aktuella myndigheter i dessa frågor.

Vi föreslår alltså att det centrala stödet till myndighetsspråkvården behålls och utvecklas till nya områden. I kapitlet om språkvårdens framtida uppgifter och organisation återkommer vi till frågan om hur ett centralt stöd för myndigheternas språkvårdsarbete skall organiseras.

9.2 EU-svenska

9.2.1 Risk för att den offentliga svenskan blir mer svårbegriplig

De texter som produceras inom EU ger upphov till speciella språkvårdsfrågor, eftersom de tillkommer på ett sätt som avviker från andra typer av offentliga dokument och under andra förutsättningar än som vanligen gäller. De är till största delen översättningar, de skapas inom en förvaltning som i mångt och mycket präglas av en annorlunda skrivkultur än den svenska och de tillkommer ofta utanför Sverige, t.ex. av tjänstemän och översättare verksamma i Bryssel, Luxemburg och Strasbourg.

EU-texterna är ingen marginell företeelse. Det produceras numera en betydande mängd offentligt svenskt språk i EU-sammanhang. Ungefär 200 000 sidor svensk text tillkommer årligen inom ramen för EU. Den helt dominerande delen av detta utgörs av översättningar; de svenska originaltexterna uppskattas till under 1 000 sidor per år (se kapitel 4).

Bland språkforskare och språkvårdare har den "EU-svenska" som på så sätt kommit att skapas inte sällan betraktats som en fara för det offentliga språkbruket. (Se t.ex. Svenskan i EU, SOU 1998:114 s. 22–23, Melander 2001b s. 1, Edgren 2000a s. 78–79 för kortare översikter.) Flera aspekter har då tagits upp. En infallsvinkel är att man visat exempel på texter som innehåller rena fel, eller åtminstone prov på språklig osäkerhet eller mindre naturlig svenska – sådant som kan bli resultatet av en oskicklig översättning eller av att texten skrivits av någon med dåliga svensk-

kunskaper (se exempelvis Josephson 1997). En annan synpunkt har varit att EU-texterna kan förstärka det redan tidigare klara inflytandet från engelskan på svenskan (Svenskan i EU s. 23). En tredje tanke – och det har varit det dominerande temat när det gäller påverkan på den offentliga svenskans kvalitet – är att det har hävdats att EU-texterna är krångliga och svåra att förstå (exempelvis Ehrenberg-Sundin 2000a och 2000b).

En orsak till svårtillgängligheten som ofta pekats ut är att EU-texter inte sällan innehåller långa och komplicerade meningar. Genom att översättningarna är hårt bundna till källtexterna kommer de huvudsakligen franska och engelska förlagornas komplexa juridiska språk att överföras till svenskan (se t.ex. Ekerot 2001a och 2000b). Speciellt har man här uppmärksammat den s.k. punktregeln som tillämpas för rättsakter. Denna säger att en mening i källtexten skall motsvaras av en mening i översättningen; det ges därmed ingen möjlighet att t.ex. dela upp en lång mening i två kortare. En annan orsak till svårbegripligheten har sagts vara att dokumenten inte är läsartillvänt och medborgarinriktat utformade när det gäller övergripande disposition, grundläggande perspektiv och liknande. Vissa har menat att det föreligger en konflikt mellan ett kontinentalt synsätt där exempelvis legala texter primärt betraktas som riktade till juridiska experter och ett nordiskt där det ses som centralt att medborgarna kan ta del av sådana dokument (jfr Svenskan i EU s. 71, Edgren 2000b, Ehrenberg-Sundin 2000b). Ytterligare en orsak som utpekats är att texterna skrivs av personer som av skilda skäl inte har möjlighet att producera tillräckligt goda texter. Speciellt har det framförts att en hel del dokument skrivs av tjänstemän som har ett annat modersmål än engelska och franska (som vanligen utgör källspråk) och att texterna därför inte blir fullgoda i alla avseenden (se Svenskan i EU s. 71). Ännu en faktor kan vara att texterna är resultatet av förhandlingar och kompromisser; texter som skapas kollektivt av arbetsgrupper och liknande riskerar lätt att bli otydliga och svårbegripliga. Slutligen har det framförts att EU-texter inte sällan innehåller främmande eller rent av felaktig terminologi.

Med utgångspunkt i farhågor som de ovanstående har många menat att vi på grund av EU-texterna skulle kunna gå miste om många av de vinster som uppstått genom de senaste decenniernas aktiva arbete i Sverige för att förbättra de offentliga texterna och göra dem enkla, tydliga och lättlästa.

9.2.2 Läget har förbättrats, men problem kvarstår

I Ett år med EU (SOU 1996:6), redovisas svenska statstjänstemäns erfarenheter av arbetet i EU under det första medlemskapsåret. Det övergripande resultatet kan sägas vara att arbetet har fungerat relativt väl, men att det trots allt funnits ett flertal problemkällor. Språkfrågorna hör till det som skapat bekymmer. Bland annat hävdas: "[...] översättningar av dokument kommer ofta mycket sent och är inte sällan av dålig kvalitet".

Under slutet av 90-talet förefaller läget ha förbättrats, i takt med att översättningsavdelningarna byggdes upp och verksamheten fick fastare former. År 1996 lades riktlinjer för svenskans ställning i EU-arbetet fram (Cirkulär 6, UD. Eu-sekr. 1996:6 rev.). I april 1998 redovisade UD:s EU-sekretariat en utvärdering av dessa riktlinjer (UD. Eu-sekr. 1998). Beträffande översättningen konstateras där att kvaliteten på översättningarna föreföll ha blivit bättre och bättre. Möjligheterna att framföra synpunkter på översättningarna hade också förbättrats genom att olika kontaktnät etablerats. Regeringen konstaterar i Berättelse om verksamheten i Europeiska unionen under 2000 (skr. 2001/02:30 s. 317): "Översättningar till och från svenska, både kvantitativt och kvalitativt, har stadigt förbättrats sedan Sveriges inträde i unionen 1995 [...]."

Det står dock klart att de texter som produceras inom EU:s ram fortfarande har en speciell karaktär. Även om ingen riktigt djuplodande och omfattande undersökning har genomförts är det uppenbart att EU-texter präglas av ett komplexare språk än det vi numera brukar möta i svenska texter. Speciellt gäller att meningarna är långa och inte sällan krångliga. (Se t.ex. Sheikhi 1998, Tistad 1999, Ekerot 2000b, Stranne 2000.) Likaså förefaller användarna av EU-texter inte sällan uppfatta dem som svårbegripliga och krångliga och dessutom fyllda av främmande eller obekanta termer och uttryck. I Melander 2001b redovisas en undersökning där tjänstemän vid Regeringskansliet tillfrågats om sina åsikter om EU-texter. Nästan 80 % av de svarande anger att de uppfattar EU-texterna som svårare att förstå än likartade svenska texter.

9.2.3 Språkvårdsarbete i EU – dags för konkreta åtgärder

Ett sätt att höja kvaliteten på de svenska texterna är att förbättra de källtexter översättarna arbetar med. Exempelvis blir ju punktregelns krav på parallell meningsindelning inte lika besvärande om meningarna i källtexterna är korta. Skall ett medborgartillvänt förhållningssätt genomsyra texterna och märkas i disposition, tilltal m.m. krävs att dessa egenskaper finns redan i grundtexterna. Klara och begripliga grundtexter är ett oundgängligt villkor för att de svenska texterna skall bli bra.

Sverige har på olika vis verkat för att arbete för begripligare och klarare texter skall komma till stånd inom EU. I Ehrenberg-Sundin 2001 ges en översikt över sådan verksamhet. Ett exempel är de kommentarer Sverige gjorde till vitboken Reformen av kommissionen (2000). I arbetet med att skapa en ny författningskultur borde kommissionen även verka för att en ny skrivkultur etablerades, där begriplighet och medborgartillvändhet är ledstjärnor. En konkret åtgärd som Sverige föreslog var att kommissionens generalsekretariat borde se till att varje generaldirektorat anordnar utbildning, utfärdar riktlinjer och övervakar textkvaliteten. Det föreslogs också att kravet på att skriva begripligt skulle tas in i t.ex. uppförandekodexar för god förvaltningssed, i en ny förvaltningslag i EU eller i de tjänsteföreskrifter som håller på att omarbetas.

De av Sverige framförda förslagen om åtgärder för att skapa begripligare texter kom inte med i den slutversion av vitboken som presenterades den 1 mars 2001; man hade gjort bedömningen att åtgärder på detta område måste anstå till en andra fas av reformarbetet. Detta innebär dock inte att det inte på olika vis redan har tagits steg i riktning mot begripligare texter inom EU.

Så tidigt som 1993 slog rådet fast vissa principer för lagstiftningsarbetet som skulle leda till att regeltexterna blev mer lättillgängliga (Rådets resolution av den 8 juni 1993 om den redaktionella kvalitén på gemensskapslagstiftelsen). Denna resolution följdes upp av Ekonomiska och sociala kommittén genom att denna 1995 tog upp frågan i ett yttrande till rådet (Ett klart och tydligt språk, 1995). Kommittén konstaterade där att ett klart och tydligt språk är oundgängligt för att skapa en öppnare gemenskap, och man ansåg att kommissionen borde vidta åtgärder för att genomföra principerna i rådsresolutionen. År 1998 publicerades riktlinjer på området. (Internationellt avtal av den 22 december 1998 om gemensamma riktlinjer för gemenskapslagstiftningens

redaktionella kvalitet.) Dessa hade utarbetats av en rådsarbetsgrupp med representanter för samtliga medlemsländer. Arbetsgruppen hade tillsatts som svar på förklaring nr 39 om gemenskapslagstiftningens redaktionella kvalitet, som regeringskonferensen antog den 2 oktober 1997 och som bifogats till Amsterdamfördragets slutakt. Riktlinjerna har formen av ett avtal mellan Europaparlamentet, rådet och kommissionen och avslutas med ett uppdrag till institutionerna om hur riktlinjerna skall genomföras. En av de uppgifter som angavs var att utarbeta en gemensam praktisk handledning för utformningen av rättsakter. En sådan handledning färdigställdes under hösten 2001.

Under det brittiska ordförandeskapet första halvåret 1998 tog kommissionens engelska översättare initiativ till en kampanj för bättre texter. Kampanjen, kallad Fight the Fog, resulterade bl.a. i utarbetandet av en skrift med råd, *How to write clearly* (1998), men bedrevs också i form av seminarier och föreläsningar. Verksamheten har sedan fortsatt, om än i ganska blygsam omfattning, i form av halvdagsseminarier. En liknande kampanj, *Rédaction claire et efficace*, bedrivs för franskans del. Det har framhållits att verksamheten ligger i översättarnas eget intresse. Med så många språk i bruk har översättarna – sammanlagt ca 2 000 inom de olika institutionerna – ett tillräckligt komplicerat arbete ändå, utan att de dessutom skall behöva utgå från en svårbegriplig originaltext.

Också Europaparlamentet har uttalat sig till förmån för ett enklare språk. Bland annat har man i en resolution över en rapport om bättre lagstiftning (A5-0269/2000) som kommissionen lade fram 1999 framfört att parlamentet

- uppmanar kommissionen att i sin rapport om bättre lagstiftning hänvisa till de ansträngningar som görs i vissa avdelningar i kommissionen för att stödja användningen av ett klarare språk, t.ex. kampanjen Fight the Fog;
- understryker att kommissionärerna tar ansvar för sådana åtgärder och stöder det arbete som pågår inom kommissionen för ett klarare språk.

I det nu pågående reformarbetet inom EU berörs också språkfrågor. Som ett led i reformarbetet har kommissionen lagt fram vitboken *Styrelseformerna i EU* (2001). I denna påpekas (s. 11) att EU:s institutioner "bör använda ett språk som är lättillgängligt och begripligt för vanligt folk". I vitboken utfäster sig också kommis-

sionen att lägga fram en handlingsplan för regelförenkling under år 2002. Med regelförenkling menas bl.a. att ta bort onödiga regler, att genomföra konsekvensanalyser och att föra in alla ändringar till grundförfattningen i denna, så att tillämparna får hela författningen i ett enda dokument (s.k. konsolidering).

I samband med det svenska ordförandeskapet i EU under första halvåret 2001 arrangerade Sverige en EG-rättskonferens. Ett av de ämnen som behandlades var öppenhet och arbete för begripligare EU-texter. En del av de tankar och idéer som presenterades vid konferensen finns redovisade i skriften *Begripligare EU-lagstiftning* (Cutts 2001).

9.2.4 Tidigare förslag till åtgärder för att förbättra de svenska EU-texterna

I Svenska språknämndens förslag till handlingsprogram för att främja svenska språket utgör frågan om hur svenskan påverkas av EU-medlemskapet en viktig punkt i resonemanget, och man framför flera förslag inriktade mot att förbättra förutsättningarna för en god textkvalitet.

Generellt hävdas att översättarnas "kapacitet och arbetsmöjligheter bör vara sådana att de svenska texter som översätts från andra EU-språk kommer att avfattas på ren svenska och motsvara de krav på korrekthet och begriplighet som gäller för svensk myndighetstext". Vidare framförs att Sverige bör verka för att göra EU-texterna mer lättillgängliga och man pekar i detta sammanhang speciellt på kampanjen *Fight the Fog*.

Nämnden framför också en rad förslag till förändringar av riktlinjerna för översättningsverksamheten:

Till exempel bör den s.k. punktregeln mjukas upp åtskilligt mer än i dag. Översättarna bör så mycket som möjligt verka i sina hemländer och inte i Bryssel eller Luxemburg. Åldersgränsen på högst 35 år för nyanställda översättare bör avskaffas. För övrigt bör drivas en kampanj för att höja medvetandenivån om vad översättning egentligen innebär hos svenska tjänstemän som deltar i beredningsarbetet för EU. De måste på ett tidigare stadium i den långvariga processen ta sig an de språkliga problemen, framför allt dem som gäller terminologi. Detta förutsätter att de har någon instans att vända sig till. Den rådgivningen, som bör organiseras av Regeringskansliet, måste svenska staten åta sig. Översättarna i sin tur bör kunna få stöd i rena språkfrågor från Svenska språknämnden och TNC.

I detta sammanhang pekar man också på att översättarna har stort behov av goda hjälpmedel som ordlistor och termbanker. Språknämnden anser slutligen att det behövs mer satsning på olika former av automatiska översättarstöd.

En offentlig utredning har varit direkt inriktad mot språkfrågor i EU-sammanhang, nämligen Utredningen om svenskan i EU, vilken 1998 presenterade sitt betänkande *Svenskan i EU* (SOU 1998:114).

Huvudfrågan för utredningen var vilka åtgärder som behövs i den svenska förvaltningen för att garantera kvaliteten på de svenska EU-texterna. Flera förslag läggs fram om hur detta skall kunna säkerställas. Utredaren menar att det vid Regeringskansliet bör inrättas en central samordningsfunktion som skall utarbeta riktlinjer för arbete med EU:s rättsakter, svara för utbildning i språkliga frågor, ge råd i EU-språksfrågor till skilda aktörer och på olika vis sköta granskning av EU:s rättsakter. Denna enhet skulle också få till uppgift att tillsammans med Utrikesdepartementets EU-sekretariat ta initiativ till utvecklingsarbete inom EU-institutionerna för att öka tillgängligheten hos EU:s texter – bättre grundtexter ses nämligen som en central förutsättning för goda översättningar. Detta arbete bör enligt utredningen bedrivas i samarbete med Danmark och Finland. Vidare föreslås att Regeringskansliets språkvård samlas till en enhet placerad vid Statsrådsberedningen och att denna enhet förstärks med 2–3 personer.

Vad gäller termfrågor föreslås att regeringen skall utreda hur flerspråkiga termbaser skall kunna skapas och tillhandahållas för myndigheter, organisationer och företag som är internationellt verksamma. Däravande Tekniska nomenklaturcentralens roll diskuteras varvid det bl.a. pekas på att TNC måste ha tillräckliga basresurser för att kunna bygga upp termsamlingar för allmänt bruk och för att på olika sätt ge hjälp och rådgivning åt EU-institutioner och översättare.

Vidare framförs att översättningsverksamheten i större utsträckning än tidigare bör bedrivas i respektive land. Enligt utredningen bör Sverige verka för att det i de olika medlemsländerna upprättas filialer till institutionernas översättningstjänster vid vilka översättare genom ett rotationssystem skulle arbeta under en period (t.ex. tre år).

9.2.5 EU-språkvård byggs nu upp i Regeringskansliet

Sedan 1 juli 2001 finns inom Regeringskansliet medel motsvarande en årsarbetskraft avsatta för EU-språkvård. Gruppen av språkexperter, som är förlagd till Justitiedepartementets granskningsenhet, har förstärkts med en person för att kunna ge stöd i EU-frågor. Som en förberedelse till detta arbete sände Justitiedepartementet under våren 2001 ut en enkät till myndigheter och departement med frågor om deras prioritering av de olika uppgifterna i EU-språkvården, och man har med utgångspunkt i detta valt att successivt inrikta sig främst mot följande uppgifter:

- att ge råd till EU:s översättare, granskare och juristlingvister, särskilt i termfrågor, och till svenska tjänstemän när de lämnar synpunkter på EG-rättsakter
- att ta fram riktlinjer för svenska tjänstemäns språkliga arbete med EG-rättsakter
- att språkligt granska EG-rättsakter
- att utbilda och informera om behovet av begripliga EU-texter
- att ta initiativ till utvecklingsarbete inom EU-institutionerna i syfte att få fram bättre källtexter och följa utvecklingen hos sådana projekt där de redan finns.

9.2.6 Bedömningar och förslag

Våra förslag:

- Arbetet för att förbättra svenska EU-texter skall fortsätta.
- Sverige skall verka för att EU fortsätter att bygga upp översättningsavdelningar i de olika medlemsländerna.
- Sverige skall fortsätta att verka för att EU arbetar för enklare, begripligare och klarare texter.

Sverige skall verka för att arbetet för att förbättra svenska EU-texter fortsätter

Vi menar att det är nödvändigt att fortsätta arbetet för att förbättra de svenska EU-texterna. Bättre texter skapar förutsättningar för en mer välfungerande och effektiv union, och skapar större möjligheter till öppenhet och insyn och därmed ökad demokrati.

Vi anser att översättarna inom EU:s olika organ måste ha tillgång till goda hjälpmedel i form av termbanker, ordlistor och maskinellt översättningsstöd. Primärt är detta en uppgift för EU att hantera. Sverige skall bevaka att de nödvändiga hjälpmedlen finns tillgängliga och att EU avsätter tillräckliga resurser för dessa ändamål.

Sverige måste också ta ansvar för att det svenska terminologiska verksamheten har en tillräcklig kapacitet både kvalitativt och kvantitativt att uppdrag från EU om att förse termdatabaser o.d. med svenskt material kan hanteras så att högkvalitativa termdatabaser och ordlistor kan skapas. Dessa frågor hänger samman med hur språkvärden generellt skall organiseras i Sverige och behandlas därför vidare i kapitel 20.

Frågor om maskinellt översättningsstöd både i form av automatisk maskinöversättning och utgående från översättningsminnen behandlas i kapitel 17, där vi diskuterar språkteknologiska initiativ och presenterar våra förslag med anledning av detta. Vi vill dock här påpeka att det är olyckligt att maskinöversättning inte har utvecklats för svenska inom ramen för EU, och att det bör ske. Detta torde kunna dels förbättra arbetsmöjligheterna för översättarna, dels stärka svenskans position inom EU, dels öka allmänhetens tillgänglighet till olika EU-dokument. (Se också kapitel 4.)

Sverige skall verka för översättningsverksamhet i medlemsländerna

Såväl Språknämnden som Utredningen om svenskan i EU hävdar att översättningen i större utsträckning än nu bör ske i medlemsländerna. Vi instämmer i detta, och föreslår att Sverige skall verka för att EU fortsätter att bygga upp översättningsavdelningar i de olika medlemsländerna. För Sveriges del har visserligen en liten översättningsenhet redan nu etablerats vid kommissionens Stockholmsrepresentation (se kapitel 4), men det är rimligt att verka för att översättningen här i Sverige expanderar ytterligare. Om översättarna arbetar på hemmaplan, har de större möjlighet att hålla sig à jour med den svenska språkutvecklingen och risken för att det utvecklas en speciell "EU-svenska" minskar. Dessutom bör förutläggningarna öka för en nära samverkan med den svenska språkvärden inriktad mot central förvaltning, myndigheter m.m. Naturligtvis måste en stor del av översättningsarbetet också fortsättningsvis bedrivas i Bryssel och Luxemburg. Eventuellt kunde man därför tänka sig att man tillämpade ett rotationssystem av den

typ som nu används för kommissionens Stockholmsavdelning, där översättarna stannar i Stockholm i tre år.

Punktregeln skall mjukas upp

Vi anser att Sverige skall verka för att den s.k. punktregeln mjukas upp. De långa och komplexa meningarna i framför allt rättsakter bidrar starkt till att göra dem svårtillgängliga. Kravet på en parallell meningsindelning av texterna på skilda språk motiveras dels av den hänvisningsteknik som tillämpas för rättsakter (man hänvisar till "mening x i stycke y"), dels av den teknik som använts vid ändringar av förordningar o.d. (man skriver inte om en hel paragraf eller motsvarande, utan specificerar att vissa meningar, punkter m.m. skall ändras i ett eller annat avseende). Därför bör strävandena att frigöra sig från punktregeln utgå från insatser för att hänvisnings- och ändringstekniken revideras. Steg i denna riktning har redan tagits, men arbetet måste drivas vidare.

Sverige skall verka för begripligare och klarare grundtexter

Eftersom källtexternas kvalitet ofta uppges vara problematisk föreslår vi att Sverige skall verka för arbete på EU-nivå för att förändra skrivkultur, textmönster m.m. Sådant arbete skulle dessutom kunna vara ett väsentligt bidrag till en union som fungerar effektivare och som i högre grad präglas av öppenhet och insyn och därmed får större demokratisk legitimitet. De ansträngningar som görs i detta avseende måste därför fortsätta och dessutom förstärkas. Det är lämpligt att försöka verka för klarare och enklare texter i samarbete med i första hand Finland, Danmark och Storbritannien.

Med tanke på engelskans dominerande roll som källspråk bör ansträngningarna i första hand inriktas mot detta språk. I takt med att allt mer material produceras på engelska minskar antalet sidor som översätts till detta språk. De resurser som på så sätt frigörs borde kunna användas för gransknings- och redigeringsarbete av de engelska texterna innan dessa används som underlag för översättningar. De engelska avdelningarna kunde då fungera som "klarspråkscentraler". Detta innebär naturligtvis inte att det inte också behövs klarspråksarbete för franskans del.

Texter som är korta och klara är självfallet också lättare att översätta än sådana som är långa och svårbegripliga. Också från utgångspunkten att vi vill hävda bruket av svenskan inom EU är det därför viktigt att arbeta för bättre grundtexter inom EU; det är då lättare att upprätthålla en omfattande översättningsverksamhet. Vidare skapas gynnsammare förutsättningar för översättningen om de texter som man översätter från utformas med tanke på att de skall översättas. Det är därför viktigt att råd utarbetas för hur texter kan utformas för att lättare kunna översättas. Sådana råd finns för svenskans del i den av Regeringskansliet publicerade skriften *Tala för att tolkas. Skriva för att översättas* (2001). Sverige skall verka för att sådana råd görs tillgängliga för alla språk inom EU.

Vi vill i detta sammanhang erinra om att en av de orsaker till dåliga källtexter som ofta framförs är att texterna skrivs av personer med ett annat modersmål än engelska och franska (de helt dominerande källspråken, som nämnts). Det vore önskvärt om de olika tjänstemän, experter m.m. som producerar dokumenten i större utsträckning kunde få arbeta på sitt modersmål. Detta kunde inte bara leda till bättre källtexter utan dessutom till att tjänstemännen arbetade effektivare – att man vanligen verkar bättre på sitt modersmål är svårt att förneka. Det skulle också stärka mångspråkigheten inom EU om fler fick skriva på sitt eget språk. Därtill skulle det bidra till att upprätthålla språkanvändning i uttagna domäner för de mindre språken. Sverige borde i samverkan med flera andra mindre länder, vars intressen i det aktuella avseendet torde sammanfalla med Sveriges, hävda att möjligheterna för förändringar i denna riktning bör undersökas.

10 IT som normskapare, normförflyttare och diskriminerare

Genom utvecklingen inom informationstekniken (IT) har situationen för svenskan förändrats på olika sätt. I detta kapitel tas två aspekter upp, dels IT som normskapare och normförflyttare, dels IT som diskriminerare. Med IT som normskapare och normförflyttare menar vi för det första att produktionsvillkoren för skriven text har påverkats, för det andra att nya normkällor uppstått och för det tredje att IT-utvecklingen skapat nya kommunikationskanaler samt nya ord, uttryck och termer. Med IT som diskriminerare menar vi att den ökade IT-användningen ställer krav på höjd språklig kompetens hos befolkningen och att det finns risk att IT-språkbruket kan utestänga många från informationssamhället och leda till nya klyftor.

Följande punkter om IT som normskapare, normförflyttare och diskriminerare ingår i vårt förslag till handlingsprogram för svenska språket:

- Datorkulturens effekter på språket skall studeras.
- Svenska datatermer och -uttryck skall tas fram.
- Språkvården skall följa kvalitetsutvecklingen för språkstödsprogram och ges möjlighet att kvalitetsmärka sådana program.
- Språkkvalitet bör ingå i bedömningsgrunderna vid offentlig upphandling av IT.
- Tillgängligheten till IT bör förbättras genom bl.a. fortsatt språkvårds- och terminologiarbete samt folkbildande insatser inom språkområdet.

10.1 IT som normskapare

10.1.1 Förändrade villkor för textframställning

Nya redskap för normering och standardisering

IT har kommit att få en mycket stor betydelse för framställningen av texter. Produktionsvillkoren för skriven text har påverkats genom ordbehandlingsprogram, layout-program, bild- och text-program, skrivbordssättning m.m. Produktionskedjan från skribent till färdig produkt har blivit kortare och det brukar hävdas att makten över texten har förts närmare skribenten. En rad språkliga kontrollinstanser som tidigare fanns på många arbetsplatser (sekreterare, korrekturläsare, sättningsare m.m.) har försvunnit. Många tidningar och förlag har inskränkt eller t.o.m. helt slopat korrekturläsning (se även kapitel 8). I stället används olika språkstödsprogram. IT har därmed kommit att bli ett mycket viktigt redskap för standardisering och normering av språket.

Det har genom IT blivit lättare att skriva och framför allt bearbeta texter. Med datorns hjälp kan man själv framställa mer eller mindre professionella trycksaker. Personer med "dålig" handstil och andra svårigheter att skriva har genom datorn fått ett mycket viktigt hjälpmedel. Det har blivit vanligt att framställa färdiga textmallar som underlag för standardiserade texttyper. Den nya tekniken och nätet har ändrat förutsättningarna för t.ex. skolarbete och elevers skriftproduktion avsevärt. Tekniken gör det lätt att använda texter från nätet som underlag för egenproducerade texter.

Program för t.ex. ordbehandling skapar normer och standarder av olika slag, exempelvis för hur texter ser ut grafiskt. Genom inbyggda grundinställningar i olika program etableras, både avsiktligt och oavsiktligt, delvis nya normer och standarder för rubriksättning, placering av texten på en sida och dylikt. (Se t.ex. Melin 2000 för en genomgång av sådana frågor.) Dessutom innehåller program av detta slag ofta sådant som stavningskontroller, avstavningsprogram och grammatikprogram. Språkstödsprogrammen kan sägas svara mot vad ordlistor, skrivhandledningar m.m. traditionellt gjort. Programvaruproducenter och hemsidesägare kan i framtiden komma att bli en av de viktigaste förvaltarna av vårt språk – viktigare än t.ex. läroboksförfattare och journalister.

På webbplatsen för svensk språkteknik (www.svenska.sics.se) görs en indelning av språkstöd i två former:

- passivt stöd i form av elektroniska ordböcker
- aktivt stöd i form av funktioner för avstavnings- och korrekturläsningshjälp.

Det passiva stödet i form av den elektroniska ordboken har mycket gemensamt med sina tryckta motsvarigheter. Det aktiva stödet handlar om program som analyserar skrivet språk och meddelar användaren resultatet av analysen under själva skrivsituationen. Denna typ av stöd omfattar avstavningshjälp, stavningskontroll och andra språkkontrollfunktioner som kan hjälpa till att korrekturläsa texten, dvs. upptäcka, diagnostisera och bearbeta språkliga fel och brister i stavning, skrivtecken, stil och grammatik. Bäst tycks språkstödet fungera för stavning och skrivtecken, där formella regler och starka normer styr. Grammatiska fel är mer komplicerade och därför svårare att upptäcka med befintlig språkgranskningsteknik. Ännu svårare är det när det gäller stilfrågor, för vilka enkla regler till stor del saknas. Datorns stilgranskning begränsar sig därför till att uppmärksamma vissa ord, fraser och konstruktioner som avviker från språkhandböckernas tumregler och rekommendationer. Ett exempel är vardagliga och ålderdomliga ord. De allra flesta och allvarligaste stilistiska och innehållsliga brister ligger helt utanför teknikens räckvidd. Därför blir väsentliga brister i stil, struktur och sammanhang inte uppmärksammade i en sådan språkkontroll.

Även Svenska språknämnden har uppmärksammat att språkstödsprogram kan vara trubbiga. De kan dessutom bidra till att skribenten tar mindre ansvar för den egna texten och överläter kontrollen till datorn. Det kan dessutom leda till en utslätning av språket. Tvingande rättningar leder till att möjligheterna till språklig variation minskar. Stil- och grammatikkontroller kan också övergeneralisera vissa råd, t.ex. alltid varna då en passiv sats brukas, vilket kan göra att en osäker skribent väljer att omformulera en passiv sats även då en sådan hade varit lämplig. Språknämnden menar att varken datateknik eller språkvetenskap är tillräckligt avancerad för att man skall kunna programmera korrigeringsmöjligheter för mer än en del av de misstag som också vana skribenter ofta gör sig skyldiga till.

Insatser görs från språkvården för att följa utvecklingen inom IT-området. Som exempel kan nämnas att Svenska språknämnden redan i dag deltar i både framställning och granskning av språkstödsprogram. Detta sker dock i begränsad omfattning och från nämnden har man framfört att man vill utveckla samarbete med flera tillverkare av språkstödsprogram för att säkerställa att programmen understöder en god svenska.

Det pågår internationell standardisering i fråga om teckenuppsättning och alfabetisering, där samarbetsorganet Nordterm deltar. Som exempel på de frågor som behandlas kan nämnas de tekniska problem som finns kring användningen av de svenska bokstäverna *å*, *ä* och *ö* på Internet.

Svenska datatermer och -uttryck

Med datorerna har en lång rad ord, uttryck och termer från IT-världen kommit in i svenskan. Det finns därför ett stort behov av termproduktion inom området. Tidigare har Svenska datatermgruppen gjort mycket, bl.a. med stöd från EU-programmet MLIS. Gruppen har gett rekommendationer om vilka uttryck som bör användas, hur de stavas och vad de står för. Språknämnden har i sitt förslag till handlingsprogram betonat att de centrala datorbegreppen snabbt bör få standardiserade svenska eller försvenskade uttryck.

Nya kommunikationskanaler

IT-utvecklingen har öppnat nya kommunikationssätt och kommunikationsvägar. Stora förändringar i sättet att kommunicera har skapats av exempelvis e-post, chatt och nyhetsgrupper. En annan, minst lika stor förändring, är möjligheten att lämna och hämta information på hemsidor på nätet. Det faktum att en så stor del av kommunikationen på nätet är textbaserad gör att många i dag skriver mer än förut. Ytterligare en ny kommunikationskanal är mobiltelefonernas SMS-meddelanden. Gemensamt för dessa texter är att det delvis är andra villkor för att producera och ta emot information som gäller. Skriftspråket i dessa påminner delvis om talspråket och innehåller ofta engelska förkortningar och en rad nya ord från IT-världen.

Utvecklingen de senaste åren innebär att allt fler människor författar elektroniska texter, både elektroniska meddelanden och texter som publiceras på nätet. Allt fler skapar också egna webbsidor, både privat och i arbetet. Mest utbrett är e-postskrivandet. Webbplatsens texter skiljer sig från det traditionella sättet att organisera en text. Text på webbplatser bildar ofta s.k. hypertexter som skall läsas hierarkiskt. Inom vissa områden fungerar detta väl. Enligt Svenska språknämnden tyder inget på att detta skulle överföras till mer traditionella textslag där det skulle passa sämre.

Enligt Svenska språknämnden är kunskapen låg om hur man skriver texter anpassade för elektroniska medier. Många vanliga skrivhandledningar innehåller dock numera korta anvisningar om både e-post- och webbskrivande. Svenska språknämnden ger i 2000 års utgåva av Svenska skrivregler kortfattade skrivråd för de nya datoriserade texttyperna.

Det finns enligt Språknämnden inte mycket forskning om språklig utformning på webben. Enligt pågående forskning (Karlsson 2002) föder webben i och för sig nya genrer, men sättet att arbeta med texter är mestadels traditionellt. Maricic (1999) har undersökt hur diskussionen förs på e-postlistor och kan konstatera att listdeltagarna använder en talspråksliknande stil och att de ibland missförstår varandra. Om man inte har tillgång till talspråkets ögonkontakt och tonfall uppfattas många gånger ett skämt som en förolämpning. Att deltagare i internationella diskussioner har olika modersmål komplicerar kommunikationen ytterligare. En annan iakttagelse är att mediet verkar befria deltagarna från deras hämningar och att de därför uttrycker sig på ett sätt som de annars inte skulle våga. Eftersom de inte träffar varandra slipper de ta ansvar.

Datorer har sedan flera år utnyttjats bl.a. i skolundervisningen. Elektroniska läromedel, multimedieprogram och olika spel har blivit naturliga inslag i både förskolor och skolor. Att språket i dessa program är korrekt och välfungerande är naturligtvis av stor vikt.

10.1.2 Bedömningar och förslag

Våra förslag:

- Datorkulturens effekter på språket skall studeras.
- Svenska datatermer och -uttryck skall tas fram.
- Språkvården skall följa kvalitetsutvecklingen för språkstödsprogram och ges möjlighet att kvalitetsmärka sådana program.

Vår bedömning:

- Språkkvalitet bör ingå i bedömningsgrunderna vid offentlig upphandling av IT.

Språkvården skall studera datorkulturens effekter på språket

Det faktum att IT på olika sätt påverkar det svenska språket är en viktig fråga för språkvården att uppmärksamma. De förändrade villkoren för textframställning ställer nya krav på en mer aktiv språkvård som kan arbeta inom ett bredare fält. Mycket kunskap saknas fortfarande om vilka effekter olika aspekter av IT-utvecklingen får för svenska språket.

En yrkesjargong med inslag av engelska håller på att utvecklas inom IT-området. Det är angeläget att detta följs och bevakas. Svenska språknämnden har i sitt förslag till handlingsprogram föreslagit att särskilda insatser bör göras för att följa datorkulturens språkbruk.

Mot den bakgrunden föreslår vi att språkvården ges i uppgift att genomföra särskilda insatser för att följa datorkulturens effekter på språket.

Vi anser också att det är angeläget att den svenska språkvården medverkar i internationell standardisering i fråga om teckenuppställning och alfabetisering. Det är t.ex. av stor vikt att de svenska bokstäverna *å*, *ä* och *ö* kan användas i IT-sammanhang. Detta är i huvudsak ett tekniskt problem som måste kunna lösas.

Språkvården skall prioritera svenska datatermer och -uttryck

Till viss del kan de ord och uttryck som används inom IT-området redan sägas ha fått fäste i allmänspråket.

Det är enligt vår mening mycket viktigt att de centrala databegreppen snabbt får standardiserade svenska eller försvenskade uttryck och att dessa når ut till en bred allmänhet allt eftersom behovet uppstår. Vi föreslår därför att språkvården skall prioritera detta arbete.

Datatermer och uttryck är ett område som ställer stora krav på ett gott samarbete mellan olika delar av språkvården. Kommittén återkommer till detta i sina överväganden kring språkvårdens framtida organisation, men vill redan här peka på vikten av att Datatermgruppen får möjlighet och resurser att återuppta sitt arbete med full kraft.

Språkvården skall följa kvalitetsutvecklingen för språkstödsprogram m.m.

Det är från språkvårdens utgångspunkter viktigt att program för språkstöd och språkkontroll håller en god kvalitet med tanke på den stora betydelse dessa har och än mer kommer att få. Vi vill särskilt framhålla hur viktigt det är att personer med läs- och skrivsvårigheter och invandrare får tillgång till sådana program med hög kvalitet. Språknämnden har i sitt förslag till handlingsprogram framfört att det är viktigt att språkvården granskar och bedömer förtjänster och brister i språkstödsprogram. Datorprogram bör granskas med avseende på hur de följer svenska normer i sina standardinställningar.

Vi menar att det är viktigt att språkvården blir mer aktiv inom IT-området. Som påpekas i andra avsnitt i detta betänkande har svensk språkvård ingen formell normgivningsmakt vad gäller svenska språket och som framgår av kapitlet om en svensk språklagstiftning vill vi heller inte föreslå någon sådan. Kommittén är därför inte beredd att förorda att språkvården skulle ges en formell granskande roll. Svensk språkvård måste i stället verka genom samarbete och information.

I detta ingår bl.a. att noga följa de testningar av kvalitet som utförs av olika aktörer i världen, t.ex. av datortidskrifter eller skilda organisationer samt att hålla god kontakt med forskningen och det

språkteknologiska näringslivet. Det är viktigt att språkvärden har så god kunskap och överblick att man kan lämna välgrundad konsumentupplysning inom detta område. För den enskilde kunden är det i dag svårt att få en uppfattning om vilken språklig kvalitet olika program har.

Av särskild vikt är det att elektroniska läromedel, multimedieprogram och andra program som riktar sig till skolelever håller en god språklig kvalitet. Språkvärden måste ges möjlighet att genom olika typer av insatser medverka i arbetet med att höja den språkliga standarden på program som riktar sig till skolelever. Vi bedömer det dock inte vara ändamålsenligt att ha obligatorisk språklig granskning av elektroniska läromedel. Detta skulle också strida mot det generella systemet i Sverige, där numera ingen central granskning av läromedel sker. Det bör emellertid ligga i skolornas intresse att vid upphandling ta hänsyn till den språkliga kvaliteten.

Språkvärden bör ha en allmän överblick över hur ordbehandlingsprogram, e-postprogram, registerprogram m.m. följer svenska normer i sina standardinställningar. Detta kan gälla teckenuppsättning (t.ex. *å*, *ä* och *ö*), alfabetisk ordning, versalbruk, styckemarkeringar etc. Denna typ av program har stor spridning och det är viktigt att de har hög språklig kvalitet.

Vi tar i kapitel 17 upp frågor kring språkteknologiska produkter och tjänster i övrigt.

Språkvärden skall ges möjlighet att på uppdrag och mot betalning kvalitetsmärka språkstödsprogram och andra program av språkligt intresse

Vi föreslår att språkvärden skall ges möjlighet att på uppdrag och mot betalning kvalitetsmärka språkstödsprogram och andra program av språkligt intresse. Detta innebär att språkvärden ges ett nytt arbetsredskap som leder till att språkstödsprogram och andra produkter kan ges en kvalitetsstämpel om de uppnår en viss språklig kvalitet. En sådan märkning skulle kunna göras på initiativ av producenten och leverantören.

Det bör ligga i programleverantörernas intresse att den språkliga kvaliteten på deras produkter är hög. Detta är en del i produktkvaliteten och kan användas i marknadsföringen av det enskilda språkstödsprogrammet. Vi menar därför att den språkliga kvalitetsmärkningen skall finansieras genom avgifter från

programleverantörerna. Det bör vara språkvårdens sak att föreslå hur detta arbete skall genomföras och hur avgifterna skall sättas. Verksamheternas intäkter bör täcka dess kostnader men inte medföra någon vinst.

Statskontoret bör ta hänsyn till språkkvalitet i IT-upphandlingen

Det är enligt vår mening viktigt att de ordbehandlingsprogram, e-postprogram m.m. som används vid myndigheterna är på svenska och har god språklig kvalitet. Detsamma gäller naturligtvis för olika språkteknologiska produkter och tjänster. Svenska språknämnden har i sitt förslag till handlingsprogram pekat på att programmen måste följa svenska normer i sina standardinställningar, för versalbruk, teckenuppsättningar m.m.

Statskontoret skall se till att villkoren för den offentliga förvaltningens inköp och användning av utrustning och tjänster på informationsområdet är så bra som möjligt. Statskontoret skall bl.a. tillhandahålla ramavtal för förvaltningens IT- och teleanvändning. Målet för denna verksamhet är att skapa bättre villkor och lägre kostnader för den offentliga förvaltningens användning av utrustning och tjänster på IT- och teleområdet.

Vi menar att Statskontoret bör ta hänsyn till den språkliga kvaliteten i sin upphandlingsverksamhet. Det bör ingå att vid upphandling ta hänsyn till om program och de språkteknologiska produkter och tjänster som statsförvaltningen kommer att använda är på svenska och av god språklig kvalitet. Språkvården bör bistå Statskontoret med experthjälp i detta arbete.

10.2 IT som diskriminerare

10.2.1 Begränsar e-samhället tillgängligheten?

Den snabba utvecklingen inom IT-området gör att allt större krav ställs på oss medborgare att kunna hantera den nya tekniken. Det har blivit allt viktigare att behärska språk och förstå ett stort antal termer och uttryck för att man skall kunna få tillgång till information från myndigheter, företag och organisationer genom Internet. Vi förväntas även utföra en allt större del av våra ärenden genom Internet. Information som tidigare funnits på papper finns numera i allt högre utsträckning i elektronisk form på nätet.

Det IT-politiska målet är att Sverige som första land blir ett informationssamhälle för alla (prop. 1999/2000:86, bet. 1999/2000:TU9, rskr. 1999/2000:256). Språket – att kunna uttrycka sig i tal och skrift och tillägna sig information – är en viktig förutsättning för demokratin. IT öppnar nya vägar för medborgarna att inhämta information, kontakta myndigheter och beslutsfattare och själva torgföra sina åsikter. Genom IT öppnas möjligheter för nya grupper att göra sig hörda. I regeringens IT-proposition görs bedömningen att förmågan att söka och hitta information i olika elektroniska medier, framför allt på Internet, kommer att vara en viktig faktor för demokratin i framtidens samhälle. De flesta myndigheter, kommuner och landsting har nu etablerat sig på Internet och erbjuder där en kontaktyta för människor och företag. Ett lättillgängligt språk möjliggör informationsinhämtning och ger en bättre kommunikation, vilket är en förutsättning för insyn och deltagande. Ett tungt och komplicerat språk medför en högre tröskel för användaren/medborgaren och därmed sämre möjlighet att få tillgång till information.

Samtidigt ställer IT-samhället myndigheter och andra institutioner inför nya problem av både praktisk, språklig och demokratisk natur. Fungerar de nya e-miljöerna i vardagen? Förstår "vanligt folk" de termer och begrepp som används på Internet? Hur tillgängligt är egentligen nätet? Bygger 24-timmarsmyndigheten upp hinder av språklig karaktär? De nya e-miljöerna skall fungera i vardagen. De måste därför vara så överskådliga och enkla att hantera att alla kan dra nytta av tjänster och information – även om man bara gör det någon gång per år.

10.2.2 Termer och begrepp

En av nyckelfrågorna i detta sammanhang rör språket och terminologin. Statskontoret har tagit upp att det finns behov av "ordning och reda" i IT-samhället, för att vi skall kunna undvika "e-kaos och e-lände". Uttryck som *kundbeteckning*, *användarnamn*, *kontonamn* etc. används alla på Internet för samma eller närliggande företeelser – begreppen växlar mellan olika webbsidor. Ibland är instruktionerna på engelska och frågorna på svenska, ibland tvärtom. Kraven på användarna av Internet ökar och behovet av ordlistor ökar. TNC betonar att entydighet och effektivitet i kommunikationen mellan människor, mellan människa och system

(t.ex. e-handel) och mellan system (t.ex. vid överföring av data) alla kräver terminologier med stringenta definitioner.

Statskontoret menar att framtiden ligger i terminologin: det land som först sätter informationsstrukturer och intelligenta digitala tjänster på IT-dagordningen har skaffat sig ett försprång. Enligt Statskontoret och IT-kommissionen har språkvården genom Terminologicentrum TNC en viktig roll att spela här. TNC har pekat på att för att 24-timmarsmyndigheten skall kunna bli verklighet krävs att den information, som skall flöda i de nya informationstekniska systemen struktureras och märks. (Se bl.a. Hur blir en ny infostruktur motorn i e-Sverige, SOU 2000:123; Om behovet av insatser för utvecklingen av samhällets informationsinfrastruktur, 2001; Intelligenta tjänster och elektroniska blanketter, 2000.)

10.2.3 Språkfrågor och språkteknologi i förvaltningsutvecklingen

I regeringens förvaltningspolitiska handlingsprogram betonas inte bara de tre grundstenarna demokrati, rättsäkerhet och effektivitet, utan också flera andra mål och åtgärdsområden som i sig ställer krav på en mer precis och mångfasetterad språkhantering. Öppenhet och insyn kan översättas bl.a. i tillgång till information och dokument på "ett klart och begripligt språk". Ambitionen att sätta medborgaren i fokus och att ge bättre service till medborgare och företag innefattar dessutom samverkan och ökad integration mellan myndigheter, vilket bl.a. kräver ett gemensamt språk och gemensam information. I handlingsprogrammet sägs att staten skall vara en föredömlig IT-användare och det framhålls att IT är det främsta verktyget att utveckla servicen till medborgarna. Den information som skall hanteras digitalt, både inom en myndighet, mellan myndigheter och gentemot omvärlden, måste både konceptuellt och till sitt format vara mer exakt och tydlig än i traditionellt förvaltningsarbete för att kunna användas i elektronisk handläggning, planering och uppföljning.

Statskontoret har pekat på att elektronisk förvaltning kräver språklig ordning och reda. Redan de tidiga datoriseringarna i förvaltningen ställde krav på bättre definitioner av begrepp och termer som skulle användas i ADB-systemen. Brister därvidlag gav problem i den interna bearbetningen med andra system och med

användare och mottagare av besked eller beslut. Även när de tekniska hinder eliminerats som gjorde det svårt eller omöjligt att utbyta information mellan de äldre IT-systemen, så kvarstod och kvarstår de språkliga och innehållsliga hindren. Skillnader i termer, begrepp och informationens struktur gör det i många fall fortfarande nödvändigt att ha mänskliga uttolkare och förmedlare mellan systemen.

Tidigt inleddes därför arbete i flera myndigheter, olika sektorer och sakområden med att definiera begrepp, precisera termer och standardisera informationsstrukturer. Det underlättar en framtida datorisering, men har naturligtvis en mer vidsträckt betydelse genom att skapa referensramar och språk för verksamheten som sådan.

Internettekniken har öppnat nya möjligheter till bredare serviceutveckling och samverkan inom och mellan organisationer. Därför är det allt större sakområden som begreppsmässigt och terminologiskt måste "städas" och struktureras för att de nya digitala tjänsterna skall bli möjliga att utveckla och sjösätta, bli lätthanterliga och vara kvalitetsmässigt tillförlitliga. Några områden har nått långt, även om mycket arbete återstår.

På området geografisk information finns en rad standarder och begreppsmodeller som ger förutsättningar för informationsutbyte och tjänsteutveckling, från transportplanering, turistkartor, kommunala lednings- och rörkartor för grävmaskinister till adress- och fastighetsinformation. Miljödata kan kombineras och sammanställas tack vare ett tidigt och detaljerat arbete med begreppsmodeller och termkataloger. Biblioteken har enats om systematik, katalogformat och beskrivningsmodeller som grund för utbyte och informationssökning. Andra sakområden och förvaltningssektorer är mer jungfruliga områden i dessa avseenden, och fordrar mer grundläggande insatser.

Den breda satsning som bl.a. initiativet 24-timmarsmyndigheten innebär fordrar också ett mer omfattande och effektivt arbete än hittills med begrepp, terminologi och semantik. I dag har några myndigheter ett mer eller mindre formaliserat ansvar för begreppsdefinitioner på sina respektive arbetsområden, t.ex. Naturvårdsverket och Socialstyrelsen. Dessa uppgifter behöver aktualiseras, ges en tydlig och formell grund, och lämpligen infogas i ett bredare ansvar för informationsförsörjningen och informationsresurserna på området. Dessutom bör motsvarande ansvar läggas på myndig-

heter vars områden berörs bl.a. av digitalisering och 24-timmars-tjänster. (Se vidare kapitel 6.)

Samtidigt som de sektors- eller områdesspecifika insatserna effektiviseras behövs enligt Statskontoret insatser som fångar upp de gemensamma problemställningarna för att man på ett mer effektivt sätt skall kunna söka lösningar som kommer flera eller alla områden tillgodo.

10.2.4 Digitala tjänster åt alla

De tjänster som nu utvecklas, från enkla talsvarstjänster och dokumentpublicering på en hemsida till mer integrerade, interaktiva och komplexa tjänster, öppnar ytterligare kanaler för offentlig service för medborgare och företagare. Dessa möjligheter bör naturligtvis så långt det går vara öppna för alla medborgargrupper och företagstyper. Statskontoret har pekat på att de språkliga kraven därvidlag är flera.

För det första bör anvisningar och bakgrundsinformation på svenska anpassas både till det digitala mediet (vanligen Internet) och till den "opersonliga" miljön, dvs. till att det normalt inte finns någon att be om ytterligare klagörande. Själva poängen är oftast att erbjuda självservice-tjänster och att allt därmed skall vara självförklarande. Texter på lättläst svenska borde vara självklara åtminstone för tjänster som har en bred användarkrets.

För det andra bör breda tjänster ha åtminstone viss basal information på andra språk än svenska. Riksskatteverket och några andra myndigheter erbjuder redan i dag broschyrer på flera språk på sina webbplatser. Antalet portaler med bl.a. vägledningsinformation för att hitta rätt i förvaltningen väntas öka. Sådan information bör enligt Statskontoret i ökande grad vara tillgänglig på flera språk. I takt med att de svenska digitala tjänsterna utvecklas är det rimligt att överväga ytterligare flerspråkiga funktioner. Talsvarstjänster bör på sikt ge möjlighet att välja språk.

10.2.5 Översättningshjälpmedel

De flerspråkiga tjänsterna kommer även fortsättningsvis att som regel fordra insatser från översättare. Men översättningsarbetet bör enligt Statskontoret så långt möjligt underlättas och effektiviseras för att det skall gå att leva upp till både mängdkrav och kvalitetskrav. Översättningshjälpmedel kan redan i dag användas för specialiserade funktioner med begränsat och styrt språk. Det kan gälla standardiserade dialogsituationer, blankettinformation eller situationer där redan de svenska tjänsterna bygger på förenklad och standardiserad information. En sådan typsituation är Arbetsmarknadsverkets arbete med att presentera lediga arbeten och arbetsökande enligt standardiserade format, som underlättar både för den som söker arbete och för rekryterare.

Eftersom flera av de uppgifter som är relevanta att översätta återkommer från ett förvaltningsområde till ett annat bör det enligt Statskontoret finnas klara vinster att hämta i ett erfarenhets- och tjänstebyte myndigheterna emellan, samt i att gemensamt utveckla och utnyttja "byggstenar" av texter och pedagogiska framställningar på olika språk och för olika kultursfärer.

10.2.6 Bedömningar och förslag

Vår bedömning: Tillgängligheten till IT bör förbättras genom bl.a. fortsatt språkvårds- och terminologiarbete samt folkbildande insatser inom språkområdet.

Myndigheterna bör fortsätta med språkvårdsinsatser

Det är enligt vår bedömning fortsatt viktigt att förbättra tillgängligheten till offentlig information på nätet genom språkvårdsinsatser. Ett bra och lättillgängligt språk ökar förutsättningarna för insyn och deltagande. Ett tungt och komplicerat språk begränsar däremot tillgången till information och det blir svårare för den enskilde att vara aktiv. Detta gäller särskilt möjligheten att få information på statliga och kommunala myndigheters webbplatser och att kunna kommunicera elektroniskt med dessa myndigheter.

Vi lämnar förslag med denna innebörd i kapitel 9 och i kapitel 17 lämnar vi förslag om maskinöversättning, som bl.a. syftar till att öka tillgängligheten till hemsidor på främmande språk på Internet.

Språkvården bör fortsätta med terminologiarbete med inriktning på IT

Enligt vår bedömning behövs fortsatt språkvårdande arbete med inriktning på begrepp och termer som är relaterade till IT. För att tillgängligheten till IT och Internet skall ökas finns behov av fortsatt terminologiarbete. Vi har lämnat förslag kring databegrepp tidigare i detta kapitel samt om terminologiarbetet i kapitel 6.

Folkbildande insatser för att öka tillgängligheten till IT bör prioriteras

För att nå det IT-politiska målet – att Sverige som första land skall bli ett informationssamhälle för alla – behövs mer folkbildande insatser med inriktning på språk. Vi anser att en av de stora utmaningarna är hur vi kan få fler att känna sig hemma i IT-världen och dess språkbruk. En viktig del i det folkbildande arbetet är att minska IT-klyftan i samhället genom olika insatser vad gäller språket. Vi menar att detta bör ske både inom ramen för studieförbundens och folkhögskolornas verksamhet, inom public service-företagen inom etermedierna och inom språkvården.

Studieförbund och folkhögskolor har redan en viktig roll att spela i ett folkbildningsarbete kring IT och språk, men vi menar att det finns ett behov av intensifierade insatser. IT ingår redan på olika sätt i deras normala kursutbud. Som ett exempel kan nämnas att ABF Stockholm under en termin har cirka 300 cirklar med inriktning på IT, vilka totalt samlar omkring 2 600 deltagare. Dessutom har antalet pensionärer som studerar IT på ett år ökat med 100 %, från 45 till 90 cirklar vårterminen 2001. Studieförbunden och folkhögskolorna bör uppmuntras att fortsätta detta arbete.

Förutom folkbildningen bör Sveriges Radio, Sveriges Television och i första hand kanske Utbildningsradion inom ramen för sitt ordinarie uppdrag kunna utföra ytterligare insatser inom området.

Förslag om språkvårdens folkbildande insatser lämnas i kapitel 19 och 20.

Del IV: Allas rätt till språk

I denna del av betänkandet uppmärksammas olika faktorer som kan skapa hinder för tillägnandet av ett rikt språk. Inledningsvis behandlas sociala skillnader med koppling till barns möjlighet att tillägna sig språket (kapitel 11). Därefter tar vi upp frågor som är kopplade till språkets sociala variation och till att olika språkliga uppgifter är olika krävande, vilket gör att vägen till det offentliga standardspråket är olika lång för olika personer (kapitel 12). I kapitel 13 behandlas frågor om tillägnande av svenska för personer som har annat modersmål. I detta sammanhang tar vi också upp modersmålsundervisning. Avslutningsvis behandlar vi frågor kopplade till funktionshinder och vilka svårigheter sådana kan skapa både för tillägnandet och användningen av språket (kapitel 14).

11 Social bakgrund och möjlighet att tillägna sig svenska språket

En grundläggande förutsättning för att alla skall ha rätt till språket är att alla har likvärdiga möjligheter att tillägna sig språket. Så är dock inte fallet – barn med olika social bakgrund har inte jämbördiga möjligheter att utveckla ett rikt språk.

I detta kapitel behandlar vi frågan om social bakgrund och möjlighet att tillägna sig svenska språket. Speciellt uppmärksammar vi vanor beträffande läsning och mediekonsumtion i hemmet och på fritiden, och hur dessa kan skapa ojämlika förutsättningar för alla barn att tillägna sig ett rikt språk.

Följande punkter ingår inom det aktuella området i vårt förslag till handlingsprogram för svenska språket:

- Läsandet och det muntliga berättandet i barnens hemmiljö och i förskolan bör stimuleras.
- Alla föräldrar bör tidigt få information om de små barnens behov av språklig stimulans, och om den viktiga roll föräldrarna spelar i detta avseende.
- Staten skall fortsätta att ge stöd till utgivning och distribution av böcker och till inköp av litteratur till folk- och skolbibliotek, och stödja insatser för att främja läsning.
- Stödet till distribution av tidningar skall ökas.

11.1 Minskat läsande och ökande skillnader

Från utgångspunkten att alla skall ha rätt till språket blir den centrala frågan hur barnen från tidigaste ålder skall kunna lotsas in i ett allt mer avancerat språkanvändande. Såväl förskolan som skolan spelar förstås en stor roll i detta sammanhang, speciellt för inläringen av skriftspråket. Men vad som sker utanför skoltid är också av största betydelse. Föräldrarna har, särskilt genom läsning, sagoberättande o.d., en avgörande inverkan på barnens möjligheter att

tillägna sig ett rikt språk under förskoletiden. Senare, när barnen lärt sig läsa själva, har föräldrarnas läsvanor och allmänna förhållningssätt till ”böckernas värld” ett stort inflytande på barnens läsande – läsande föräldrar får med större sannolikhet läsande barn, än föräldrar som inte själva läser.

Det är väl belagt att det finns skillnader mellan familjer med olika social bakgrund beträffande såväl läsandet i hemmet och på fritiden som medievanorna generellt. Från perspektivet att alla skall ha lika möjligheter att tillägna sig ett rikt språk är därför en avgörande fråga hur alla barn, oavsett social bakgrund, skall få ta del av böcker, sagor och berättelser i hemmet, och hur alla föräldrar skall kunna bli delaktiga i den viktiga uppgift som de har i detta avseende.

11.1.1 Förskoleåren viktiga

Språktilläggnandet inleds när vi föds, och pågår sedan mer eller mindre hela livet ut. Olika delar av språkkunskandet lärs in på skilda vis: det grundläggande grammatiska systemet med regler för ordböjning, meningsbyggnad o.d. tillägnar vi oss under unga år (fram till 10–12-årsåldern), och därefter sker inga mer markanta förändringar av vår språkkunskap i detta avseende. Ordförrådet däremot förändras hela tiden; vi lär oss ständigt nya ord. Den mest markanta ordinläringen sker dock tidigt. Speciellt märkbart är det s.k. ordsamlarstadium som de flesta barn genomgår från ungefär två års ålder och några år framåt. Förskoleåren är därför av avgörande betydelse för individens möjligheter att tillägna sig ett rikt språk.

Barnens språktillägnande innebär dels att deras ordförråd ökar, dels att de lär sig att hantera allt komplexare språkliga strukturer (yttrandena blir längre och de grammatiska konstruktionerna mer avancerade), dels att de kan använda språket för mer och mer krävande uppgifter. Skriften skiljer sig från talet både vad gäller ordförråd och grammatik och genom läsning utökas därför den språkliga kompetensen i bägge dessa avseenden. Skriften ställer också barnen inför nya och mer avancerade uppgifter. Både att kunna förstå en text som någon läser för en – eller som man läser själv när man väl lärt sig detta – och att för egen del kunna producera sig i skrift kräver att man behärskar ett annat och mer komplext språk än det vi till vardags använder i tal.

För att barn skall kunna tillägna sig ett rikt språk är det väsentligt att de tidigt får ta del av böcker. Vuxnas högläsning för de små barnen är därför av stor betydelse. Studier av läsinlärning visar också att det är centralt att vuxna samtalar om det lästa med barnen, för att språkutvecklingen skall bli god (Liberg 1990, 1993, Björk & Liberg 1999). Lika viktigt är det att barnen verkligen fortsätter att läsa, när de blir större och kan läsa själva. Läsningsen utökar ordförrådet, öppnar dörren till nya tankar och idéer, skänker kulturupplevelser m.m. – kort sagt utvecklar vårt språk och gör att vi växer som människor.

11.1.2 Ökande sociala skillnader i läsandet

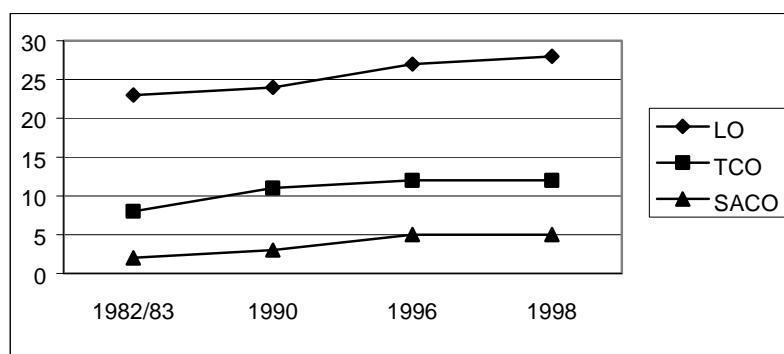
Läsningen i Sverige är i ett internationellt perspektiv hög. Svenskarna har sedan länge varit och är fortfarande i stor utsträckning ett läsande folk. Statens kulturråd har sedan 1983 regelbundet låtit undersöka svenska folkets kulturvanor. Av Kulturbarmetern 2000 framgår att 67 % av alla i åldern 9–79 år uppger sig ha besökt ett bibliotek under år 2000. Drygt 80 % av befolkningen svarar att man har läst någon bok för nöjes skull under det senaste året.

Det är emellertid också välbelagt att det finns skillnader mellan olika samhällsgrupper i läsandet. Bokläsandet ökar med utbildningen och kvinnor läser böcker i större utsträckning än män. Olikheterna förefaller också ha ökat under senare år. Dessutom tycks läsandet mer generellt minska. Av en OECD-undersökning om bl.a. läsförståelse (PISA 2000) framgår exempelvis att 36 % av 15-åriga elever i Sverige inte läser för nöjes skull på sin fritid. 15-åringarna läser alltså mindre än befolkningen i sin helhet.

I LO-rapporten *Kulturen och din stund på jorden* (1999) redovisas hur stor andel av medlemmarna i LO, TCO och SACO som besökt ett bibliotek under det senaste året. Man delar dessutom upp svaren på män och kvinnor. Det visar sig att SACO-medlemmarna är de flitigaste biblioteksbesökarna. Här är också skillnaderna mellan könen liten (83 % av kvinnorna och 80 % av männen har besökt ett bibliotek det senaste året). TCO-medlemmarna hamnar på andra plats. Här är könsskillnaderna större (73 % för kvinnorna mot 62 % för männen). Minst antal biblioteksbesök rapporteras av LO-medlemmarna, som även uppvisar de tydligaste könsskillnaderna (60 % mot 45 % för kvinnor respektive män).

I rapporten visas också att det finns klara skillnader i läsandet mellan medlemmar i LO, TCO och SACO. Man kan med hjälp av uppgifter i rapporten (s. 12) räkna ut andelen medlemmar inom skilda fackliga organisationer som inte läst någon bok på fritiden under de senaste 12 månaderna. I figur 11:1 visas resultatet vad gäller detta.

Figur 11:1. Procentuell andel medlemmar som inte läst någon bok på fritiden under de senaste 12 månaderna

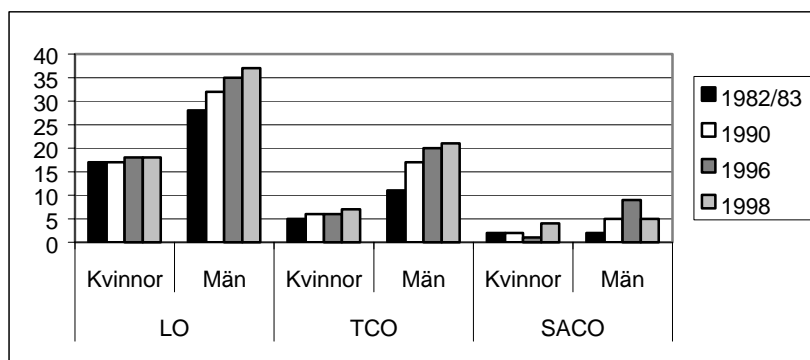

Källa: Kulturen och din stund på jorden (1999).

Som framgår av figuren finns det tydliga skillnader mellan de olika löntagargrupperna. För alla fyra tidpunkterna gäller att det är en klart högre andel LO-medlemmar som inte har läst någon bok under de senaste tolv månaderna. En svag tendens till ökad andel medlemmar som inte läst någon bok kan också spåras för samtliga fackförbund. Störst är ökningen för LO:s del.

Om ett könsperspektiv anläggs på samma undersökning framkommer det att kvinnor läser betydligt mer böcker än män. En jämförelse över tid visar också att skillnaderna mellan könen har förstärkts. I figur 11:2 redovisas den procentuella andelen män respektive kvinnor i de tre fackliga organisationerna som inte läst någon bok på fritiden under de senaste tolv månaderna.

Figur 11:2. Procentuell andel män respektive kvinnor som inte läst någon bok på fritiden under de senaste tolv månaderna

Källa: Kulturen och din stund på jorden (1999).

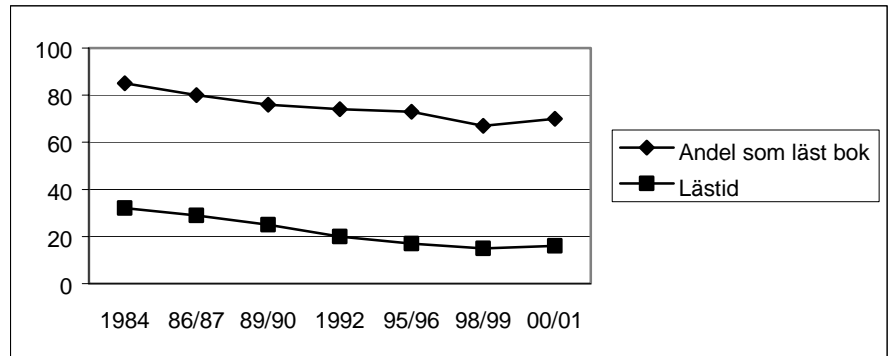
Kvinnorna uppvisar genomgående ganska små skillnader över tid, medan det för männen gäller att andelen som inte läst en bok i stort sett undantagslöst ökat (endast de manliga SACO-medlemmarna från den sista mätperioden visar en minskning).

11.1.3 Minskande läsning för och bland barn, speciellt bland korttidsutbildade

Ungdomarnas läsvanor grundläggs under de tidiga barndomsåren. Ser vi på läs- och mediekonsumtionsvanorna hos 3–8-åringar märker vi också dels en minskning av läsandet, dels en ökning av de sociala skillnaderna.

Av Barnbarometern 2000/2001 framgår att läsandet har sjunkit kraftigt under de senaste 15 åren för barn mellan tre och åtta år. Figur 11:3 visar för perioden 1984 till 2000/01 dels andelen barn i åldern tre till åtta år som en genomsnittlig dag fick lyssna till högläsning av eller läsa själva i en bok, dels lästiden i minuter per dag.

Figur 11:3. Procentuella andelen 3–8-åringar som läste böcker en genomsnittlig dag och lästiden i minuter per dag

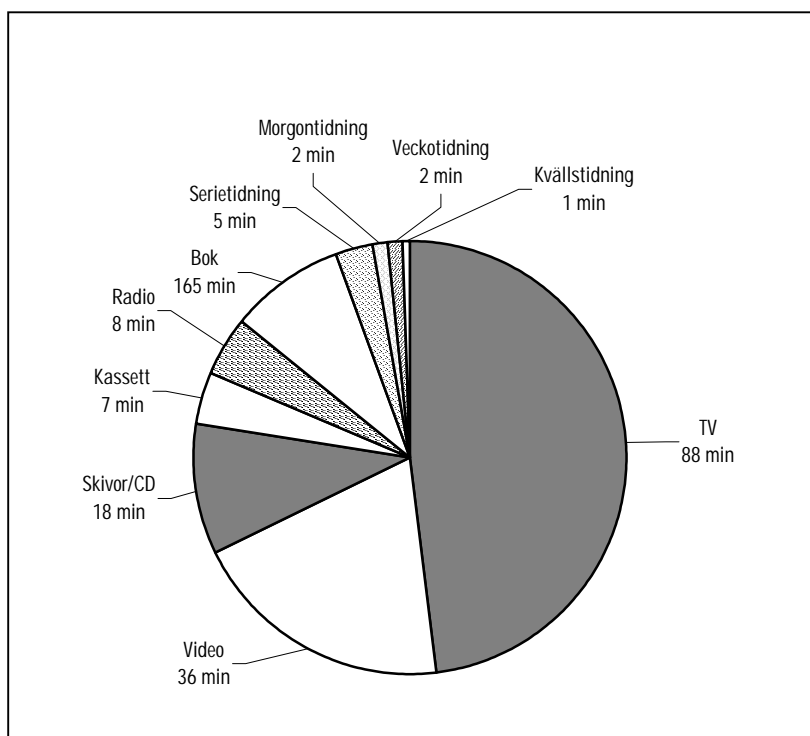

Källa: Barnbarometern 2000/2001.

År 1984 fick 85 % av barnen lyssna till högläsning eller läsa själva; 2000/01 hade denna andel sjunkit till 70 %. Lästiden per dag sjönk under samma period från 32 till 16 minuter.

Mediekonsumtionen är samtidigt hög hos barnen. Sammanlagt ägnade 3–8-åringar 3 timmar och 3 minuter per dag åt massmedier år 2000/01. Fördelningen på olika aktiviteter visas av figur 11:4.

Figur 11:4. Fördelning av de 3 tim och 3 minuter per dag som 3–8-åringar nyttjar olika massmedier under fritiden

Källa: Barnbarometern 2000/2001.

Som framgår av figuren dominerar TV och video; 2/3 av tiden ägnas åt detta. Mindre än en tiondel av tiden anslås åt böcker.

Om man ser till föräldrarnas utbildningstid framträder att skillnaderna är stora mellan barn med olika familjebakgrund. Jämför man barn till korttidsutbildade föräldrar (dvs. föräldrar med högst grundskoleutbildning) med barn till föräldrar med medelutbildning (gymnasieskola) eller högre utbildning (akademisk) visar det sig att ju längre utbildning föräldrarna har, desto mer läser barnen. I tabell 11:1 redovisas för respektive grupp dels hur stor andel av barnen som en genomsnittlig dag läser (i betydelsen "har läst eller tittat i en bok"), dels hur lång lästiden är.

Tabell 11:1. Andel 3–8-åringar som läste böcker en genomsnittlig dag och lästiden i minuter per dag uppdelat efter föräldrarnas utbildning

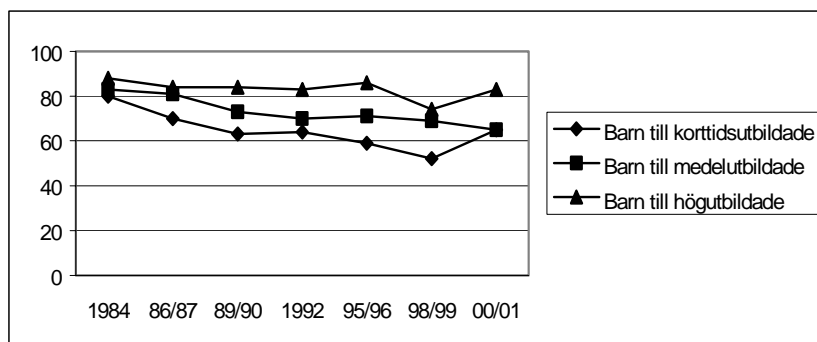
	Andel som läst (procent)	Lästid (minuter)
Barn till korttidsutbildade	65	16
Barn till medelutbildade	65	14
Barn till högutbildade	83	21

Källa: Barnbarometern 2000/2001.

Av tabellen framgår att en betydligt lägre andel av barnen till korttids- och medelutbildade föräldrar läser böcker, än vad som är fallet för barnen till högutbildade föräldrar. Lästiden skiljer sig också åt; barnen till högutbildade föräldrar har ungefär 1/3 längre lästid än barnen i de båda andra grupperna.

Dessa skillnader har accentuerats under de senaste decennierna. Andelen barn som läser har sjunkit för alla tre grupperna. Störst har dock minskningen varit bland barnen till medel- och korttidsutbildade föräldrar, och skillnaden gentemot barnen till högutbildade föräldrar har således ökat. Figur 11:5 visar förändringen över tid vad gäller andelen barn som läser uppdelat på de tre föräldragrupperna.

Figur 11:5. Procentuell andel 3–8-åringar som läst böcker en genomsnittlig dag från 1984 till 2000/01 uppdelat efter föräldrarnas utbildning

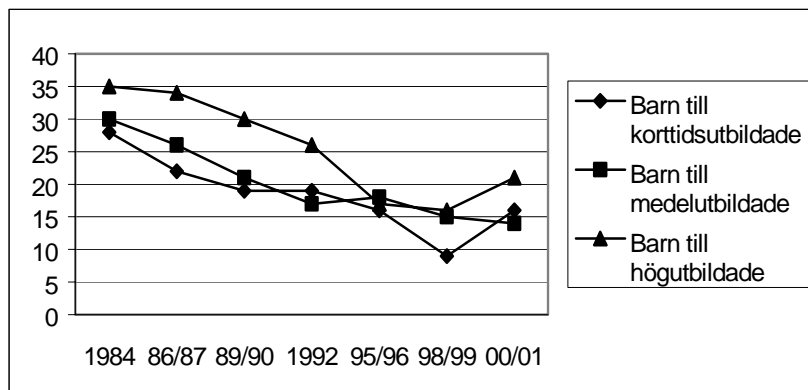

Källa: Barnbarometern 2000/2001.

Som framgår ökar avståndet mellan barnen till högutbildade och de båda andra grupperna. Minskningen för barnen till högutbildade är under mätperioden totalt 5 procentenheter (88 % 1984 mot 83 % 2000/01); för de båda andra grupperna är den 15 respektive 18 enheter.

Också lästiden har sjunkit för alla tre grupperna. Figur 11:6 redovisar utvecklingen i detta avseende.

Figur 11:6. Lästid i minuter för 3–8-åringar som läst böcker en genomsnittlig dag från 1984 till 2000/01 uppdelat efter föräldrarnas utbildning

Källa: Barnbarometern 2000/2001.

Minskningen är som framgår relativt likartad i alla tre grupperna; barnen till högutbildade föräldrar ligger genomgående högre än vad som är fallet för de båda andra barngrupperna.

Sammanfattningsvis gäller alltså:

- Det finns tydliga sociala skillnader i läsvanor. LO-medlemmar läser mindre än TCO- och speciellt SACO-medlemmar. Män läser mindre än kvinnor, och särskilt uttalat är detta mönster bland LO-medlemmarna. Männens läsning minskar, dock mindre uttalat bland SACO-medlemmarna.
- Barnen får möta allt mindre läsning på fritiden, medan konsumtionen av TV och video är hög. På 80-talet var de sociala skillnaderna beträffande barns läsning små, men nu finns skillnader särskilt mellan barn till högutbildade föräldrar och barn till föräldrar med medel- eller korttidsutbildning.

11.2 Insatser för att öka tillgången till och intresset för litteratur

11.2.1 Statliga insatser för litteraturen och läsandet

Målet för statens insatser för litteraturen, läsandet och språket är att stimulera en varierad utgivning av kvalitetslitteratur samt att öka tillgången till och intresset för litteratur i alla grupper. Särskild vikt läggs vid läsandets betydelse för barn och ungdomar. För att uppnå dessa mål ges statligt stöd i olika former såsom utgivningsstöd till förlag, distributionsstöd till folkbibliotek och bokhandel, särskilda stöd till bokhandeln, inköpsstöd till folk- och skolbibliotek, stöd till skolor, bibliotek, föreningar och organisationer för läsfrämjande verksamhet och verksamhetsstöd till länsbibliotek och lånecentraler. Statliga medel anvisas också för en årlig barnboks-katalog. En bok för alla får stöd för utgivning av böcker till lågt pris och till läsfrämjande verksamhet. Vidare finns en bibliotekslag (1996:1596) där det sägs att alla medborgare skall ha tillgång till ett folkbibliotek.

De statliga insatserna för litteraturen och läsandet har påtagligt ökat under senare år och för 2002 förstärks de ytterligare. Skolverket skall i enlighet med regleringsbrev för 2002 utveckla stöd och, i samverkan med Statens kulturråd, skapa gemensamma mötesplatser för folk- och skolbibliotekarier och pedagoger för att allsidigt stimulera förskolors och skolors pedagogiska arbete med språkutveckling, läsning och litteratur. Vidare sänktes mervärdesskatten på böcker och tidskrifter från 25 till 6 % den 1 januari 2002. Regeringen har därefter tillsatt en kommission för bokprisfrågor (Ku2002:01) som skall följa och granska prisutvecklingen och verka för att skattesänkningen får fullt och bestående genomslag i konsumentpriserna. Kommissionen skall arbeta i tre år och redovisa de litteraturpolitiska effekterna av den sänkta mervärdesskatten med utgångspunkt i målsättningen att läsandet i alla grupper skall öka.

Det är på litteraturens område som de tydligaste statliga kulturpolitiska insatserna för invandrare gjorts sedan relativt lång tid. Genom statligt stöd till översättning och utgivning av litteratur på invandrar- och minoritetsspråk och till invandrarlånecentral för folkbibliotek görs böcker, tidningar och tidskrifter tillgängliga på invandrar-språk. Samtidigt med den lag som infördes 1999 om de

nationella minoritetsspråken utökades stöden till litteratur- och kulturtidskrifter för att förstärka insatser på området.

11.2.2 Biblioteken

De allmänna biblioteken utgör en grundpelare för allas möjlighet att ta del av litteratur. Bibliotekens uppgift är att främja intresset för läsning och litteratur, information, upplysning och utbildning samt kulturell verksamhet i övrigt. På folkbiblioteken skall allmänheten avgiftsfritt få låna litteratur för viss tid. Varje kommun skall ha folkbibliotek.

Inom grundskolan och gymnasieskolan skall det finnas skolbibliotek för att bl.a. stimulera skolelevernas intresse för läsning och litteratur. Folk- och skolbiblioteken skall bl.a. ägna särskild uppmärksamhet åt barn och ungdomar genom att erbjuda böcker, informationsteknik och andra medier anpassade till deras behov för att främja språkutveckling och stimulera till läsning.

Under 90-talet har verksamheten vid biblioteken rationaliserats och antalet anställda minskat. Antalet årsarbeten per 10 000 invånare vid de kommunala biblioteken har minskat från 7,0 år 1991 till 5,5 år 2000, och det totala antalet årsarbeten har minskat från 6 167 år 1990 till 4 918 år 2000. (Nyckeltal om folkbibliotek, 2001. Se även Utvecklingen inom den kommunala sektorn, skr. 1999/2000:102.)

Inom det kommunala bibliotekssystemet finns det också möjlighet att skapa arbetsplatsbibliotek genom att folkbiblioteken startar små bibliotek på arbetsplatser med delar av folkbibliotekens bestånd av böcker och viss hjälp med bibliotekspersonal. Under 1984 och 1994 utgick sammanlagt 24 miljoner kronor i statliga bidrag till kommuner för att starta arbetsplatsbibliotek. Medfinansiering från arbetstagar- och arbetsgivarsidan krävs för att ett arbetsplatsbibliotek skall kunna startas, detta för att säkerställa att bestående verksamhet skall byggas upp. Under 90-talet har antalet arbetsplatsbibliotek minskat som en följd av de besparingar som skett inom den kommunala sektorn. För närvarande finns 507 kommunala arbetsplatsbibliotek i 63 kommuner (Arbetsplatsbibliotek år 2001).

Inom ramen för anslaget till Kultur i arbetslivet (Kia) kan arbetsplatsbibliotek byggas upp, bl.a. genom medverkan från En bok för alla. Kia syftar generellt till att främja bred kulturverksam-

het med arbetsplatser och arbetsgemenskap som utgångspunkt. Man strävar efter att verksamheten skall anpassas efter de lokala förutsättningarna, och bl.a. av detta skäl finns krav på medfinansiering från arbetslivssidan. Antalet ansökningar har varit relativt begränsat. I samband med behandlingen av propositionen Litteraturen och läsandet (1997/98:86) framhöll riksdagen vikten av arbetsplatsbibliotek och menade att Kulturrådet borde öka sina insatser när det gällde att sprida kännedom om att det finns möjligheter att söka bidrag. En mindre utvärdering av Kia för perioden 1977–2000 pågår och skall vara klar i början av 2002.

11.2.3 Läsfrämjande verksamhet

Skolor, bibliotek, föreningar m.m. kan ansöka om bidrag från Statens kulturråd för verksamhet som syftar till att främja läsning. Kommuner och landsting gör skilda insatser. Flera kommuner/landsting delar via barnvårdscentraler (BVC) eller bibliotek ut En bok för allas antologi Barnens första bok till nyblivna föräldrar.

Det finns också exempel på mer konsekvent genomförda projekt på området. I Markaryds kommun har man sedan 1983 bedrivit verksamhet som syftar till att sprida böcker till alla barnfamiljer, stimulera till läsning och informera om läsningens betydelse för barnens språktillägnande.¹ Man har strävat efter att skapa ”en röd tråd från födelsen till år 9 i skolan” för böcker och läsning.

Flera olika delar ingår. Den första insatsen kallas Gåvoboken. I samband med BVC:s hembesök efter förlossningen överlämnas ett gåvobrev, där föräldrarna får läsa om hur viktigt det är att genom läsning och berättande stimulera barnets språkutveckling redan från födseln. På biblioteket kan föräldrarna sedan hämta ut årets gåvobok.

Moment två kallas Boknallen. Här är målgruppen barnen i 0–6-årsåldern. Föräldrarna får en broschyr på BVC och kan också få information via BVC:s föräldragrupper. Den viktigaste delen utgörs av två hembesök. Det första görs då barnet är ca två år. Man överlämnar då en bok som gåva, och de föräldrar som inte hämtat ut den första gåvoboken får ett nytt gåvobrev. Man läser för barnet

---

¹ Uppgifterna är hämtade från boken Skolexemplet – Markaryd (1995) och från Markaryds kommuns webbplats (<http://www.markaryd.se>). Beskrivningen bygger också på information inhämtad vid studiebesök i Markaryd juni 2001.

och visar för föräldrarna hur läsning för ett barn och samtal om det lästa kan gå till. Det andra besöket görs då barnet blivit ca 4 ½ år.

Det tredje steget utgörs av de s.k. sexårsböckerna, tre böcker som ges till alla sexårsbarn i förskola/förskoleklass. Barnen arbetar med böckerna under ett år, och får sedan ta dem med sig hem. För sexårsverksamheten har man också utarbetat ett material, Språktåget, vilket på olika sätt kan användas för att stimulera språkutvecklingen.

För barn i åldern 7–10 år bedriver man verksamheten En kvart om dagen. Man ger först information till föräldrarna om hur viktig läsinläringen är. Under läsåret har man sedan läsperioder om fyra veckor då barn och föräldrar läser en kvart om dagen. Barnen får med sig hem en bok och ett litet anteckningshäfte. När man läst en bok antecknar man detta och kommenterar också boken, varigenom skolan bl.a. får en uppfattning om hur lässtunderna trett sig. Barnen redovisar till sist läsningen på olika vis.

Slutligen gäller för de äldre barnen att man strävar efter att använda skönlitteratur, tillsammans med bl.a. tidningar o.d., i undervisningen i exempelvis orienteringsämnen.

Ett annat exempel kan hämtas från Norrköping, där kommundelen Eneby har bedrivit projektet Språklinan (se Stenström 2001). Projektet genomförs i stadsdelen Marielund, som bl.a. utmärks av en hög andel invånare med annat modersmål än svenska. Satsningen omfattar alla stadsdelens barn, ca 250 st. upp till 5 år och ca 600 från förskoleklass upp till 16 år. Tanken är att olika instanser under hela uppväxttiden ("från vaggan genom grundskolan") skall samarbeta för skapa en bra språklig grund för barnen.

Inom förskolan strävar man efter att tydliggöra språkets betydelse för föräldrarna, skapa en inbjudande miljö som stimulerar språkutvecklingen och erbjuda böcker till både barn och föräldrar. Man försöker då tillfredsställa de många varierande behov olika familjer kan ha (vissa önskar t.ex. böcker om speciella språkstörningar och andra behöver böcker på skilda språk). Man har här ett nära samarbete med stadsdelens bibliotek.

Barnens första bok, som i många kommuner delas ut på BVC, delas i Marielund i stället ut på den öppna förskolan. Man har kommit fram till att man på så sätt når fram bättre till de nyblivna föräldrarna. Denna bok utgör den första i en rad av bokgåvor under hela förskole- och skoltiden. En tanke är att dessa gåvor skall leda till att barnen vid 16 års ålder äger ett litet bokbestånd, som kan utgöra grunden till en egen bokskatt.

Barnens utveckling dokumenteras enligt vad som kallas portfoliomodellen, dvs. material som diskuteras med föräldrarna och som följer med barnen då de byter från förskola till förskoleklass och sedan till skola.

Även andra aktörer än kommunerna har engagerat sig i läsfrämjande verksamhet. Exempelvis har man inom LO genomfört ett landsomfattande projekt kallat Läs för mej, pappa! Projektet, som startade år 2000, är ett samarbete mellan Hotell- och Restaurangfacket, Industrifacket, Kommunal, Metall, SEKO, ABF och En bok för alla och stöds med medel från Kultur i arbetslivet. De fem LO-förbundens lokala avdelningar, sektioner och klubbar rekryterar pappor till en heldagsaktivitet. Vid denna medverkar en barnbokspedagog som talar om barns språkutveckling och barns läsande m.m. Dessutom deltar en författare som talar om läsandets betydelse och vuxna som förebilder. Man försöker hålla pappaträffarna i närheten av ett folkbibliotek för att kunna ordna ett studiebesök. Dagen avslutas med att papporna får med sig ett bokpaket med fyra barnböcker. Dessutom får de välja en vuxenbok till sig själva. Med bokpaketet följer en inbjudan till uppföljningsträff och ett erbjudande om att delta i en bokombudsutbildning som En bok för alla arrangerar.

Ytterligare ett exempel utgörs av den landsomfattande kampanjen Läsrörelsen (se Vad är Läsrörelsen?). Denna har under det senaste året bedrivits i syfte att öka intresset för litteratur och läsande. En rad olika intressenter har engagerat sig på olika vis. Läsrörelsens motto är "Ge dina barn ett språk", men man vänder sig till alla oavsett ålder. Man menar att språket är en av förutsättningarna för demokratin och man vill lyfta fram den läsning som ger sammanhang och fyller människors inre med bilder, associationer och lust.

Läsrörelsen har bl.a. delat ut böcker till barn och ungdomar; t.ex. spreds under januari/februari 2001 1,2 miljoner barn- och ungdomsböcker via McDonald's-restauranger i hela landet. Ett annat projekt riktat till barn och ungdom har utgjorts av "Skriv- & berättarfestivaler" som 1 500 klasser i år fyra med tillsammans drygt 32 000 elever har anslutit sig till. Ytterligare exempel är ett gymnasieprojekt kring den unga svenska litteraturen och projekt som vänder sig till mödra- och barnavårdscentraler, förskola och skola. Man arbetar också med läsecirklar i bostadsområden och på arbetsplatser i samarbete med bl.a. studieförbund, förlag, bok-

handlare, bibliotek och lokala kulturhus, Författarcentrum och Sveriges Utbildningsradio (UR).

11.3 Bedömningar och förslag

Våra förslag:

- Staten skall fortsätta att ge stöd till utgivning och distribution av böcker och till inköp av litteratur till folk- och skolbibliotek, och stödja insatser för att främja läsning.
- Stödet till distribution av tidningar skall ökas.

Våra bedömningar:

- Läsandet och det muntliga berättandet i barnens hemmiljö och i förskolan bör stimuleras.
- Alla föräldrar bör tidigt få information om de små barnens behov av språklig stimulans och om den viktiga roll föräldrarna spelar i detta avseende.

Väsentliga delar av barns språkutveckling äger rum före skolåldern och utanför skoltid. Därför kan inte skolan ensam ta ansvaret för att alla barn ges möjlighet att utveckla ett rikt språk. Föräldrarna spelar en mycket viktig roll i sammanhanget, både genom att läsa för och med sina barn och genom att de genom sina egna läsvanor, mediekonsumtionsmönster etc. är förebilder för de ungas läsning och TV-tittande. Förskolan har också en nyckelroll, bl.a. därför att många barn tillbringar mycket tid där under en period som är av avgörande betydelse för språkutvecklingen. Grunden för den språkliga utvecklingen läggs under perioden från och med födseln till och med förskolan.

Vår uppfattning är att skillnader i läsvanor är speciellt centrala att uppmärksamma i detta sammanhang. Vuxnas läsning med och för barn ger de unga en väg in i böckernas värld, utvecklar deras språk och ger dem möjlighet till stimulans av intellekt, känsla och fantasi. Läsning är också en nyckel till vårt gemensamma kulturarv och spelar stor roll för allas möjlighet att delta i samhället, att hävda sig i arbetslivet m.m. Vi finner det därför oroande att skillnaderna i läsvanor mellan olika grupper förefaller att öka och menar att det är mycket viktigt att sådana tendenser motverkas.

Läsning i hemmet och i förskolan bör stimuleras

Vi anser att läsning i hemmet och på förskolan bör stimuleras på olika vis. Landsting och kommuner bör i egenskap av huvudmän för barnhälsovård, förskolor och bibliotek engagera sig i detta arbete och ta fram systematiska och långsiktiga planer på området. Goda exempel på hur läsning i hemmet kan stimuleras kan hämtas från Markaryds kommun (Boknallen m.m.) och Norrköpings kommun (projektet Språklinan).

Det är vidare viktigt att lyfta fram betydelsen av den kommunala förskoleverksamheten för barnens språkutveckling och att förskolans möjligheter i detta avseende tas till vara på bästa sätt. Läroplanen för förskolan (Lpfö 98) betonar att förskolan skall lägga stor vikt vid att stimulera varje barns språkutveckling och uppmuntra och ta till vara barnets nyfikenhet och intresse för den skriftspråkliga världen.

Alla föräldrarna bör tidigt få information om barns behov av språklig stimulans

Det är angeläget att barnhälsovården, förskolorna och biblioteken i samverkan med familjerna tidigt ger alla föräldrar kunskap om hur viktiga föräldrarna är för barns språkliga utveckling. Dessa aktörer bör hjälpa till att skapa förutsättningar för att främja läsandet och det muntliga berättandet i hemmet. De kan också sprida exempel på hur föräldrarna, på ett sätt som är lustfyllt för såväl föräldern som barnet, kan bidra till att förändra barnens medievanor.

Samverkan mellan förskolan och hemmet är mycket viktig. I utvecklingssamtalen med föräldrarna bör man behandla hur förskolan och hemmet kan samverka i syfte att stödja barnets tillägnande av ett rikt språk. Detta är en fråga som bör uppmärksammas i kompetensutvecklingen för förskollärarna.

De vuxna är viktiga som förebilder för barnen. Genom de exempel de vuxna ger formas dagens och morgondagens medie- och läsvanor. Om läsningen skall ökas och om mediekonsumtionsmönstren skall kunna förändras, krävs det därför att barnen får möta läsande vuxna.

Inte minst viktigt är här det exempel som männen ger, i synnerhet med tanke på att männens läsande generellt är mindre än kvinnornas, speciellt inom de samhällsgrupper där det är särskilt ange-

läget att öka läsandet. Därför bör särskilda insatser göras för att papporna skall bli närvarande och litterata förebilder. De fem LO-förbundens projekt "Läs för mej, pappa" är ett bra exempel på insatser som syftar till att ge pappor kunskap och insikt om deras betydelse för barnens språkliga utveckling.

Vidare bör kraftfulla insatser göras för att rekrytera manliga förskollärare. Fler män i förskolan ger möjlighet till fler läsande manliga förebilder för barn som kanske annars aldrig skulle få möta läsande män under den viktiga förskoletiden.

Produktion av studiecirkelmaterial bör stimuleras

Vi anser att studieförbunden bör stimuleras att i samverkan med experter på området ta fram studiecirkelmaterial om de små barnens behov av språklig stimulans och behov av lek och rörelse för att deras medfödda nyfikenhet och lust att lära ska bestå och utvecklas livet ut. Detta material bör också översättas till andra språk som förekommer i Sverige, så att familjer med annat modersmål kan nås. Studieförbunden bör sedan uppmuntras att genomföra studiecirkel med denna inriktning och därvid speciellt vända sig till korttidsutbildade föräldrar. Ett sätt att stimulera till sådan verksamhet kan vara att det avsätts särskilda medel för de studieförbund som prioriterar studiecirkelverksamhet inom detta område.

Litteratur och läsfrämjande verksamhet skall stödjas även fortsättningsvis

En förutsättning för att ett allmänt högt läsande skall kunna upprätthållas är att det finns ett brett utbud av litteratur och att böckerna finns tillgängliga. De kommunala folkbiblioteken och skolbibliotek har fundamental betydelse härvidlag.

Vi anser att statliga insatser för litteraturen är ytterst angelägna. Vi föreslår därför att staten även fortsättningsvis skall ge stöd till utgivning och distribution av böcker och till inköp av litteratur till folk- och skolbibliotek, och stödja insatser för att främja läsning. Det är därvid viktigt att följa utvecklingen för litteraturen och läsandet så att relevanta stödåtgärder kan vidtas. Ingen skall av ekonomiska skäl stängas ute från böckernas värld.

För att ge alla barn tillgång till läsning är skolbiblioteken av stor betydelse. Det är därför viktigt att Skolverket även framdeles uppmärksammar skolbiblioteken i sin uppföljning och utvärdering av skolverksamheten.

Vi vill också peka på att tillkomsten av arbetsplatsbibliotek under 1970- och 1980-talet innebar att boken blev lättillgänglig för dem som aldrig eller mycket sällan besökte folkbiblioteken. Framför allt på de arbetsplatser där "eldsjälar" finns och där löntagarorganisationerna menar att ett levande arbetsplatsbibliotek är en viktig verksamhet har boken på arbetsplatsen bidragit till att både öka läsandet och sänka tröskeln för många att utnyttja kommunernas folkbibliotek. Inte minst har utbudet av barnböcker i arbetsplatsbiblioteken gett tidig kontakt med böcker i hemmet åt många barn, som kanske annars hade varit utestängda från denna möjlighet. Det är därför viktigt att verksamheten med arbetsplatsbibliotek kan vidareutvecklas.

Om man vill motverka skillnader i läsvanor är det vidare viktigt att det görs insatser för att allmänt öka intresset för läsning. Också här sker som framgått insatser från statens sida, t.ex. kan den sänkta mervärdesskatten på böcker och tidskrifter nämnas. Vi anser att det är viktigt att staten på olika vis fortsätter att stödja sådan verksamhet, men också att den vidareutvecklas på skilda vis. Vi föreslår därför att Statens kulturråd får i uppdrag att i samverkan med olika aktörer undersöka vilka åtgärder som kan vidtas för att öka läsandet, särskilt bland barn och unga och bland de grupper där läsandet nu är lågt. I detta sammanhang är arbetsplatsbibliotekens roll viktig att uppmärksamma.

Det bör slutligen övervägas om public service-uppdraget kan förtydligas så att det framgår att SVT, SR och UR har ett särskilt ansvar att i barn- och ungdomsprogrammen inkludera läsfrämjande insatser.

Stödet till distribution av tidningar skall ökas

Vi vill också peka på att det utbredda tidningsläsandet i Sverige har angivits som en orsak till den höga läskunnigheten i landet. Det är då oroande att tidningsläsandet minskar bland annat bland ungdomar och LO-medlemmar. Vi föreslår därför att stödet till distribution av tidningar inom ramen för prestödet ökas.

12 Det varierande språket och den mångskiftande språkförmågan

I detta kapitels första del behandlas frågor som hänger samman med att vårt språk varierar på grund av sådant som dialekter och sociolekter. Speciellt uppmärksammas hur skolan kan förhålla sig till sådana förhållanden för att dels kunna bejaka alla elevers eget språk, dels ge alla möjlighet att behärska den skrivna rikssvenskan. Kapitlets andra del handlar om möjligheterna för alla att tillägna sig ett funktionellt språk. Även här står skolans roll i förgrunden: hur kan alla elever ges möjlighet att utveckla en allt mer avancerad och varierande språkförmåga? Den tredje delen av kapitlet tar kortfattat upp några aspekter på sambandet mellan språk och kön.

Följande punkter ingår inom det aktuella området i vårt förslag till handlingsprogram för svenska språket:

- I kompetensutveckling för lärare skall frågor om språklig variation behandlas.
- Språkutvecklingen hos barn från starkt dialektala miljöer skall kartläggas och det skall undersökas hur skolan skall kunna understödja utvecklingen av såväl den dialektala som den riks-språkliga språkkompetensen.
- Insatser skall göras för större öppenhet inför och tolerans mot språklig variation.
- Vilka elever som inte når målen i svenska skall studeras med utgångspunkt i om det finns samhälleliga och strukturella orsaker som kan förklara svårigheterna.
- Det skall undersökas varför många lärare ej kvarstannar i yrket.
- Staten skall även fortsättningsvis ge vuxenutbildningen och folkbildningen förutsättningar att bedriva en omfattande verksamhet.
- Forskning om språkets roll i skolan från ett könsperspektiv skall uppmuntras, liksom om kvinnors och mäns språkliga situation i offentligheten.

- Insatser skall göras för att motverka språkbruk som konserv-erar könsroller och osynliggör kvinnor.

12.1 En varierande språkform

Det finns i svenskan – liksom i många andra språk – en rik variation kopplad både till varifrån i landet man kommer och till vem man är. Den första typen av variation, dialekter, är uppenbar för alla och envar. Men också i bred mening sociala faktorer som socioekonomisk status, ålder och kön ger upphov till olika språkvarieteter, s.k. sociolekter. Dialekt och sociolekt hänger dessutom delvis samman: språket hos personer med hög socioekonomisk status uppvisar större likhet landet över än vad som är fallet för personer ur andra samhällsgrupper; vanligen talar de förstnämnda genomgående lite mer riksspråkligt än de sistnämnda.

Utöver den variation som hänger samman med vem man är finns det variation som beror på att man anpassar sig efter situationen. Allt efter vem man talar med, var man befinner sig, vilket syftet är etc. använder man språket på olika vis. I de flesta fall innebär det att man kommer att använda en språkform som innehåller mer drag av dialekt, sociolekt, slang, jargong m.m. ju mer informell och avspänd situationen är, och en språkform som är mer riksspråkspräglad ju mer formellt sammanhanget är.

12.1.1 Språkväxling som mål i skolan

Tidigare har det i skolsammanhang inte sällan funnits en negativ attityd till det icke standardspråkliga, som setts som prov på "dåligt" eller "felaktigt" språk. Ett belysande exempel ger Andersson (1985) som återger hur man på 40-talet i en skrift riktad till lärare i Göteborg gett råd om hur göteborgskan skall motarbetas, bl.a. med hänvisning till att den innehåller "oklara språkljud" och ger upphov till "onaturliga spänningar i talorganen". Det är självklart att sådana påståenden inte har någon saklig grund. Det handlar i stället om att man försöker skapa en rationell motivering för vad som i grunden bara är språkliga fördomar.

Andersson ställer upp två tänkbara alternativ till denna vad han kallar "utrotningspedagogik". Det första är att villkorslöst acceptera och understödja allt sådant som slang och dialekt. Detta

har fördelen att det bejakar elevernas eget språk, vilket måste vara utgångspunkten för all språkutveckling. Man behöver inte riskera att eleverna får uppfattningen att det egna språket är felaktigt eller inte duger. Men som Andersson påpekar kan detta leda till en "kanonmatsproblematik" – utanför skolan råder hårdare regler och den som exempelvis använder ett slangord som av många uppfattas som "fult" eller "vulgärt" kan själv komma att uppfattas så, trots att detta inte alls var avsikten.

Den andra hållning, som är den som Andersson förespråkar, är att skolan skall sträva efter att eleverna skall kunna växla språk efter situation. Då kan man samtidigt ha en uppskattande respekt för elevernas eget språk och förbereda dem för livet utanför skolan. Det gäller då att få eleverna att inse hur den språkliga variationen fungerar och hur olika språkdrag uppfattas i skilda sammanhang. Man måste skapa insikt om att talspråk och skriftspråk har olika förutsättningar, och att tal och skrift därför alltid skiljer sig åt i många avseenden.

12.1.2 Olika slags fel

Den stora variation som finns i fråga om vilket språk en elev kan ha med sig hemifrån skapar också olika förutsättningar för att tillägna sig standardspråket. De problem som kan uppstå gäller både behärsknigen av och attityderna till normen. Den som exempelvis talar en norrländsk dialekt där man inte böjer predikatsfyllnad i pluralis ("dom är stor") riskerar att göra "fel" då han eller hon skriver, som den som kommer från sydligare delar av Sverige inte behöver bekymra sig om. En elev från en familj där *morsan och farsan* är de normala orden kan uppfatta lärarens bedömning av dessa ord som "vulgära" eller "starkt vardagliga" som konstig och tycka att föreslagna ersättningar som *mamma och pappa* eller *mina föräldrar* framstår som löjliga och tillgjorda. En klasskamrat från en annan familj kan finna lärarens värdering mer rimlig.

Om någon begår ett "språkfel" kan det därför ha många olika orsaker. En uppdelning som har gjorts är följande (Teleman 1979 och 1991):

- normkonflikt
- normlucka
- normkollaps.

En normkonflikt uppstår då det finns en skillnad mellan "det egna språket" och den påbudna normen. Båda de ovan berörda exemplen med *dom är stor* och *morsan/farsan* är typiska prov. Ju större avståndet är mellan språket i uppväxt-, hem- och vardagsmiljön och det offentliga språket, desto lättare skapas normkonflikter. De "fel" som uppstår på grund av normkonflikter kan vara omedvetna – man känner inte till att man använder t.ex. en språklig konstruktion på ett annat sätt än det som är det vedertagna. Men man kan också göra medvetna avvikelser från normen – man bryter mot en regel därför att man vill uppnå en viss effekt genom att göra det, eller därför att man finner den påbudna regeln omöjlig att följa.

Ett fel på grund av en normlucka uppstår då man inte behärskar de regler som gäller, men inte har någon alternativ norm att följa. Ett exempel skulle kunna vara att man saknar ord för ett visst begrepp – man har då inte möjligheten att direkt uttrycka detta utan måste göra en omskrivning av något slag.

Normkollapser uppstår då det språkliga maskineriet av olika skäl går i baklås. Ett skolbarn kanske försöker skriva en komplicerad mening i en uppsats, men lyckas inte ro alltihop helt i hamn. Normkollapser är vanliga i tal; det är inte sällan svårt att hålla ordning på allting i löpande tal. För skriftens del är normkollapser mindre vanliga. Vi har där bättre möjligheter att hantera komplexa konstruktioner genom att vi har mer tid till vårt förfogande då de skall produceras, möjlighet att revidera m.m. I skolbarns skrivande uppträder dock inte sällan normkollapser, speciellt då eleverna försöker sig på att använda ett mer avancerat språk än de tidigare brukat (vilket är nödvändigt för att de skall kunna utveckla sin språkförmåga).

12.1.3 Språklig variation i offentligheten

Den språksociala variationen skapar inte bara olika förutsättningar för barns språkbruk och språkutveckling i skolan. Även på andra arenor spelar attityder till språkliga företeelser stor roll.

Ett tydligt exempel kan hämtas från etermedierna. Även här har det funnits en restriktiv hållning till det som avviker från det etablerade standardspråket. I radion och TV dominerade under lång tid neutralt riksspråk nästan helt, och när reportrar med också bara mycket svag regional färgning av sitt språk fick träda fram framkallade det delvis starka reaktioner.

Numera finns en större tolerans för språklig variation i etermedierna. Säkert beror det delvis på att massmediesituationen har förändrats genomgripande och allmänt blivit mer mångskiftande. Men det förefaller rimligt att anta att det också hänger samman med mer generella förändringar av attityderna till språkbruket på den offentliga scenen; toleransen för variation tycks ha blivit större.

Bland språkforskare är det vanligt att man skiljer mellan fyra nivåer av dialekt: genuin dialekt, utjämnad dialekt, regionalt standardspråk och neutralt standardspråk. Vad gäller språkbruket i den svenska offentligheten är det främst de två sista nivåerna som har relevans. Det neutrala standardspråket är då ett språk som inte röjer något om varifrån i landet vi kommer, medan den regionala standarden avslöjar att talaren är sydsvensk, västsvensk o.d. Den allmänna bedömningen är att det är denna senare typ av språk som vunnit terräng under senare decennier (se Andersson 1989 s. 32–33 för en diskussion).

12.1.4 Bedömningar och förslag

Våra förslag:

- I kompetensutveckling för lärare skall frågor om språklig variation behandlas.
- Språkutvecklingen hos barn från starkt dialektala miljöer skall kartläggas och det skall undersökas hur skolan skall kunna understödja utvecklingen av såväl den dialektala som den riks-språkliga språkkompetensen.
- Insatser skall göras för större öppenhet inför och tolerans mot språklig variation.

Det är viktigt att man uppmärksammar de problem som den språk-sociala variationen kan skapa för allas lika möjligheter att hävda sig språkligt. Alla har rätt att få sitt språk respekterat. Därför skall öppenhet inför och tolerans mot språklig variation eftersträvas. Samtidigt måste alla ha förmågan att på lämpligt vis anpassa sitt språk efter situationen. Möjligheter till detta får man bl.a. genom insikter i hur den språkliga variationen fungerar och uppfattas.

Språklig variation skall behandlas i kompetensutveckling för lärare

Ser man först till skolan är det uppenbart att utgångspunkten för all språkundervisning måste vara elevernas eget språk. Lika uppenbart är det att skolan måste ge eleverna de språkliga möjligheterna att klara sig i samhället utanför skolan. Detta förutsätter att eleverna får en förståelse av att det finns olika varieteter av ett språk som svenska, och att olika varieteter hör hemma i olika sammanhang.

Den grundhållning vi rekommenderar är därför en språkväxlingsmodell av det slag som ovan berörts. Med en sådan kan respekt för elevernas eget språk (dialekt, sociolekt etc.) kombineras med insikten att det i många fall är lämpligt att använda riksspråket.

Vi anser att tankarna på en språkväxling av ovan beskrivna slag står i överensstämmelse med de grundläggande styrdokumenterna för skolan i form av läro- och kursplaner. Vi utgår bl.a. därför från att frågor av det aktuella slaget kommer att uppmärksammas i tillräcklig utsträckning inom den nya lärarutbildningen.

Skolbarnens språkutveckling sker inte bara på svensktimmarna, utan påverkas av alla aktiviteter under skoldagen. Vi föreslår därför att detta behandlas i kompetensutveckling för alla lärare, inte bara svensklärarna. Detta är ett ansvar för arbetsgivarna, dvs. i första hand kommunerna. Exempelvis Skolverket kan i samarbete med lärarutbildningen ta fram material för denna fortbildning.

Stöd till dialektal språkutveckling skall ges

Barn som kommer från miljöer där dialekten skiljer sig så mycket från riksspråket att dialekt och riksspråk närmast kan betraktas som olika språk har en speciell situation att hantera. Målet måste här vara att utveckla ett slags tvåspråkighet, så att dialekten får möjlighet att föras vidare och utvecklas. Denna målsättning kan motiveras med hänvisning till dels att den enskilda individen måste få utveckla sitt modersmål, dels att dialekterna både är en hotad del av Sveriges språkliga kulturarv och en faktor som bidrar till mångfald i det svenska språksamhället. Det gäller således att eleverna kan få utveckla både sin rikssvenska och sin dialekt.

Vi föreslår att det skall kartläggas hur barnens språkutveckling inom dialekten ser ut och undersökas hur skolan kan stödja även den dialektala språkutvecklingen. Vi föreslår därför att det skall undersökas om dialekter kan ingå i modersmålsundervisningen i

vissa regioner med utpräglade dialekter. Vidare föreslår vi att det skall undersökas vilka möjligheter det finns att ta fram läromedel i olika dialekter. Detta skulle kunna vara en uppgift för Skolverket i samarbete med Språk- och folkminnesinstitutet (SOFI); se även kapitel 7.

Insatser skall göras för större öppenhet inför och tolerans mot språklig variation

Öppenhet inför och tolerans mot språklig variation måste ses som en förutsättning för språklig jämlikhet. Det bör därför vara en allmän samhällelig ambition att verka för detta. Vi föreslår att olika insatser görs för detta.

Ett viktigt bidrag till skapandet av ett sådant språkklimat kan ges av språkvårdare och språkforskare som deltar i den allmänna debatten kring språkriktighetsfrågor, språkutvecklingen och språket generellt.

Inom språkvården sker redan ett sådant arbete. Vi föreslår dock att denna verksamhet förstärks.

Det bör vidare vara en uppgift för språkforskare att föra ut resultat av forskningen på ett populärvetenskapligt och folkbildande sätt.

Vi menar att ett sätt att stimulera till debatt av och intresse för språkliga frågor är att utöka utbudet av program med inriktning mot språk och språkforskning i radio och TV. Sådana program förekommer nu i radio, dels genom programmet Språket, dels i vetenskapsredaktionens utbud, men saknas i TV. Vi anser att utbudet bör öka, och finner det speciellt angeläget att ett språkprogram tillkommer för TV:s del.

12.2 Ett funktionellt språk

12.2.1 Skolan

Svenska elever hävdar sig väl

Kommittén vill inledningsvis konstatera att det generellt sett inte finns belägg för att svenska elever efter avslutad skolgång inte skulle ha tillägnat sig ett gott språk.

Skolans styrdokument i form av kurs- och läroplaner ställer upp högt satta mål för svenskundervisningen. Om alla elever verkligen når dessa mål har de tillägnat sig ett rikt och funktionellt språk. I sin lägesbedömning Barnomsorg och skola 2000 menar Skolverket att de flesta elever skaffar sig ett rikt språk och goda möjligheter att kommunicera också på andra språk. Som Skolverket påpekar måste dock varje avvikelse från målen när det gäller att ha ett fungerande språk betraktas som allvarlig.

Det kan också konstateras att svenska elever i internationella jämförelser har god förmåga att läsa, skriva och tala, även om det bör understrykas att sådana jämförelser alltid är svåra att göra. Skolverkets undersökning Svenska. Läsning, skrivning, muntlig framställning (1997) visar att merparten av eleverna i såväl årskurs 5 som 9 hade nått en rimlig nivå i fråga om att läsa och skriva. Elevernas prestationer när det gäller att tala var dock sämre. (Se även bilaga 6.)

En annan Skolverksundersökning Svenska. Läsförmågor, läsvanor och attityder till läsning hos elever i årskurs 2 (1997) visar att merparten av eleverna år 2 hade kommit så långt som förväntas i sin läsutveckling, vilket innebär att de läser så bra att de gärna använder sin läsförmåga och kan läsa en text med behållning. Målet att eleven gärna skall läsa på egen hand för att stilla sin nyfikenhet och få personlig tillfredsställelse hade uppnåtts hos de flesta eleverna.

En internationell jämförelse från 1991 om barns läsning (Hur i all världen läser svenska elever? 1995) visade att tioåringar i årskurs 3 och fjortonåringar i årskurs 8 läste lika bra 1970 som 1991. Det gällde både flickor och pojkar. Bland de svagpresterande eleverna fanns emellertid en viss tendens till bättre resultat 1991.

Det finns dock indikationer på att situationen nu kan vara på väg att försämrats. Den senaste internationella jämförelsen (PISA 2000) visar att svenska femtonåringar visserligen presterar över OECD:s genomsnitt i läsförståelse. Men Sveriges position har sjunkit; vi ligger i PISA-undersökningen på 10:e plats, efter att tidigare ha legat på 1:a plats. Något entydigt svar på hur denna utveckling skall förstås förefaller inte finnas. Skolverket har också pekat på att det finns utrymme för en resultatförbättring på området.

Inte alla når målen

Det är också viktigt att inse att inte alla når de uppsatta målen. I Barnomsorg och skola 2000 konstateras att en majoritet av eleverna i både grundskola, gymnasieskola och vuxenutbildning visserligen når uppsatta mål i svenska, men att nästan fyra procent av eleverna i grundskolan inte bedömdes ha nått målen i svenskämnet och därmed blev utan betyg. Skolverkets nationella utvärderingar av läsförmågan hos elever i årskurs 2 visar att nära var sjätte elev på vårterminen inte ens är på väg mot flytande läsning. Detta är allvarligt bl.a. mot bakgrund av att läsforskning har visat att elever som inte är på väg mot flytande läsning vid denna tidpunkt med stor sannolikhet kommer att ha kvar sina läs- och skrivproblem då de lämnar skolan.

För gymnasieskolans del är andelen som inte når målen för de obligatoriska kurserna i svenska mellan fem och sex procent (Barnomsorg och skola 2000). Här varierar dock andelen beroende på program. Naturvetenskapsprogrammet har lägsta andelen elever som inte blev godkända i svenska. Programmet har även den överlägset högsta andelen elever med betyget mycket väl godkänt. Därefter kommer samhällsvetenskapsprogrammet. (Se bilaga 6.)

Det finns också tydliga indikationer på att flickor klarar sig bättre än pojkar i ämnet svenska. Ser man t.ex. på de obligatoriska ämnesproven i år 9, visar det sig för vårterminen 2000 att det finns stora könsmissiga skillnader (Barnomsorg och skola 2000). Det kan observeras att könsskillnaderna är speciellt framträdande för svenskämnets del. Även i engelska klarar sig visserligen flickorna bättre, men skillnaderna är inte alls lika stora som för svenska. För ämnet matematik finns inga könsmissiga skillnader alls.

Någon aktuell statistik som är inriktad mot skillnader i svensk-betyg för elever med olika social bakgrund finns inte tillgänglig. Det finns dock all anledning att anta att sådana skillnader föreligger, eftersom det generellt finns ett klart samband mellan skolframgång och social bakgrund.

I Läs- och skrivkommitténs slutbetänkande (Att lämna skolan med rak rygg, SOU 1997:108) konstateras exempelvis följande:

Det starka sambandet mellan social bakgrund och skolutbildning är väl belagt [...] Ekonomiska, sociala och kulturella förhållanden i uppväxtmiljön är avgörande för vilka erfarenheter barn och unga gör i skolan. Åtskilliga studier, internationella och svenska, har under de senaste decennierna visat att barn från akademiker-, tjänstemanna- och företagarhus överlag lyckas bättre än arbetarbarn i skolan och i den högre utbildningen.

Vi avstår i detta sammanhang från att gå närmare in på denna fråga, just på grund av att den behandlats tidigare i bl.a. offentliga utredningar.

Trygghet och arbetsro i skolan

En nyligen gjord undersökning (PISA 2000) visade att Sverige, tillsammans med Norge och Danmark, intog bottenplatsen när det gäller ordning i skolorna. I undersökningen ingick att se på sambandet mellan bl.a. elevernas upplevelse av dålig ordning på lektionerna i svenska och elevernas prestationer. De grupper som i högre grad rapporterade upplevelser av dålig ordning på lektionerna presterade i genomsnitt något sämre än de grupper som i lägre grad gav rapporter om dålig ordning. De elever som upplevt den sämsta ordningen var i större omfattning lågpresterande på PISA:s test. Elever som skolkat fem gånger eller mer under de senaste två veckorna presterar under medelvärdet på PISA:s prov. (PISA 2000, s. 90–93.)

Många lärare uttrycker oro över att inte ha stöd av ett fungerande regelsystem och att de därför kan känna sig maktlösa. Lärarna är en yrkesgrupp med hög sjukskrivningsfrekvens och många lärare väljer att byta yrke.

Ett teoretiskt perspektiv: det krävande "fjärrspråket"

Ser man det som en av skolans viktigaste uppgifter att ge alla elever en god språkförmåga är det viktigt att fråga sig dels vilka delar av vår språkförmåga som kan vara svåra att tillägna sig, dels vilka delar som skolan framför allt måste ta ansvar för.

Bland forskare som intresserat sig för språktillägnande och språkutveckling från ett skolperspektiv har ett sätt att närma sig frågan varit att ta utgångspunkt i att vi i olika sammanhang använder språket på varierande vis. (Resonemanget i detta avsnitt

bygger i allt väsentligt på följande verk: Teleman 1979, Anward 1983, Andersson 1989, Hultman 1989, Teleman 1991.)

Ser man till talspråket kan man exempelvis småprata vardagligt med någon man känner väl, förhandla med en motpart av något slag, göra en föredragning av ett ärende vid ett sammanträde eller hålla en föreläsning inför publik. Att dessa uppgifter är olika krävande kan knappast ifrågasättas – vardagligt småprat med goda vänner finner få svårt, medan många känner stort obehag inför att exempelvis hålla ett muntligt anförande inför publik.

Uppgifterna är olika svåra därför att vi får olika typer av stöd från andra då vi genomför dem. I ett vardagligt samtal hjälps de olika deltagarna åt, och behöver var och en inte göra långa inlägg, och inte heller ta så stort ansvar för att driva samtalet framåt; alla tar olika initiativ till samtalsämnen. Vid exempelvis en föredragning på ett formellt sammanträde måste man på ett helt annat sätt själv klara av att bygga upp en sammanhängande och övertygande framställning. En sådan språkbrukssituation, som man kan kalla monologisk, är mer krävande än en situation då, som exempelvis i ett samtal, två eller flera tillsammans skapar en helhet (dialogisk språkanvändning).

I det vardagliga samtalet kan man också utgå mycket från omgivningen: ofta kommenterar vi saker som händer runtomkring eller som vi gör, eller diskuterar någonting vi varit med om etc. Den som håller en föreläsning för publik kan inte på samma sätt luta sig mot det omgivande sammanhanget – man måste ju kunna ju föreläsa om något som är avlagset i både tid och rum. Detta förhållande kan uttryckas så att samtalet är en mindre krävande uppgift genom att det är kontextbundet, medan föredraget är kontextfritt och därmed i detta avseende svårare.

Ytterligare en aspekt som har betydelse i sammanhanget är hur implicit respektive explicit språkbruket är (alltså hur mycket som underförstås respektive tydligt uttrycks). I det vardagliga samtalet med nära vänner kan vi ofta luta oss mot en gemensam fond av kunskap, värderingar m.m., och behöver därför inte uttrycka allt språkligt. I andra sammanhang kan vi inte utgå från delad kunskap på detta vis, utan måste låta språket ensamt vara bärare av nästan all information.

Ett motsvarande resonemang kan föras för skriftspråkets del: också inom skriften finns det språkbrukssituationer som är olika krävande. Att fylla i en blankett eller skriva ihop en inköpslista är i många fall enkelt från rent språklig utgångspunkt: allt vi behöver

göra är att skriva enstaka ord eller lämna korta sakuppgifter (detta innebär inte att det inte också finns blanketter som det kan vara mycket krävande att fylla i). Att i skrift återberätta något vi varit med om är svårare eftersom det kräver att vi producerar längre sammanhängande textpartier. Men vi har ändå stöd av verkligheten. Exempelvis kan vi återge händelserna i den ordning de skedde, och behöver därmed inte bekymra oss om textens övergripande uppbyggnad. Vidare kan vi i många fall utgå från att vi behandlar för läsaren någorlunda kända fenomen (om man t.ex. skall redogöra för en trafikolycka man varit inblandad i kan man räkna med att läsaren har en hel del kunskaper om bilar, trafiklagstiftning, hur svenska vägar brukar se ut m.m.). En resonerande och argumenterande text kräver däremot att vi också kan hantera disposition o.d., och inte sällan att vi kan göra saker och ting begripliga för någon som inte har mycket förkunskap att utgå ifrån.

Man kan jämföra de olika skrivuppgifterna med de skillnader mellan olika talspråkliga sammanhang som ovan diskuterats. Att fylla i en blankett kan då liknas vid en dialogisk situation: man svarar på de frågor någon annan ställer. Att själv skriva en längre text svarar på samma sätt mot ett monologiskt språkbruk. En inköpslista är mer kontextbunden än en roman som ju bygger upp en egen textvärld. I ett personligt brev kan mer underförstås än i exempelvis en debattartikel i en tidning; denna måste ju kunna begripas av många.

Man kan därför generellt skilja mellan dialogisk och monologisk, kontextbunden och kontextoberoende samt implicit och explicit språkanvändning. Det dialogiska, kontextbundna och implicita kan då sägas representera ett "närspråk" som vi alla använder i vardagliga sammanhang och tillsammans med dem vi känner väl, medan det monologiska, kontextfria och explicita blir typiskt för ett "fjärrspråk" som framför allt hör hemma i offentligheten. Detta fjärrspråk är något som kräver stort arbete att tillägna sig.

Både när- och fjärrspråk kan alltså uppträda i såväl tal som skrift, men skriften ligger generellt mer åt fjärrspråkshållet. Att skriftens prägel av fjärrspråk är något vi måste övervinna märks bl.a. i läs- och skrivinläringen. I de små barnens pek- och bilderböcker får orden mycket stöd av omgivande illustrationer. Så småningom kommer allt mer av informationen att bäras av språket och bilder får mindre betydelse, och till slut kan man läsa böcker som bara innehåller text. Likaså kan man se att yngre skolbarns skrivande

ofta är av berättande karaktär. Ett resonerande, argumenterande, diskursivt skrivande kommer senare i skriftspråkstillägnet.

Slutsatsen av detta resonemang blir att vår språkförmåga består av många olika delar. De skilda språkliga uppgifter vi utför är också olika krävande. God språkförmåga kan från denna utgångspunkt sägas vara att behärska så många och så krävande situationer som möjligt i både tal och skrift, och slutmålet för språkutvecklingen att man kan uppträda kompetent i alla de sammanhang som man önskar kunna medverka i.

Allmänt sett måste de uppgifter där vi är tvungna att använda det offentliga "fjärrspråket" sägas vara de mest krävande. Det är också uppenbart att skolan spelar en huvudroll i arbetet med att ge alla elever tillgång till detta fjärrspråk; närspråket tillägnar vi oss på ett helt annat vis inom vår privatsfär. Inte minst gäller detta för elever med annat modersmål än svenska. En central uppgift för undervisningen i svenska som andraspråk är just att ge eleverna tillgång till fjärrspråket.

Genrer i och utanför skolan

Om skolan skall kunna ge alla elever en allsidig språkförmåga är det viktigt att den på ett systematiskt sätt ger eleverna möjlighet att uppträda i olika språkliga situationer och träna olika språkliga färdigheter. Som speciellt viktiga framstår de situationer där fjärrspråket kommer till användning.

Ser man till skriftspråket är det då centralt att uppmärksamma vilka typer av texter skolan låter eleverna arbeta med. De skrivuppgifter eleverna genomför måste ge en allsidig träning också av de mer krävande delarna av språkförmågan. I detta sammanhang är det också viktigt att uppmärksamma hur de texter som uppträder i skolan förhåller sig till de texter som finns i samhället utanför.

I en avhandling från 2000 om skrivande hos svenska gymnasieelever (Nyström 2000) framkommer bl.a. att "skolinterna" genrer som "uppsats" och "faktaredovisning" dominerar, och att den genremässiga spännvidden totalt sett inte är stor. Vidare visar det sig att inslaget av resonerande och argumenterande i många fall är ringa; "faktaredovisningarna" är ofta mer uppräkningsartade än sammanhängande texter. Nyström kommenterar att det är "beklagligt att faktaredovisningen som genre så dåligt utnyttjar de möjligheter som finns till resonemang, argumentation och en mer

genomarbetad strukturering av texterna” (2001 s. 17). Om detta är en korrekt bild framstår det som angeläget att dels förstärka träningen i resonerande och argumenterande skrivande, dels ge en mer systematisk träning av olika genrer, kanske speciellt sådana som har förankring utanför skolan.

Det är i detta sammanhang också viktigt att uppmärksamma de skillnader som eventuellt finns mellan olika studieprogram inom gymnasieskolan. Nyström menar att olika program har delvis olika ”skrivkulturer”. Exempelvis framkommer att eleverna på el-programmet och energiprogrammet skriver många berättande texter; 47 % av deras skrivande ägnas åt denna typ av uppgifter. För eleverna på naturvetenskapsprogrammet är andra skrivuppgifter vanligare och endast 13 % av deras skrivande är av berättande karaktär.

Berättande texter brukar ses som en mindre krävande uppgift än texter av utredande och argumenterande art, s.k. diskursiva texter. Ett skäl till att berättande texter kan ses som en lättare uppgift än diskursiva är att skribenten till en berättande text ofta kan ta dispositionen för given, dvs. berätta kronologiskt, medan en diskursiv text kräver mer planering och svårare val när det gäller disposition och textstrategi (jfr resonemanget ovan om det krävande ”fjärrspråket”). Som berörts dominerar i yngre skolbarns skrivande de berättande texterna medan diskursiva texter kommer senare i språkutvecklingen.

Det framstår alltså som om eleverna på naturvetenskapsprogrammet får större möjlighet att öva sig i olika slags skrivuppgifter, och därmed bättre förutsättningar att utveckla en allsidig skrivförmåga. Nyström menar att förklaringen till denna skillnad ”kan vara att berättelsen är väl inövad, vilket underlättar för eleverna på El- och Energiprogrammet som totalt sett skriver relativt lite och alltså har att kämpa med ett större skrivmotstånd” (Nyström 2001 s. 18).

Det kan också nämnas att skrivutbildning med utgångspunkt i genretänkande har provats på annat håll och gett intressanta resultat. Relevant i detta sammanhang är framför allt arbete som gjorts i Australien. Man har där med utgångspunkt i noggranna analyser av olika genrer och deras uppbyggnad försökt skapa en språkpedagogik inriktad mot att hjälpa och stödja elever från socialt underprivilegierade grupper i deras erövrande av språket, inte minst det för skolan och offentligheten speciella (se t.ex. Pedagogy and the Shaping of Consciousness 1999).

12.2.2 Vuxenutbildning och arbetsliv

Som framgått måste svenska elever allmänt sett sägas ha goda språkliga färdigheter. Inte heller när det gäller vuxna finns det skäl att hävda att svenskar i gemen skulle en svag språkförmåga. Sverige hade de bästa resultaten i den internationella undersökning av vuxnas läs-, skriv- och räkneförmåga som genomfördes 1994/95 (Vuxna med läsproblem riskerar att slås ut på arbetsmarknaden, 1997; Vi svenskar är välutbildade i ett OECD-perspektiv, 1997). Mer än en tredjedel av de svenska deltagarna klarade uppgifter som i svårighetsgrad motsvarar högskoleprovet.

Att många vuxna svenskar har en god läs-, skriv- och räkneförmåga innebär dock inte att det inte också finns många som har problem. Det finns också studier som visar på stor ojämlikhet.

I en rapport från Demokratirådet (Demokrati och medborgarskap, 1998) redovisas bl.a. utvecklingen under de senaste 30 åren när det gäller förmågan att kunna överklaga ett beslut. År 1968 var det en majoritet av befolkningen som inte ansåg sig själv kunna författa en besvärsskrivelse. Denna andel hade 1997 visserligen sjunkit, men låg ändå på över 30 %. Ca 10 % av befolkningen angav att de inte kunde åta sig att författa en skrivelse för att överklaga ett myndighetsbeslut, och att de heller inte kände någon som kunde hjälpa till i en sådan sak.

Av den ovan anförda rapporten om att vuxna med läsproblem riskerar att slås ut på arbetsmarknaden (1997) framgår också att var fjärde svensk inte når upp till grundskolans kravnivå. Av undersökningen framgår att ca 30 % av svenska ungdomar i åldern 18–25 år inte klarar av att läsa dagstidningsartiklar och liknande texter med god förståelse. Ungefär 5 % kan inte klara av en enkla texter. Eftersom fordringarna på kompetens blir allt högre i samhället innebär brister i läsförmågan att vuxna med läsproblem riskerar att slås ut på arbetsmarknaden.

Av undersökningen framgår att läsförmågan är klart relaterad till den formella utbildningsnivån, men att sambandet mellan utbildningsnivå och läsförmåga inte är lika starkt i Sverige som i andra länder. Bidragande orsaker till att även korttidsutbildade i Sverige hävdar sig väl är enligt rapporten följande:

- vuxenutbildningstraditionen i Sverige
- biblioteken
- de allmänt höga kraven på läsförmåga
- tidningsläsandet.

Läsvanorna på arbetsplatsen sägs vara avgörande för de vuxnas läsförmåga. Det behövs träning och vidareutveckling av läsandet i samhälls- och arbetslivet. Enligt undersökningen har arbetslösa sämre läsförmåga än förvärvsarbetande.

Myrberg m.fl. framför i en rapport till Skolverket och Kunskapslyftskommittén (International Adult Literacy Survey – Invandrades läs-, skriv- och räkneförmåga på svenska, 2000) att det finns tydliga kopplingar mellan social bakgrund och läsförmågan: vuxna från högre socialgrupper presterar bättre än vuxna från lägre socialgrupper.

12.2.3 Ett aktivt språkanvändande

Forskningen kring hur man lär sig språk har entydigt visat att motorn i språktillägandet – speciellt utvecklandet av mer avancerade språkfärdigheter – är att man får använda språket på ett meningsfullt sätt i viktiga kommunikationssituationer. Den grundläggande frågan för allas rätt till språket blir därmed hur samtliga skall ges möjligheter att delta i sådana verksamheter.

Ett eget aktivt språkanvändande kan ske inom ramen för många olika aktiviteter – det handlar ju om varje individs speciella livssituation. Sveriges tradition av folkbildning och folkrörelser framstår som viktig i sammanhanget. Folkbildningen kännetecknas av att den är fri från styrning från staten och frivillig för deltagarna. Genom sin spridning över hela landet spelar folkbildningen en viktig roll på alla nivåer: lokalt, regionalt och centralt. Folkbildningen skapar därmed förutsättningar för att många kan engageras i verksamheter där man genom eget arbete utvecklar sitt språk.

Statens stöd till folkbildningen har just sådana syften: det skall främja en verksamhet som gör det möjligt för kvinnor och män att påverka sin livssituation och som skapar engagemang för att delta i samhällsutvecklingen, stärka och utveckla demokratin, bredda kulturintresset i samhället, öka delaktigheten i kulturlivet samt främja kulturupplevelser och eget skapande. Verksamhet som syftar till att utjämna utbildningsklyftor och höja utbildningsnivån i samhället skall prioriteras liksom verksamhet som riktar sig till utbildningsmässigt, socialt och kulturellt missgynnade personer.

Folkbildningsarbetet har omfattande dimensioner. Landets alla studiecirklar hade år 2000 drygt 2,8 miljoner deltagare. Folkhögskolorna har ca 100 000 kursdeltagare varje termin. Enligt Kultur-

barometern 2000 deltog 13 % av befolkningen i åldern 9–79 år i någon studiecirkel år 2000. Drygt hälften har någon gång deltagit i en studiecirkel.

Det kan i detta sammanhang också finnas skäl att anta att ett aktivt bruk av böcker i hemmet är en central faktor för barns skolframgång och att sociala skillnader i utbildningsresultat kan kopplas till detta. Hallerdt (1995) ger en översikt över forskning om eventuella samband mellan social bakgrund och studieresultat. Sammanfattningsvis menar Hallerdt att det förefaller som om den sociala bakgrunden – hur den än definieras – har en klar och tydlig genomslagskraft för elevers prestationer i skolan. Föräldrars utbildning och yrke påverkar barnen på flera sätt: de erhållna betygen, valen av fortsatta studier och tankarna på vad som är möjligt. Hallerdt ställer emellertid också frågan om det egentligen är utbildningen eller yrket som sådant som är det som påverkar, eller om sambandet snarare gäller ”något som mycket förenklat skulle kunna betecknas som förhållningssätt till det som står att finna i böckernas värld”.

12.2.4 Bedömningar och förslag

Våra förslag:

- Vilka elever som inte når målen i svenska skall studeras med utgångspunkt i om det finns samhälleliga och strukturella orsaker som kan förklara svårigheterna.
- Det skall undersökas varför många lärare ej kvarstannar i yrket.
- Staten skall även fortsättningsvis ge vuxenutbildningen och folkbildningen förutsättningar att bedriva en omfattande verksamhet.

Undersökningar skall göras av vilka som ej når målen i svenska

Vi menar att de mål för svenska som uppställts i kurs- och läroplaner är högt satta, och att de bildar en god grund för skolans arbete med att ge alla elever ett rikt och funktionellt språk. Det finns därför inte någon anledning att ändra på skolverksamhetens grundläggande inriktning i dessa avseenden. Frågan är i stället om och hur skolan skall kunna genomföra det uppdrag man har fått.

Vi noterar också att den grundläggande ambitionen inom skolpolitiken är att elever i behov av särskilt stöd skall ges det stöd de behöver, liksom att en rad olika insatser på området görs på både central och lokal nivå. Det är emellertid uppenbart att skolan under 90-talet drabbades av nedskärningar av skilda slag, och att detta kan vara en av orsakerna till att inte alla elever når de uppsatta målen. Det är därför välkommet att det nu sker satsningar av staten för att öka resurserna i olika avseenden.

Självfallet är det otillfredsställande att det finns elever som går ut grundskolan utan godkänt betyg i svenska, liksom att så pass många inte fullföljer gymnasieskolan med godkänt resultat i ämnet. Detta är ett faktum som kommunerna i egenskap av huvudmän för skolorna måste ta på största allvar, och vidta åtgärder för att minska andelen elever som inte når godkänt resultat.

Vi menar vidare att det är viktigt att situationen fortlöpande övervakas. Detta görs av Skolverket som bl.a. publicerar omfattande resultatstatistik. Vi anser emellertid att elevernas sociala bakgrund bör uppmärksammas tydligare i denna än vad som nu görs. Vi vill även peka på vikten av att Skolverket i sin utvärdering i högre grad följer upp läroplansmålen och deras praktiska genomförande i skolan, och inte enbart koncentrerar sig på t.ex. betygsresultat.

Vidare föreslår vi att det närmare skall undersökas vilka elever som inte når målen i svenskämnet, varvid särskild uppmärksamhet ägnas åt den sociala dimensionen i frågan: finns det samhällliga, strukturella orsaker till problemen? Detta bör vara en fråga för Skolverket liksom för forskningen inom svenska, pedagogik m.m.

Pedagogiskt utvecklingsarbete bör utföras

Vi vill i detta sammanhang påpeka att det är uppenbart att den förändring av gymnasiet som skedde då samtliga program blev treåriga och allmänt behörighetsgrundande för högskolestudier skapar stora pedagogiska utmaningar. Inte minst gäller det för svenskämnet.

Som framgått ovan finns det indikationer på att de elever som inte går på de traditionellt studieförberedande programmen (huvudsakligen samhällsvetenskapsprogrammet och naturvetenskapsprogrammet) inte får likvärdiga möjligheter att öva sig i olika slags skrivuppgifter, och därmed sämre förutsättningar för att utveckla en allsidig skrivförmåga. Det är viktigt att undersöka vad

sådan resulterar i, inte minst med tanke på att det finns en koppling mellan elevernas sociala bakgrund och valet av studieprogram.

Liknande undersökningar är viktiga att göra även med avseende på de elever som läser svenska som andraspråk. Finns det tendenser till att även dessa elever missgynnas beträffande de mer krävande genrererna?

Vi menar därför att det behövs pedagogiskt utvecklingsarbete inriktat mot att anpassa undervisningen till nya och bredare grupper. Som särskilt viktigt framstår att alla elever ges möjlighet att utveckla en god förmåga till resonerande och argumenterande skrivande. Detta perspektiv är också centralt för ämnet svenska som andraspråk.

Undersökningar skall göras om varför lärare inte kvarstannat i yrket

En grundläggande förutsättning för att svenskans ställning i skolan skall kunna förbättras är att det råder trygghet och arbetsro i våra skolor.

Svenska är betydligt mer än svenskämnet. Svenska talas under varje lektion oavsett ämne. Den viktigaste åtgärd man kan vidta för barnens språkutveckling handlar därför om lugn och ro. För att barnen skall kunna lyssna koncentrerat till en god svenska måste det kunna vara tyst i klassen. Lärare liksom elever måste få tala till punkt utan att störas av t.ex. mobiltelefoner eller annat ovidkommande buller. Detta är fundamentalt, inte minst när det gäller invandrabarnen. Dessa kan få ringa svenskträning hemma och därför vara mer beroende av den språkliga stimulans som skolan kan erbjuda.

Skolans tilltagande svårigheter till nyrekrytering är alarmerande. Att utbildade lärare lämnar skolan är likaså illavarslande. Utan välutbildade och erfarna lärare blir det också svårt att upprätthålla kompetenskraven.

Vi föreslår därför att det skall undersökas varför så många lärare väljer att övergå till annan verksamhet. I denna undersökning bör särskilt frågor relaterade till arbetsro för både elever och lärare uppmärksammas.

Vuxenutbildningen och folkbildningen skall även fortsättningsvis ha möjlighet att bedriva en omfattande verksamhet

Kommittén noterar att Sverige generellt kan sägas inta en tät-position vad gäller vuxnas läs-, skriv- och räkneförmåga, men att det trots detta finns många som upplever att de inte har den språkkompetens de eftersträvar. Exempelvis finns det undersökningar som visar att många i den vuxna befolkningen inte når upp till den nivå som anses vara nödvändig för att man skall kunna tillgodogöra sig skriftlig information i vardagslivet.

Detta är inte tillfredsställande. Det är viktigt att fler vuxna får möjlighet att träna dessa färdigheter på olika sätt.

Vuxenutbildningen kan vara avgörande för den personliga utvecklingen för alla dem som under skoltiden hade problem att tillägna sig språket och som genom vuxenutbildning har fått en ny chans. Det är betydelsefullt att kommuner och stat på olika sätt stimulerar till vuxenutbildning genom framför allt komvux och till folkbildning genom studieförbund och folkhögskolor. Dessa måste ha resurser så att de även i fortsättningen kan bedriva en omfattande verksamhet.

Vi vill också mer allmänt framhålla vikten av ett brett folkbildningsarbete och en omfattande folkrörelseverksamhet. Det handlar då inte om kurser inriktade på just språk, utan om folkbildnings- och folkrörelseverksamhet generellt. Forskning kring språkutveckling och språktillägnande visar att man erövrar språket genom eget aktivt språkanvändande.

Vi föreslår därför att staten fortsätter att stödja en bred folkbildningsverksamhet. Det demokratiska samtal denna verksamhet skapar ger möjlighet för många, även dem som kanske annars hade varit tysta, att engagera sig i språk- och personlighetsutvecklande aktiviteter.

12.3 Språk och kön

I inledningen till detta kapitel nämndes kön som en av de faktorer till vilka man kan koppla språklig variation. Att kvinnor och män, flickor och pojkar lever under olikartade språkliga förhållanden har också visats av många undersökningar på temat språk och kön från framför allt 1970-talet och framåt. Könsskillnader har redan berörts i olika sammanhang både i detta kapitel och på andra ställen i be-

tänkandet. Speciellt har det faktum att flickor klarar sig lite bättre i svenskämnet i skolan uppmärksammats, liksom att kvinnor tycks vara flitigare läsare än män, speciellt bland grupper med kortare utbildning. I detta avsnitt skall vi kortfattat behandla frågan om språk och kön mer allmänt.

Inledningsvis vill vi påpeka att det när man diskuterar skillnader mellan mäns och kvinnors språk är viktigt att komma ihåg att det alltid finns en stor individuell skillnad och att variationen mellan personer av samma kön kan vara större än skillnaderna mellan de båda gruppernas medelvärden. Det bör också påpekas att de skillnader som kan beläggas i allt väsentligt måste ses som socialt betingade, dvs. avhängiga av bl.a. traditioner och förväntningar och inte som beroende på biologiska och genetiska faktorer.

12.3.1 Sexism i språket

En aspekt på ämnet språk och kön som uppmärksammats är att språket på olika vis kan reflektera och därigenom också bevara traditionella uppfattningar om könsroller. Einarsson & Hultman (1984 s. 9) framhåller: "Språket är i sig en konserverande kraft, eftersom det – främst men inte bara – i ordförrådet avspeglar tidigare generationers villkor, materiellt, socialt och psykologiskt, och endast långsamt anpassar sig till ändrade förhållanden. En kvinna kan numera sedan länge vara ombudsman och en man vara sjuksköterska, men det svenska språket har hittills inte kapitulerat för dessa nymodigheter. På så vis tjänar språket till att bevara föreställningen att vissa yrken egentligen är till för män och andra egentligen är till för kvinnor."

Förhållanden av detta slag har lett till vad som kallats ett "språkligt osynliggörande" av kvinnor. Detta gäller inte bara att kvinnor som verkar inom traditionellt manliga områden fått heta *brandman* o.d., på det sätt som ovan berörts. Det handlar även om sådana företeelser som att *han* använts som pronomen med generell syftning oavsett kön: "Om den skattskyldige inte gjort en fyllnadsinbetalning kan han ...". (Se bl.a. Landqvist 2001.)

I svenskan har den allmänna trenden varit att försöka minska sådana inslag i språket. Exempelvis skriver många numera *han eller hon* då de syftar på båda könen, eller försöker på annat vis skapa könsneutrala uttryck. För yrkesbeteckningar o.d. har man i vissa fall skapat neutrala benämningar som *riksdagsledamot* eller *justerare*

(för *justeringsman*). I andra fall har man valt att låta den ursprungligen manliga beteckningen gälla för bägge könen (i stället för *lärare/lärlarinna* används *lärare* för både män och kvinnor).

Språket avspeglar också i andra avseenden traditionella könsroller. Exempelvis finns i svenskan orden *blondin* och *brunett*, medan motsvarande beteckningar för män med olika hårfärg saknas. Uppenbarligen har kvinnors hårfärg setts som en centralare egenskap än mäns hårfärg, och språket styr oss mot att uppmärksamma dessa företeelser genom att tillhandahålla ord på området. Ett annat prov på språklig sexism är att positiva värderingar ofta knyts till ord och uttryck som hänger samman med män, medan negativa kopplas till konstruktioner med kvinnor. "Ord som betecknar män [...] har bibetydelser av 'stark, modig och initiativrik', medan ord som har med kvinnor att göra oftast har negativa bibetydelser. De här attityderna avspeglas i t ex våra vanligaste synonymordböcker, där man sköter sig som 'en hel karl', om man inte är 'en riktig kärring' förstås." (Einarsson & Hultman 1984 s. 10.)

12.3.2 "Fint" och talspråksnära

Undersökningar av hur män och kvinnor talar visar att klara olikheter kan påvisas. Den kanske bäst belagda skillnaden är att kvinnor tenderar att tala lite mer standardspråkligt och "fint" än män (se K. Thelander 1986 s. 19 och där anförda undersökningar). För svenskans del gäller exempelvis att kvinnor oftare använder ett sje-ljud som ligger längre fram i munnen än vad som är fallet för män i Mellansverige (ett sje-ljud som ligger riktigt långt fram har också ibland kallats "fruntimmers-sje"). Liknande förhållanden kan påvisas för andra delar av språksystemet; en icke-standardspråklig böjningsform som *husena* (för *husen*) visade sig i en undersökning från Eskilstuna oftare användas av män än av kvinnor (Nordberg 1985 s. 29). På motsvarande sätt förefaller män vara lite generösare med att använda svordomar och slangord.

Detta förhållande förefaller gälla tämligen generellt i åtminstone västvärlden; det har framkommit i en rad undersökningar inom flera språkområden (se t.ex. Romaine 1994 s. 79). Det har bland annat setts som uttryck för en allmän tendens i vår kulturkrets att förvänta sig att kvinnor skall "uppföra sig väl" och vara "prydliga"; brott mot konvensen vad gäller uppförande, kläder etc. tycks bedömas lite mildare om det är män som begår dem än om det är kvinnor.

En näraliggande, men ändå något annorlunda tolkning är att förhållandet kan ses som uttryck för att kvinnor generellt anpassar sig bättre till den rådande normen. En undersökning från Västerbotten (M. Thelander 1979 s. 96) ger stöd för en sådan tolkning. Här studerades två språkbrukssituationer, en där det normala var att tala dialekt, och en där det förväntade var en mer riksspråklig svenska. Kvinnorna anpassade då sitt språk mer efter situationen: i den ena situationen talade de den renaste dialekten och i den andra mer riksspråkligt än männen.

12.3.3 Längre till det offentliga språket

Samtidigt har undersökningar av meningsbyggnaden i talat språk visat att mäns talspråk förefaller vara lite mer orienterat mot och påverkat av skriftspråket än vad som är fallet för kvinnorna (Einarsson 1978). I männens språk finns i flera fall lite mer tillkrånglade och skriftspråkliga konstruktioner än i kvinnornas. Detta leder också till att kvinnornas språk är något mindre fyllt med "fel". Widmark (1980 s. 79) kommenterar förhållandet på följande vis: "Den enkelt talspråkliga mall som kvinnor följer gör att de i allmänhet inte uttrycker sig konstigare än att de kan föra meningen till ett lyckligt slut. De avbrutna och förolyckade meningarna är fler bland män än bland kvinnor, med all sannolikhet därför att (somliga) män [...] försöker använda ett mer tillkrånglat språk än de behärskar."

Också för skriftspråkets del förefaller liknande förhållanden finnas. Hultman & Westman (1977) undersöker uppsatser från gymnasieskolan med avseende på bl.a. skillnader mellan manliga och kvinnliga elever. Man finner ett flertal skillnader som indikerar ett något mer komplext språk hos de manliga eleverna. Samtidigt har andra undersökningar visat att flickor ofta skriver korrektare, t.ex. stavar de bättre.

För skriftspråkets del har också olikheter i ordförrådet påvisats. K. Thelander (1986 s. 20) redovisar att det vid ordförrådsundersökningar framkommit att kvinnor håller sig till det näraliggande, medan män visat sig vara mera inriktade på offentlighetens värld. Hon menar sammanfattande att kvinnliga språkbrukare "använder fler konkreta och personbetecknande ord medan de manliga har ett mera abstrakt och världsorienterat ordförråd" (a.a. s. 20). Widmark drar på liknande vis slutsatsen av olika studier av manligt och kvinnligt språk att det kvinnliga språket vad gäller formen utmärks av sin enkelhet och beträffande innehållet av sin personinriktning (1980 s. 85).

Sammantaget framstår det som om vägen till det offentliga språket kan vara lite längre för många kvinnor än vad som är fallet för män. Det offentliga språket har formats av männen och har därför många drag som förefaller vara typiska för det manliga språket. Steget in i det offentliga språkbruket kan därför vara större för många kvinnor än för många män.

12.3.4 Manlig dominans i offentligheten

Ett flertal undersökningar har visat att män dominerar i samtal i tvåkönade grupper, vid sammanträden, i förhandlingar m.m. Män talar mer än kvinnorna, avbryter mer, kontrollerar både hur ämnet behandlas och hur nya ämnen introduceras. Kvinnor ställer mer frågor och uppträder uppmuntrande mot männen. Kvinnor förefaller också vara mindre direkta då de framställer kritik, och överhuvudtaget uppträda mer "artigt och försiktigt". (Se t.ex. K. Thelander 1986 s. 18 f. och där anförd litteratur, Cameron 1995 kap. 5, Adelswärd 1999 s. 39–43.)

Liknande förhållanden har rapporterats för skolans del: flickorna missgynnas i klassrumssamtalet. Man har ibland talat om en "två-tredjedelsregel" i skolan: Läraren lägger beslag på 2/3 av talutrymmet. Av den återstående tiden tar pojkarna hand om 2/3.

Pojkar och flickor tycks också spela olika roller i klassrummet. Exempelvis verkar pojkarna allmänt kräva mer uppmärksamhet av läraren. I klassrumssamtal och liknande har pojkarna visats sig oftare gripa ordet på eget initiativ, göra utvecklingar från ämnet, hänvisa till egna erfarenheter och redovisa egna synpunkter. (Se Einarsson & Hultman 1984, Adelswärd 1999 s. 37–39.)

12.3.5 Den privata sfären

En vanlig myt i många västerländska samhällen är att kvinnor skulle tala mycket. Något stöd för den uppfattningen får man inte när man studerar språkanvändningen i offentligheten – där dominerar som framgätt männen. Däremot finns det undersökningar som visar att kvinnor ansvarar för mycket av det vardagliga småpratet i hemmet, och att kvinnor överhuvudtaget skulle vara mer benägna att tala med varandra privat.

Adelswärd (1999) diskuterar bl.a. myten om den talträngda kvinnan. Hon menar att det finns skillnader vad gäller privatlivets samtal. Exempelvis menar hon att det är en "allt annat än vild gissning [...] att kvinnor oftare använder telefonen i hemmet för att prata med föräldrar, barn och vänner, för att hålla samman och stärka det personliga nätverket" (s. 51). Hon refererar (s. 53 f.) till en amerikansk undersökning om vardagssamtal i hemmet som visade att kvinnorna höll samtalet i hemmet uppe: "Kvinnorna talade mest, ungefär 2/3 av tiden. De ställde fler frågor än männen, men fick inte alltid svar. De introducerade flest nya samtalsämnen, men lyckades inte alltid få männen att nappa på dem. Männen var ansvariga för mer än 2/3 av brotten mot turtagningsreglerna." (Brotten mot turtagningsreglerna innebar att männen inte svarade på frågor, eller gjorde det på ett sätt som visade att de inte önskade fortsätta konversationen.) Adelswärd drar slutsatsen att kvinnorna "arbetade hårdare för att hålla samtalet i gång men deras ansträngningar bar inte alltid frukt".

Studier av samtalsmönster och samtalsstrategier har också påvisat olikheter mellan kvinnor och män vad gäller samtal i enkönade grupper. I en svensk undersökning (Nordenstam 1990) jämfördes vardagssamtal mellan män respektive kvinnor. Det visade sig bl.a. att kvinnornas samtal utmärktes av en mer engagerad stil där parterna stödde och uppmuntrade varandra, ofta talade samtidigt (som ett led i samtalsstödet) och visade intresse och spontanitet. Samtalen flöt lätt och snabbt och man behandlade många ämnen; genomgående för ämnesvalet var dock personinriktning. Männen organiserade sig hierarkiskt, talade mer formellt med långa turer och tydligare markerade ämnesväxlingar. De avbröt varandra mer än kvinnorna, och gav mindre samtalsstöd. När de talade i mun på varandra föreföll det snarare bero på en kamp om ordet, än på uppmuntrande samtalsstöd.

12.3.6 Bedömningar och förslag

Våra förslag:

- Forskning om språkets roll i skolan från ett könsperspektiv skall uppmuntras, liksom om kvinnors och mäns språkliga situation i offentligheten.
- Insatser skall göras för att motverka språkbruk som konserverar könsroller och osynliggör kvinnor.

Vi anser att frågan om språk och kön är viktig. Som de i detta sammanhang centralaste områdena framstår förhållandena i skolan och i offentligheten.

Frågan om språk och kön måste uppmärksammas i all skolverksamhet. Vi finner ingen anledning till förändring av mål- och styrdokument i detta avseende och förutsätter också att moment med sådan inriktning uppmärksammas tillräckligt i lärarutbildning, fortbildning för skolpersonal etc.

Forskning om språkets roll från ett könsperspektiv skall uppmuntras

Vi noterar att det saknas nyare större undersökningar om skillnader i manliga och kvinnliga elevers språk och språkliga förhållanden. Eftersom villkoren på detta område kan ha ändrat sig betydligt sedan 1970-talet, då flera av de mer omfattande forskningsinsatserna gjordes, framstår det som angeläget att forskning på detta område kommer till stånd. Det gäller då både vägen till det offentliga språket och hur olika språkligt uppträdande och bemötande i skolan bidrar till att forma och konservera könsroller.

Från jämställdhetsutgångspunkt är också de skillnader som visar på manlig dominans i offentligheten viktiga att beakta. Även här finns det behov av ytterligare undersökningar och studier.

Vi föreslår därför att forskning om språkets roll från ett könsperspektiv skall uppmuntras, t.ex. genom en särskild satsning från vetenskapsrådet.

Språkbruk som konserverar könsroller och osynliggör kvinnor skall motverkas

Vi anser vidare att det är angeläget att motverka språkbruk som konserverar könsroller och osynliggör kvinnor. Därför är de språkvårdsinsatser som görs för att motverka sådana företeelser angelägna och det är viktigt att strävandena i denna riktning fortsätter. Vi föreslår att sådana insatser även fortsättningsvis skall göras inom myndighetspråkvården på olika nivåer. Vidare bör lagar, förordningar och föreskrifter närmare studeras från denna utgångspunkt.

Generellt sett bör språkliga aspekter tas med i jämställdhetsarbete av olika slag. I de jämställdhetsplaner som arbetsgivare är skyldiga att ställa upp bör språkets roll i sammanhanget uppmärksammas. För JämO:s verksamhet bör språkliga förhållanden i många fall vara centrala att uppmärksamma. Enligt vår bedömning bör en genomgång av jämställdhetslagstiftningen göras, i vilken man studerar om de språkliga faktorerna beaktas i tillräcklig utsträckning.

13 Svenska som andraspråk, sfi, modersmålsundervisning m.m.

I Sverige bor i dag en stor mängd människor som har ett annat modersmål än svenska eller som är barn till föräldrar som inte har svenska som förstaspråk. Många lever också i miljöer där det kan vara svårt att komma i kontakt med svenska språket. Detta skapar speciella svårigheter för språktillägnet, särskilt i skolsammanhang. Men det skapar också särskilda förutsättningar för möjligheten att följa vad som händer i medierna och att hävda sig i samhället, på arbetsmarknaden m.m.

I detta kapitel behandlar vi frågan om hur allas rätt till språket på olika sätt kan främjas ur ett andraspråksperspektiv. Både svenskan och minoritets- och invandraspråken behandlas. Av naturliga skäl riktar vi uppmärksamheten främst mot de problem som vi har iakttagit under vårt utredningsarbete, men vi betonar också de många positiva aspekter som andraspråksfrågorna aktualiserar. Vi menar att mångspråkighet är en tillgång för både individen och samhället.

Inledningsvis tar vi upp vilka problem som vi har iakttagit för skolelever med utländsk bakgrund. Sedan behandlar vi skolämnena svenska som andraspråk och modersmålsundervisning, som båda har stor betydelse för möjligheten för personer med annat modersmål att tillägna sig svenska språket. Därefter diskuteras andraspråksfrågor ur ett vuxenperspektiv; främst behandlas svenskundervisning för invandrare, men även arbetslivs- och vuxenutbildningsfrågor berörs.

Följande punkter om andraspråksfrågor m.m. ingår i vårt förslag till handlingsprogram för svenska språket:

- Språkets roll i skolan för elever med utländsk bakgrund bör ytterligare uppmärksammas.
- Åtgärder skall vidtas för att stärka svenska som andraspråk.
- Åtgärder skall vidtas för att stärka modersmålsstödet i förskolan och modersmålsundervisningen i skolan.

- Åtgärder skall vidtas för att stärka svenskundervisningen för invandrare (sfi).
- Invandrades språkliga och kulturella kompetens bör tillvaratas på ett bättre sätt och deras deltagande i vuxenutbildning och folkbildning på olika sätt främjas.

13.1 Skolan och elever med utländsk bakgrund

13.1.1 En grupp med varierande resultat

Läsåret 1999/2000 hade ungefär 15 % av de elever som slutförde grundskolans år 9 och 13 % av de elever som slutförde gymnasieskolan utländsk bakgrund (elever födda utomlands samt elever födda i Sverige med båda föräldrarna födda utomlands). Vi har under vårt kartläggningsarbete tagit del av de rapporter som Skolverket har tagit fram i ämnet under senare år. Av dessa framgår att elever med utländsk bakgrund är starkt överrepresenterade bland de elever som inte når grundskolans mål – knappt en fjärdedel av dem som inte når målen i ett eller flera ämnen har utländsk bakgrund. Inför gymnasieskolan saknar var femte elev med utländsk bakgrund grundläggande behörighet för studier på nationellt program (jämfört med var tionde elev totalt). Vidare lämnar drygt en av fyra elever med utländsk bakgrund gymnasieskolan utan slutförelse (jämfört med knappt två av tio elever totalt).

Skolverket anser i sin lägesbedömning Barnomsorg och skola 2000 att resultaten för många elever med utländsk bakgrund är illavarslande. Elever med utländsk bakgrund når genomgående sämre resultat än elever med svensk bakgrund. Detta gäller både elever som är födda utomlands och elever som är födda i Sverige av utländsfödda föräldrar. Resultaten är sämre i alla ämnen, även i sådana där språkfrågan inte bör spela någon större roll, t.ex. idrott och bild. En stor grupp lämnar gymnasieskolan med ofullständiga betyg eller utan att ha slutfört sin utbildning. Enligt Skolverket klarar inte huvudmän och skolor av att ge varje elev förutsättningar att utvecklas. Elever får heller inte det stöd de har rätt till.

Skolverket framhåller dock också att situationen för många elever med utländsk bakgrund ser helt annorlunda ut, varför det inte går att generellt beskriva elever med utländsk bakgrund som en grupp med problem: det finns även elever med utländsk bakgrund som når mycket goda resultat i skolan och som så småningom på-

börjar högre utbildningar. Dessutom har t.ex. betygsgenomsnittet för flickor med utländsk bakgrund stigit och nått över genomsnittet för pojkar med svensk bakgrund. Spridningen i resultat är utmärkande för gruppen elever med utländsk bakgrund.

Skolverket konstaterar att bland elever med likartade sociala förutsättningar når elever med utländsk bakgrund generellt sämre resultat. Otillräckliga språkkunskaper är en förklaring till deras bristande resultat. Denna förklaring förs också ofta fram av skolorna själva. Skolverket påpekar dock att även elever som varit i Sverige så lång tid att de bör ha kunnat lära sig språket får lägre betyg. Dessutom är det som berörts föga troligt att bristande språkkunskaper förklarar resultatskillnaderna i t.ex. idrott och bild. Skolverket menar att resultaten inte enbart påverkas av bakgrundsfaktorer hos eleverna som skolan har liten makt att styra över, utan även av innehållet i skolornas verksamhet, hur undervisningen bedrivs och organiseras, vilket klimat som råder på skolorna och vilka attityder som präglar verksamheten. I en annan studie (Regeringsuppdrag 8 – Utan fullständiga betyg, 2001) konstaterar Skolverket att flera av kommunerna med många elever med utländsk bakgrund inte prioriterar modersmålsundervisning och svenska som andraspråk, vilket bidrar negativt till elevernas studieresultat.

Kommittén Valfärdsbokslut ger i ett delbetänkande (Valfärdens finansiering och fördelning, SOU 2001:57) en något annorlunda bild av den etniska segregationen i skolan och vilka effekter den har på ungdomars betyg och övergång till gymnasieskolan. Där framkommer att elevers betygsgenomsnitt inte längre påverkas negativt av att de går i en invandrantät skola och att risken för att få låga eller ofullständiga betyg i denna skola har minskat, även om den alltjämt är högre än i andra skolor. Analyserna visar också att eleverna i invandrantäta skolor i högre grad läser vidare på teoretiska gymnasieprogram.

Dessa slutsatser har dock kritiserats skarpt av forskare inom området svenska som andraspråk (Lindberg & Naucélér 2001). Vad man framför allt vänt sig mot är att författarna till delbetänkandet hävdar att invandrareleverna inte når sämre studieresultat än andra elever om hänsyn tas till social bakgrund; tvärtom menar man att det är en fördel att gå i skolor i invandrarrika områden eftersom elever på sådana skolor uppnår bättre resultat än elever som går i andra typer av skolor. Kritikerna har framhållit att det inte framgår i presentationen av delbetänkandet (Dryler m.fl. 2001) att Kommittén Valfärdsbokslut baserar dessa slutsatser på fyra år gamla

data, dvs. betyg från den tid då man fortfarande använde sig av s.k. relativa, normrelaterade betyg. Sådana betyg gör jämförelser mellan skolor mycket vanskliga, för att inte säga meningslösa. Lindberg & Naclér menar att det med ett sådant betygssystem var närmast en självklarhet att en elev med utländsk bakgrund och bristfälliga språkkunskaper hade sämre möjligheter att hävda sig i en klass med övervägande elever med svenska som modersmål än i en klass med andra elever med utländsk bakgrund.

En annan utfallsvariabel i undersökningen som kritiserats är andel elever som fortsätter på teoretiska program. Här går invändningarna ut på att detta förhållande knappast säger något i det aktuella sammanhanget, eftersom det vid tiden för undersökningens genomförande inte krävdes godkända betyg eller ställdes särskilt höga krav för att komma in på sådana program i många skolor. Lindberg & Naclér menar att det viktiga är i vilken utsträckning eleverna klarade dessa program med godkända betyg, vilket inte framgår av undersökningen.

Ytterligare en punkt som kritiserats av Lindberg & Naclér är att det inte framgår att man i dag, tack vare det nya betygssystemet, har möjligheter att göra betydligt mer tillförlitliga jämförelser som också visar på helt andra resultat än dem som framkommer i undersökningen.

Sammanfattningsvis menar Lindberg & Naclér att det är helt klart att elever med utländsk bakgrund är överrepresenterade bland elever som inte når målen i samtliga ämnen och bland avhopparna, även med hänsyn tagen till social bakgrund. De reagerar emot att Kommittén Valfärdsbokslut avfärdar invandrarelevernas skolframgång som en klassfråga och därmed nonchalerar de problem som många elever med utländsk bakgrund upplever i dagens svenska skola till följd av att man inte i tillräcklig utsträckning tar hänsyn till deras språk- och kulturbakgrund.

Den senaste internationella jämförelsen av bl.a. läsförmåga (OECD:s studie PISA) visar att i de flesta icke-engelskspråkiga länder har elever med utländsk bakgrund mycket lägre genomsnittresultat än elever med inhemsk bakgrund. Skillnaden mellan elevgrupperna kvarstår också när man tar hänsyn till elevernas sociala bakgrund. I Sverige är den kvarvarande skillnaden större än OECD-genomsnittet. (PISA 2000.)

13.1.2 Bedömningar och förslag

Vår bedömning: Språkets roll i skolan för elever med utländsk bakgrund bör ytterligare uppmärksammas.

Det finns skillnader i elevernas resultat i den svenska skolan som kan hänföras till om eleverna har utländsk bakgrund eller inte. Resultaten för elever med utländsk bakgrund är på många sätt oroväckande. Orsakerna till skillnaderna är många och berör enligt vår bedömning ett flertal olika politikområden. Naturligtvis är en av orsakerna att flera elever med utländsk bakgrund har bristande kunskaper i svenska. Från språkpolitisk utgångspunkt är det dock viktigt att notera att resultat skillnaderna också gäller ämnen såsom idrott och bild, där språkproblem rimligen inte kan vara den direkta orsaken. Det bör samtidigt betonas att det finns stora individuella variationer inom grupperna. Det finns många som når påfallande goda resultat, särskilt flickor.

Vi menar därför att det behövs insatser inom flera olika politikområden.

Kommunerna bör ytterligare uppmärksamma skolproblemen

Enligt vår bedömning bör kommunerna ytterligare uppmärksamma att skolresultaten för många elever med utländsk bakgrund är oroväckande och vidta åtgärder på ett brett plan i förskolan och skolan.

Det finns flera goda exempel på arbete som genomförts i olika skolor och som borde kunna tjäna som inspiration för andra kommuner. Ett exempel kan hämtas från Listiga räven-projektet vid Kvarnbyskolan i Rinkeby, Stockholms kommun, där man lyckats mycket väl med att stimulera till läsning av böcker på svenska. Skolan har satsat på att göra inläringen lustfylld genom att låta barnen läsa svensk barnlitteratur. I historia, biologi, geografi och andra ämnen läser barnen fackböcker i stället för läromedel och ibland även skönlitteratur. Historiska romaner och berättelser ger t.ex. en god inblick i forna tiders levnadsvanor, skapar nyfikenhet och läslust hos barnen och ger också ett bra ordförråd. Barnen tillägnar sig språket automatiskt genom att de läser och diskuterar texter och böcker. I Kvarnbyskolan underlättar man också språk-

inläringen genom att dagligen låta barnen återberätta lästa böcker och texter, både muntligt och skriftligt.

Det är också viktigt att peka på de problem inom ämnena modersmålsundervisning och svenska som andraspråk som tas upp längre fram i detta kapitel.

Även valet av undervisningsmodell är en viktig faktor. Som exempel kan nämnas att tvåspråkig undervisning inte är särskilt utbredd, trots att forskningen visar att den ger goda resultat.

Vi vill samtidigt betona att skolan inte ensam kan ges hela ansvaret för dessa frågor. Stat, landsting och kommuner måste alla medverka – åtgärder behövs i hela samhället.

Språkets betydelse för skolframgång bör lyftas fram i uppföljnings- och utvärderingsarbetet

Skolverket är den centrala myndighet som följer upp och utvärderar den svenska skolan. I detta ingår att uppmärksamma de speciella svårigheter som elever med annat modersmål än svenska kan ha. Som framgått har vi under vårt utredningsarbete tagit del av flera rapporter från Skolverket som har behandlat bl.a. detta problemområde. I dessa ges en mängd uppgifter om resultat m.m. Vi anser att frågor kring olika hinder för att alla skall få rätt till språket i större utsträckning måste uppmärksammas av Skolverket i uppföljnings- och utvärderingsarbetet för att man skall kunna fördjupa kunskaperna om varför vissa elever inte når målen. Det är viktigt att öka kunskapen om vilka elever som riskerar att inte nå målen i skolan och vilka orsaker detta har samt vilka åtgärder som konkret kan vidtas. Särskilt viktigt är det att undersöka om det finns samhällliga, strukturella orsaker till problemen.

Från språkpolitisk utgångspunkt måste kunskapen om språkets och mångspråkighetens betydelse för dessa elevers skolframgång öka. Därför bör Skolverket i sitt arbete med dessa frågor samarbeta med bl.a. språkvården och språkforskningen vid universitet och högskolor. Naturligtvis bör Integrationsverket och Nationellt centrum för sfi och svenska som andraspråk ingå i detta samarbete.

Det är vidare viktigt att Skolverkets analyser och förslag når inte bara regering och riksdag, utan även kommuner och skolor. Särskilt en redovisning av goda exempel borde kunna vara en inspirationskälla för de olika kommunernas och skolornas arbete med dessa frågor.

För att underlätta fortsatt analysarbete och forskning bör tillgången på relevant statistik om elever med utländsk bakgrund förbättras. En översyn av statistikbehovet bör därför inledas. Olika aktörer inom området bör på olika sätt ingå i detta arbete (Skolverket, Nationellt centrum för sfi och svenska som andraspråk, språkforskningen vid universitet och högskolor, språkvården samt Integrationsverket).

13.2 Svenska som andraspråk

13.2.1 Ett ämne med låg status

Sedan år 1995 är svenska som andraspråk inom samtliga skolformer ett eget ämne med särskilda kursplaner och betygskriterier. Tidigare var ämnet ett stödämne, men numera är det ett självständigt ämne likställt med svenska. Kursplanerna i svenska och svenska som andraspråk ställer lika höga krav på eleverna, men kraven är inte desamma. Undervisning i svenska som andraspråk skall om det behövs anordnas för bl.a. elever som har ett annat språk än svenska som modersmål. (Se vidare Att undervisa elever med svenska som andraspråk, 2000 och bilaga 6.)

Högskoleutbildning av lärare i svenska som andraspråk har funnits sedan år 1973, men den fick formell status först år 1988. Högskoleämnet kan ingå i såväl grundskolläro- som gymnasieläroexamen och finns med i läroprogrammet vid ett flertal universitet och högskolor. Det finns ett omfattande utbildningsbehov eftersom svenska som andraspråk inte har haft status av eget ämne så länge och eftersom lärarutbildning i ämnet funnits under en relativt kort tid. Uppgifter om det faktiska läget för lärarsituationen för svenska som andraspråk saknas. Samtidigt är det få sökande till lärarutbildningarna i svenska som andraspråk. En orsak till det låga antalet sökande är enligt uppgift från Nationellt centrum för sfi och svenska som andraspråk att ämnet är relativt okänt och att lärarstudenter därför inte vågar satsa på det; en annan orsak kan vara att ämnet hittills har hanterats på så olika sätt inom skolväsendet. Kompetensutveckling har under åren skett genom olika tillfälliga insatser riktade mot förskolor och skolor med stor andel elever med utländsk bakgrund.

Av Skolverkets statistik för läsåret 1999/2000 (Barnomsorg och skola i siffror, 2001) framgår att av de 3 638 elever som läste

svenska som andraspråk år 9 var det knappt 20 % som inte nådde målen, vilket kan jämföras med 4 % för ämnet svenska. Även inom gymnasieskolan finns skillnader mellan resultaten i form av betyg vad gäller svenska och svenska som andraspråk (se tabell 13:1).

Tabell 13:1. Betygsskillnader i grund- och gymnasieskolan mellan svenska och svenska som andraspråk (procentuell andel elever som erhållit visst betyg)

Betyg	Grundskola:	Grundskola:
	Svenska som andraspråk	Svenska
Ej nått målen	19,7	4,0
G	53,9	45,0
VG	22,8	37,1
MVG	3,6	13,9
	Gymnasieskola:	Gymnasieskola:
	Svenska som andra- språk A	Svenska A
IG	4,4	1,7
G	57,8	45,9
VG	31,7	40,4
MVG	6,0	12,0
	Gymnasieskola:	Gymnasieskola:
	Svenska som andra- språk B	Svenska B
IG	14,6	7,1
G	46,2	39,0
VG	30,3	37,4
MVG	8,9	16,5

Källa: Barnomsorg och skola i siffror, 2001.

Elevernas deltagande i ämnet svenska som andraspråk är förhållandevis lågt. Av dem som kan sägas vara berättigade till undervisning i svenska som andraspråk väljer endast en begränsad andel detta ämne. Av de drygt 98 000 elever som avslutade år 9 läsåret 1999/2000 läste 3,7 % svenska som andraspråk, vilket kan jämföras med att 15 % hade utländsk bakgrund. Av Skolverkets statistik (a.a.) framgår för gymnasieskolan att 13,6 % av eleverna med utländsk bakgrund fick betyg i svenska som andraspråk A och 11,9 %

i svenska som andraspråk B. Resterande elever med utländsk bakgrund valde i stället att läsa svenska.

Det finns flera orsaker till att så få av de berättigade eleverna väljer svenska som andraspråk. En orsak är att elever inte erbjuds att läsa svenska som andraspråk, ofta på grund av att skolorna har svårt att rekrytera lärare. En annan orsak är att ämnet har låg status bland elever och föräldrar på grund av brister i undervisningens kvalitet. Regeringen gör i prop. 2000/01:1 bedömningen att det finns brister i undervisningen i svenska som andraspråk. I gymnasieskolan är andelen av de berättigade som väljer svenska som andraspråk lägre än i grundskolan. Detta kan förklaras på flera sätt. En förklaring kan vara att eleverna anser att de, genom att ha klarat godkäntmålet år 9, inte har behov av undervisning i svenska som andraspråk i gymnasieskolan. En annan förklaring kan vara att svenska har högre status och att skolan av olika skäl inte erbjuder eller uppmuntrar eleverna att läsa svenska som andraspråk utan föredrar att ge alla elever samma svenskundervisning. Skolverket har pekat på att medvetenheten om ämnets innehåll och syfte överlag är låg bland såväl skolledare som lärare och att det finns brister i rutinerna för behovsbedömning.

Svenska språknämnden har föreslagit att för elever med annat modersmål än svenska skall undervisningen i svenska utformas efter elevernas kunskapsnivå och ges obligatoriskt i alla årskurser, även på gymnasienivå. Nämnden menar vidare att det bör säkras att alla lärare i svenska som andraspråk har fullgod utbildning.

13.2.2 Bedömningar och förslag

Vårt förslag: Åtgärder skall vidtas för att stärka svenska som andraspråk.

Ämnet svenska som andraspråk har speciella förutsättningar. Elever med svenska som andraspråk har en mycket varierad språklig bas vid skolstarten, medan de som har svenska som förstaspråk har någorlunda liknande utgångspunkter. Nybörjare kan tillkomma i alla årskurser. Kraven på eleverna med svenska som andraspråk är stora. De måste hinna ikapp de barn som har svenska som förstaspråk. Detta innebär att de dels måste hålla jämna steg med utvecklingen hos de barn som har svenska som förstaspråk, dels att de måste inhämta det försprång dessa barn har. Många elever i svenska

som andraspråk skall också inhämta kunskap om ett nytt samhälle med en annan kultur än den de är vana vid hemifrån. Detta ställer extra krav på dessa elever i jämförelse med deras klasskamrater med svenska som modersmål.

Det är viktigt att inse att andraspråksinläring kräver mycket tid och hårt arbete från elevernas sida. Enligt vår bedömning är dock skillnaderna i andelen elever som inte nått målen i ämnena svenska och svenska som andraspråk anmärkningsvärt stora. Ämnet har också problem när det gäller att rekrytera både elever och lärare.

Studier visar att det även under gynnsamma förhållanden kan ta upp till tio år för barn att utveckla den typ av andraspråksfärdighet som krävs för att tillägna sig skolans läsmånen på högre stadier, även om man börjar i första klass. Det finns forskning (se bl.a. Axelsson, Gröning & Hagberg-Persson 2001; Thomas & Collier 1997) som visar att denna utveckling går snabbare om man samtidigt får undervisning på sitt modersmål. Detta innebär att det finns behov av åtgärder i form av dels undervisning i svenska som andraspråk, dels undervisning i och på modersmålet för att stödja dessa elevers språk- och kunskapsutveckling under större delen av skoltiden. Vi återkommer till frågan om modersmålsundervisning senare i detta kapitel.

Kommunerna och Skolverket bör uppmärksamma elever som har svårt att nå målen

Målen i läroplaner och kursplaner för undervisningen i svenska som andraspråk är högt satta och ställer stora krav på eleverna. Detta är enligt vår bedömning bra. Det är viktigt att ha lika höga krav och förväntningar på elever som läser svenska som andraspråk som på andra elever. Som framgår på flera andra håll i detta betänkande är kraven på kunskaper i svenska mycket höga i dag. Vi föreslår därför ingen förändring av målen i skolans styrdokument, utan menar att uppmärksamheten måste riktas mot hur dessa mål skall kunna uppnås.

Det är ett faktum att många elever har svårt att nå målen för svenska som andraspråk, vilket är ett tecken på att skolorna har problem att tillhandahålla den undervisning och det stöd som behövs. Detta bör enligt vår bedömning uppmärksammas av både kommunerna och Skolverket.

Ämnet svenska som andraspråk skall utvärderas

Det är svårt att göra en bedömning av i vilken utsträckning undervisningen sker i enlighet med intentionerna i kursplanen eftersom det saknas nationella uppföljningar av hur ämnet genomförs i kommunerna. Det är dock klart att variationen är mycket stor mellan olika orter, skolor och lärare och att det finns starka skäl att befara att undervisningen på många håll har svagheter. Bland de orsaker till detta som har framförts kan nämnas bristande kompetens bland lärarna och problem med undervisningens organisering (t.ex. samundervisning).

Vi föreslår att en utvärdering av hittillsvarande erfarenheter av ämnet svenska som andraspråk genomförs. Det är viktigt att utvärdera lärarnas kompetens, undervisningens kvalitet och organisering. Vidare måste det undersökas varför målen inom detta ämne nås i mindre utsträckning än inom vissa andra ämnen. Det bör utvärderas hur stor klyftan är mellan styrdokumentens mål och de faktiska resultaten i skolorna samt analyseras vad problemen i genomförandet faktiskt beror på.

Vi har pekat på att tillgången på relevant statistik om elever med utländsk bakgrund bör förbättras. Detta gäller särskilt uppgifter kring undervisningen i svenska som andraspråk. För att fortsatt analysarbete och forskning skall underlättas är det viktigt att tillgången på relevant statistik förbättras. En behovsanalys bör genomföras i samarbete mellan bl.a. Skolverket, Nationellt centrum för sfi och svenska som andraspråk, språkforskningen vid universitet och högskolor, språkvärden samt Integrationsverket.

Antalet behöriga lärare och den allmänna kunskapen kring andraspråksfrågor skall ökas i skolan

Från flera håll påpekas att det råder brist på lärare med utbildning i svenska som andraspråk. Därför bedrivs i många fall undervisningen i svenska som andraspråk i skolorna fortfarande som stöd-undervisning av lärare som saknar adekvat utbildning. Detta inverkar naturligtvis menligt på undervisningens kvalitet och därmed på elevernas resultat. Till detta kommer att lärare i andra ämnen i de flesta fall inte har någon särskild utbildning om vad det innebär att inhämta kunskaper via ett andraspråk.

Vi menar att detta inte är tillfredsställande. Åtgärder bör vidtas för att dels öka antalet behöriga ämneslärare i svenska som andraspråk, dels öka den allmänna kunskapen i skolan kring andraspråksfrågor.

Vi föreslår att åtgärder vidtas från statens sida för att öka antalet utbildade lärare i svenska som andraspråk. Eftersom antalet sökande till utbildningsplatserna är lågt torde den främsta åtgärden vara att försöka öka denna utbildnings attraktionskraft. Som framgått anses en av orsakerna till att studenter inte vågar satsa på ämnet vara att det har haft en oklar ställning inom skolsystemet. Ett grundläggande moment i arbetet med att öka tillgången på utbildade lärare måste därför vara att söka förbättra ämnets institutionella status och position.

För det andra är det viktigt med olika former av insatser för de befintliga andraspråkläraernas kompetensutveckling. Detta är ett ansvar för i första hand kommunerna, men staten måste medverka genom att förmedla den kunskap som finns samlad. Vi föreslår att ett material tas fram som kan användas i kommunernas fortbildningsarbete. Detta bör ske i samarbete mellan Skolverket, Nationellt centrum för sfi och svenska som andraspråk och språkvården.

För det tredje är det viktigt att samtliga lärare i skolan har kunskap om och förståelse för andraspråksfrågor och att alla lärare i skolan kan bidra till språkinläringen. Alla lärare har ett gemensamt ansvar och måste vara medvetna om språkets betydelse för lärandet. Detta måste betonas i lärarutbildningen. Det är naturligt att utbildningsmoment kring andraspråksinläring och mångkulturella frågor ingår i samtliga lärares utbildning. Dessutom bör fortbildning i dessa frågor erbjudas alla lärare i skolan, oavsett vilket ämne man undervisar i.

Systemet med gemensamma nationella prov skall utvärderas

En möjlig orsak till skillnaderna i resultat mellan ämnena svenska och svenska som andraspråk är att samma nationella prov används i båda ämnena. De bedömningsmallar som tillhandahålls av Skolverket är olika för svenska och svenska som andraspråk, men för lärarna kan det vara svårt att anpassa sin bedömning och det finns en risk att ribban sätts för högt för andraspråkseleverna.

Det pågår en diskussion i frågan om svenska som andraspråk skall få ett eget nationellt prov eller inte. Å ena sidan kan man

hävda att eftersom det rör sig om olika ämnen bör de också ha olika nationella prov. Att läsa svenska som modersmål och svenska som andraspråk är inte samma sak, och proven bör anpassas efter de båda ämnenas skilda förutsättningar. Å andra sidan innebär det faktum att man har samma prov att man betonar att det visserligen rör sig om olika ämnen, men att målen i grunden är desamma. Båda ämnena är egna ämnen och skall ha samma status i utbildningssystemet; ett betyg i svenska som andraspråk skall väga lika tungt som ett betyg i svenska. Målet för svenska som andraspråk är att eleverna skall uppnå en lika hög språkfärdighet som de som läser svenska skall nå. Att använda samma prov i svenska och svenska som andraspråk kan från den utgångspunkten ses som en markering av att svenska som andraspråk inte får uppfattas som ett slags reservalternativ för dem som inte klarar "vanlig" svenska.

Vi föreslår att det nuvarande systemet med gemensamma nationella prov skall utvärderas – i syfte att stärka svenska som andraspråk – innan man tar ställning till hur de nationella proven i svenska och svenska som andraspråk läggs upp i framtiden.

Insatser skall göras för att ändra attityderna till ämnet svenska som andraspråk och höja dess status

En fråga som aktualiserats under utredningsarbetet är vilken ställning och status som svenska som andraspråk har i dagens skola. Från kommitténs sida vill vi betona att svenska som andraspråk är ett eget ämne som skall ses som ett ämne bland andra ämnen i skolan. Det är viktigt att slå fast detta, inte minst för att förbättra möjligheten att rekrytera lärare.

Att en så liten andel av eleverna med utländsk bakgrund läser svenska som andraspråk visar snarare att ämnet har låg status i skolorna än att många elever med utländsk bakgrund har första-språkskunskaper i svenska. Från t.ex. Samarbetsorganet för etniska organisationer i Sverige (SIOS) har det framförts att svenska som andraspråk inte känns likvärdigt med ämnet svenska och att barnen upplever kvalitetsbristerna, varför svenska som andraspråk framstår som en andra rangens svenska. Vi föreslår att åtgärder skall vidtas för att höja statusen för och öka kunskapen om ämnet bland elever och föräldrar, lärare och skolledning och i samhället i stort. Insatser bör genomföras av många olika aktörer och nå ut till hela samhället. Dessa bör samordnas av staten.

Utbildningsmoment om svenska som andraspråk skall läggas in i skolläroinbildningen

Skolverket skall svara för den statliga rektorsutbildningen. Vi anser det vara av särskild vikt att medvetenheten om ämnet svenska som andraspråk höjs bland landets skolläroin. Vi föreslår därför att utbildningsmoment som behandlar andraspråksproblematik skall läggas in i skolläroinbildningen.

Rutiner för behovsbedömning för svenska som andraspråk skall tas fram

Undervisning i svenska som andraspråk skall enligt grundskole- och gymnasieförordningarna anordnas "om det behövs". Detta ställer stora krav på att det finns väl fungerande rutiner på skolorna för att genomföra en sådan behovsbedömning bland elever med annat modersmål än svenska. Det finns tecken på att behovsbedömningen i dag kan vara godtycklig. Dels kan elever som egentligen skulle ha behövt undervisning i svenska som andraspråk missas, dels kan skolor som inte lyckas hitta någon lärare i svenska som andraspråk anförä att undervisning inte "behövs" för att slippa anordna den. Även Skolverket har pekat på att det finns brister i dessa rutiner.

Vi menar att det i varje enskilt fall bör bedömas om eleven skall få undervisning i svenska eller svenska som andraspråk. Vi föreslår att rutiner för behovsbedömning vad gäller svenska som andraspråk skall tas fram. Ett sådant arbete kan bl.a. innefatta framtagande av lämpliga diagnosmaterial.

13.3 Modersmålsundervisning

13.3.1 Omfattningen har minskat

Stöd och undervisning i barnens modersmål finns med både i barnomsorgen och i skolan (se genomgång i bilaga 6). Enligt läroplanen för förskolan skall barn med annat modersmål än svenska ges möjlighet att utveckla också sitt modersmål. I grundskolan och gymnasieskolan är modersmålsundervisning (tidigare hemspråksundervisning) ett eget ämne.

Enligt regelverket har den som så önskar rätt att få modersmålsundervisning om vissa krav uppfylls:

- En av eller båda vårdnadshavarna skall ha ett annat språk än svenska som modersmål och språket skall vara det dagliga umgängesspråket för eleven. En samisk, tornedalsfinsk eller romsk elev skall dock erbjudas modersmålsundervisning även om språket inte är elevens dagliga umgängesspråk i hemmet.
- Kommunen är skyldig att anordna modersmålsundervisning i ett språk endast om det finns en lämplig lärare.
- Det skall finnas minst fem elever som önskar undervisning i språket. För samiska, tornedalsfinska eller romska elever är dock kommunen skyldig att anordna modersmålsundervisning även om antalet elever är mindre än fem.

En elev inom både grundskolan och gymnasieskolan skall få studiehandledning på sitt modersmål om han eller hon behöver det. Detta innebär att eleven kan få undervisningen förklarad på sitt modersmål.

Så kallad tvåspråkig undervisning får anordnas för delar av undervisningen i årskurserna 1–6 för elever som har ett annat språk än svenska som dagligt umgängesspråk med en eller båda vårdnadshavarna. För elever med finska som umgängesspråk får sådan undervisning anordnas även i årskurserna 7–9.

Undervisningen i modersmål organiseras på skilda vis i olika kommuner. Det finns över 100 olika modersmål i den svenska skolan. Omfattningen på både modersmålsstöd och modersmålsundervisning har minskat. År 1999 fick 13 % av de barn i åldern 1–5 år som hade annat modersmål och som var inskrivna i barnomsorgen stöd i sitt modersmål. Detta skall jämföras med år 1990 då 57 % av barnen med annat modersmål fick stöd i sitt modersmål. Samma år deltog drygt hälften av de 123 000 grundskoleeleverna med annat modersmål än svenska i modersmålsundervisning. I gymnasieskolan fick läsåret 1999/2000 drygt 1 400 elever slutbetyg i modersmål. (Se bilaga 6.)

Resultatet av modersmålsundervisningen i grundskolan mätt i form av betyg är gott. Av betygsstatistiken för årskurs 9 framgår att drygt 40 % fick betyget mycket väl godkänd och knappt 40 % väl godkänd. Endast 2,8 % nådde ej målen. Liknande resultat finns för gymnasieskolans modersmålsundervisning.

Skolverket har framfört att elever med utländsk bakgrund inte får det stöd de har rätt till, främst stöd och studiehandledning i modersmålet (Barnomsorg och skola 2000). Skolorna har i stället starkt fokuserat på svenskan under senare år och verket menar att många kommuner och skolor har bortsett från andra krav på verksamheten i sin iver att satsa på kunskaper i svenska. Andelen barn med modersmålsstöd i barnomsorgen har minskat dramatiskt under 1990-talet, samtidigt som förskolans betydelse för barns inlärning av svenska betonats. Skolorna har minskat resurserna för modersmålsundervisning, elevgrupperna har blivit större och antalet undervisningstimmar har minskat. Skolverkets slutsats är att skolorna inte uppfattat elevernas modersmål som en resurs i undervisningen. Samtidigt konstaterar Skolverket att forskningen visar att det för de flesta barn är mest gynnsamt att lära på modersmålet eftersom det tar lång tid för barn att tillägna sig ett nytt språk i så hög grad att de blir kapabla till abstrakt begreppsförståelse. Samtidigt som barns och ungas behov av undervisning och stöd på modersmålet har ifrågasatts under de senaste 10–15 åren har skolorna under samma period i allt högre grad eftersträvat ökad internationalisering, satsat på språkundervisning och ibland även t.ex. undervisning på engelska eller andra främmande språk (sprint).

När det gäller de nationella minoriteterna har Skolverket pekat på den diskrepans som finns mellan lagstiftningen som tillförsäkrar minoritets eleverna stöd för såväl utvecklingen av modersmålet som den kulturella identiteten och den begränsade tillgången till sådan undervisning som flertalet elever har (Uppdrag enligt regleringsbrev för 2000). Bäst förutsättningar för att utveckla sina båda språk och sin kulturella identitet har enligt Skolverket de elever som går i sameskola, i de sverigefinska fristående skolorna och i flerspråkiga klasser främst i Tornedalen. Övriga elever kan få modersmålsundervisning men många elever avstår eftersom undervisningen förläggs till "sen eftermiddagstid". För de romska eleverna saknas nästan helt stöd från skolan för utvecklingen av deras modersmål och kulturella identitet. I jiddisch ges f.n. inte någon modersmålsundervisning. Skolverket menar också att det förekommer underrapportering från kommunerna när det gäller antalet minoritets elever som är berättigade att studera sitt modersmål.

Skolverket har fått regeringens uppdrag att utreda vilka ekonomiska konsekvenser det skulle få att ta bort minimikravet på fem elever även för finska elever.

13.3.2 Tillgången till modersmåls lärare

Under kommitténs kartläggning har många uppmärksammat problem i utbildningen av modersmåls lärare. Frågan har behandlats i Lärarutbildningskommitténs slutbetänkande Att lära och leda (SOU 1999:63). Mellan åren 1977 och 1988 utbildades modersmåls lärare på hemspråkslärarlinjen. Den omfattade 80 poäng och gav behörighet att undervisa endast i modersmålet. När en ny modell för lärarutbildningarna infördes i slutet på 1980-talet blev modersmålet ett av de ämnen som kunde väljas på grundskolläroprogrammet. Studenterna var tvungna att kombinera modersmålet med något annat ämne, vilket innebar att man fick behörighet att undervisa också i andra ämnen än modersmålet. Det medförde att samma krav ställdes på dessa studenter som på övriga studenter på grundskolläroprogrammet (grundläggande och särskild behörighet samt att den sökande med godkänt resultat skulle ha genomgått språkprov i svenska och modersmålet). Detta gjorde enligt Skolverket att många "gav upp".

Sedan år 1993 har det funnits så få sökande till modersmålsinriktningen inom grundskolläroprogrammet att utbildningen inte har kunnat starta. De främsta orsakerna till detta är att alltför få studenter klarar inträdesproven i svenska eller uppfyller kraven för särskild behörighet. En annan orsak har varit den osäkra arbetsmarknaden för modersmåls lärare.

År 1997 fanns det nästan 2 000 verksamma modersmåls lärare i Sverige, varav ca 300 hade genomgått hemspråkslärarlinjen, ca 100 hade behörighetsförklarats av Skolöverstyrelsen, ca 400 hade annan utländsk eller svensk lärarutbildning, ca 800 saknade lärarutbildning och ca 400 hade s.k. annan behörighet (oftast längre erfarenhet av tjänstgöring som lärare).

Lärarutbildningskommittén föreslog i sitt betänkande att utbildningen av lärare i modersmålet skall omfatta sammanlagt 140 poäng. Man menade att det var orealistiskt att begära så goda kunskaper i både modersmålet och svenska att samtliga studenter skall kunna undervisa såväl i modersmålet som i något eller några andra ämnen. Sökande som saknar tillräckliga kunskaper i svenska för att kunna undervisa även i andra ämnen än modersmålet kan således begränsa sina studier till det för alla lärare gemensamma allmänna utbildningsområdet (60 poäng) och inriktningen mot undervisning i modersmålet (60 poäng) samt specialiseringskurser (20 poäng). Dessa studenter skall ha sådana kunskaper i svenska att

de utan svårigheter kan genomgå utbildningen och utföra sina kommande arbetsuppgifter.

Det har hittills inte funnits några särskilda vidareutbildningskurser för modersmållärare. Lärarutbildningskommittén föreslog att regeringen skulle uppdra åt någon eller några högskolor att anordna särskilda kurser för modersmållärare i vissa ämnen.

Regeringen delade kommitténs bedömning och föreslog i propositionen En förnyad lärarutbildning (prop. 1999/2000:135) att det för undervisning i modersmål skall krävas minst 140 poäng, varav minst 60 poäng med inriktning i relevant ämnesområde. Regeringen menade att en "modersmållärare skall behärska både modersmålet och svenska i tal och skrift samt vara väl förtrogen med faktorer som påverkar den tvåspråkiga utvecklingen hos barn och ungdomar". Regeringen avsåg att återkomma i fråga om uppdrag till några lärosäten om att erbjuda denna kompetensprofil inom lärarutbildningen.

Den nya lärarutbildningen startade hösten 2001. Det är ännu för tidigt att bedöma hur många studenter som kommer att välja att utbilda sig till modersmållärare. I budgetpropositionen för år 2002 avsätts särskilda medel motsvarande 4 000 lärarstudenter för särskilda lärarutbildningar (SÄL) under perioden 2002–2006. SÄL riktar sig till lärare som arbetar i en kommunal skola, men som är obehöriga att anställas tills vidare eller önskar vidga sin kompetens. Lärarna studerar på halvfart kombinerat med anställning på halvtid i skolan. Enligt regeringen lämpar sig SÄL för t.ex. utbildning av lärare i modersmål.

I budgetpropositionen för år 2002 uppmärksammar regeringen, universiteten och högskolorna på behoven av modersmållärare: "Mot bakgrund av skolans stora behov av modersmållärare önskar regeringen uppmärksamma lärosätena på den inriktning mot modersmål som det ges utrymme för inom ramen för den nya lärarexamen."

En undersökning av modersmållärarnas situation i skolor i Göteborg visar att undervisningen läggs utanför timplanebunden tid, vilket medför att modersmållärarna hamnar utanför det dagliga skolarbetet. De träffar sällan andra lärare och kan inte diskutera gemensamma elever och eventuella problem. Undersökningen visar att både ämnet och lärarna har låg status på skolorna.

13.3.3 Bedömningar och förslag

Vårt förslag: Åtgärder skall vidtas för att stärka modersmålsstödet i förskolan och modersmålsundervisningen i skolan.

Att tillägna sig svenska språket är viktigt för alla elever med utländsk bakgrund. Samtidigt menar vi att rätten till det egna modersmålet måste vara en utgångspunkt som inte får ifrågasättas av skolan. Modersmålet är av avgörande betydelse för den personliga och kulturella identiteten och för den egna utvecklingen. Dessutom visar forskningen (se ovan avsnitt 13.2.2) att utvecklingen av andraspråket går snabbare om eleverna samtidigt får undervisning på sitt modersmål. Svenska språknämnden har i sitt förslag till handlingsprogram föreslagit att skolmyndigheter, föräldrar och allmänhet bör upplysas om hur viktigt det är att ha etablerade kunskaper i modersmålet.

Men modersmålet är inte bara av avgörande betydelse för den enskilde individen. Vi anser också att mångspråkigheten är en stor resurs för hela samhället. Det kan tyckas paradoxalt att undervisningen i modersmål har minskat samtidigt som skolorna har eftersträvat ökad internationalisering och satsat på undervisning i främmande språk. Vi menar att skolorna också måste ta till vara och utnyttja den resurs som elever med annat modersmål utgör – både språkligt och kulturellt – när man satsar på ökad internationalisering av den svenska skolan. Dessutom kan nämnas att barn som tillhör minoritetsgrupper eller ursprungsbefolkningar enligt Barnkonventionen (artikel 30) har rätt till sitt språk, sin kultur och religion.

Vi anser sammanfattningsvis att det är nödvändigt att åtgärder vidtas för att utöka modersmålsstödet i förskolan och modersmålsundervisningen i grund- och gymnasieskolan.

Förutsättningarna för ökad satsning på tvåspråkig undervisning bör undersökas

Det finns flera exempel på positiva erfarenheter av tvåspråkig undervisning (se bl.a. Axelsson, Gröning & Hagberg-Persson 2001). I Sverige förekommer undervisning på bl.a. samiska, finska och meänkieli. Många kommuner har dock upphört med tvåspråkiga klasser (se kapitel 3 och bl.a. Uppdrag enligt regleringsbrev för

2000). Det är enligt vår bedömning angeläget att undersöka vilka förutsättningar som finns för en ökad satsning på tvåspråkig undervisning (svenska och olika modersmål) för att stödja språkinläringen.

Språkstatistik för förskoleområdet skall tas fram

Modersmålsstödet i förskolan är viktigt. Det framstår som en brist att det inte finns språkstatistik för förskoleområdet. Förhållandena inom förskolan har stor betydelse för barnens språkutveckling. Detta gäller både för svenskan och andra språk. Exempelvis kan man för våra minoritetsspråk hävda att förskoleverksamhet på modersmålet är en viktig förutsättning för att dessa språk skall kunna föras vidare till kommande generationer, och detsamma kan då naturligtvis sägas om invandrarspråken. Vi föreslår därför att Skolverket skall ta fram språkstatistik för förskoleområdet.

Statusen hos modersmålsundervisning bör höjas

Modersmålsundervisning har låg status på skolorna. Vi menar att det är viktigt att se elevernas kunskaper i olika modersmål som en resurs och att modersmålsundervisningen bättre bör integreras med den reguljära undervisningen. Kunskapen om modersmålsundervisning är liten bland många av de inblandade; skolledning, lärare, föräldrar, elever. Modersmålsundervisningen kan ibland ses som en ekonomisk belastning som tär på andra delar av skolornas budgetar. Det är därför av avgörande betydelse att kunskapen om ämnet ökar i kommuner och skolor, främst bland skolledningarna. Skolorna och kommunerna bör aktivt upplysas om modersmålsundervisningen och hur viktig den är för språkutvecklingen.

Det är viktigt att höja statusen på ämnet, bl.a. genom att höja kvaliteten på undervisningen och genom att förbättra ämnets praktiska och organisatoriska förutsättningar. Från bl.a. SIOS har det framförts att modersmålsundervisningen har stora kvalitetsbrister. För att statusen på ämnet skall kunna höjas måste kvaliteten på undervisningen höjas. Detta är också en förutsättning för att man skall kunna locka kompetenta lärare och nya elever till ämnet. Modersmålsstödet och modersmålsundervisningen bör utvärderas i

förhållande till läro- och kursplanernas mål och i förhållande till de mål för en nationell språkpolitik som vi föreslår i kapitel 16.

Vidare måste modersmålsundervisning integreras i skolans normala arbete och behandlas som ett ämne bland andra ämnen. Det upplevs i dag som organisatoriskt svårt att planera modersmålsundervisningen så att den inte kolliderar med annan undervisning. Praktiska och organisatoriska problem kring modersmålsundervisningen måste lösas, bl.a. frågan om modersmålsundervisning skall anordnas utanför timplanebunden tid eller – i likhet med andra ämnen – inom ramen för timplanen. Regeringen har gett Skolverket i uppdrag att bl.a. kartlägga organisationen och omfattningen av modersmålsundervisningen samt studiehandledningen i grund- och gymnasieskolan. I uppdraget ingår att belysa attityder till modersmålet samt behovet både av studiehandledning på modersmål och av modersmålsundervisning. Skolverket skall lämna konkreta förslag på stimulansåtgärder samt eventuella förordningsändringar. Uppdraget omfattar även modersmålsstöd i förskolan.

Akademisk verksamhet inom ett ämne är också ett sätt att utveckla ämnet och på sikt höja dess status. Vi menar därför att det behövs mer forskning om modersmålsundervisning (se kapitel 15).

Modersmålsundervisning i minoritetsspråken skall stärkas

Vi föreslår att åtgärder skall vidtas för att säkerställa att alla barn med ett nationellt minoritetsspråk som modersmål får modersmålsundervisning i detta språk. Mot bakgrund av den vikt som modersmålet har och det särskilda ansvar som det allmänna har gentemot de nationella minoriteterna föreslår vi därför att regelverket ändras så att kommunerna blir skyldiga att anordna modersmålsundervisning för alla nationella minoritetsspråk även om undervisningsgrupperna blir mindre än fem elever. Det bör dessutom övervägas om kommunerna skall bli skyldiga att erbjuda alla minoritetselever modersmålsundervisning även om språket inte är elevens dagliga umgängesspråk i hemmet.

Med den utformning som regelverket kring modersmålsundervisning har i dag kan undervisning nekas i de fall kommunen inte kan hitta en lämplig lärare. Detta innebär att ämnet behandlas på ett annat sätt än andra ämnen i skolan. Vi menar att denna regel medför risk för att elever från framför allt de små språkgrupperna utestängs från modersmålsundervisning. Vi föreslår att för-

ordningstexten ändras så att kommunen på sikt blir skyldig att anordna modersmålsundervisning på samtliga nationella minoritetsspråk även om det finns problem att rekrytera lärare. Detta skulle likställa modersmålsundervisning med skolans andra ämnen och bidra till att öka ämnets status. För att ge kommunerna en möjlighet att rekrytera modersmålslärare bör denna nya regel inte införas omgående; hur lång övergångstid som skall tillämpas avstår vi från att ta ställning till. Vi vill dock påpeka att våra bedömningar nedan bör innebära att rekryteringen av modersmålslärare underlättas. Om dessa genomförs bör möjligheterna för kommunerna att rätta sig efter en förändrad förordning öka.

I detta sammanhang bör även frågan hur man skall se på modersmålsundervisning för barn och ungdomar som växer upp i flerspråkiga familjer beaktas. Det finns i dag många familjer i Sverige som är två- eller flerspråkiga och där begreppet modersmål kan bli komplicerat att använda. Det har t.ex. från företrädare för de jiddischtalande framförts att det är ett problem att modersmålsundervisning i jiddisch ställs i konkurrens mot modersmålsundervisning i något annat språk som talas i hemmet. För romska elever som kommer från utlandet finns redan möjlighet att få modersmålsundervisning i två språk om det finns särskilda skäl.

Möjligheten att ändra regelverket för modersmålsundervisning i invandrar språken bör övervägas

Utformningen av regelverket kring modersmålsundervisning innebär att det kan uppstå problem att anordna modersmålsundervisning för elever från små invandrar språkgrupper, dels i de fall färre än fem barn från en viss språkgrupp uttrycker önskemål om undervisning, dels i de fall som kommunen inte kan hitta en lämplig lärare. Vi menar att det bör ingå i det fortsatta språk-, utbildnings- och integrationspolitiska reformarbetet att överväga om det på sikt är möjligt med förändringar i regelverket för invandrar språken som gör att dessa begränsningar kan mildras.

Tillgången på modersmållärare bör förbättras

Det är viktigt för ämnets status att det finns utbildade modersmållärare. I många kommuner är tillgången till modersmållärare ett stort problem. Vi är medvetna om att ett ökat krav på kommunerna när det gäller modersmålsundervisning i samtliga nationella minoritetsspråk och eventuellt – på sikt – även för invandraspråken kan innebära praktiska problem. Mot den bakgrunden bör tillgången till modersmållärare förbättras.

Den viktigaste åtgärden är att utbilda fler modersmållärare i Sverige. En sådan åtgärd skulle både öka tillgången till behöriga modersmållärare och innebära nya möjligheter på arbetsmarknaden för många personer med annat modersmål än svenska. Det nuvarande systemet innebär att modersmållärodbildningen omfattar minst 140 poäng. Med tanke på den osäkra arbetsmarknad som för närvarande råder för modersmållärare är det enligt vår bedömning tveksamt om utbildningen kommer att locka tillräckligt antal studenter. De enskilda modersmållärarnas tjänstgöring är mera osäker än de flesta andra lärares eftersom elevunderlaget snabbt kan förändras. Ofta finns inte tillräckligt elevunderlag för en heltidstjänst. Kartläggningen har också visat att modersmållärarnas situation vid skolorna ofta är bekymmersam. Det är dessutom tveksamt hur många sökande det finns som har så goda kunskaper i både svenska och modersmålet att de uppfyller de krav som faktiskt ställs. Det är mot den bakgrunden tveksamt om den nya lärarutbildningen kan fylla de behov av modersmållärare som finns.

En utgångspunkt för fortsatt utvecklingsarbete inom modersmålsundervisningen bör vara att de olika minoritets- och invandraspråken i Sverige befinner sig i olika situationer när det gäller antalet talare. SIOS har till kommittén uppgivit att det för ett trettiotal språk finns underlag att anordna en modersmålsundervisning med hög kvalitet i Sverige.

Enligt vår mening bör det övervägas om alternativa, kortare utbildningar kan anordnas för att täcka de behov som finns. Under senare år har t.ex. satsningar genomförts på att utbilda lärare med utländska examina. En annan möjlighet kan vara att inom ramen för arbetsmarknadspolitiken erbjuda en vidareutbildning till modersmållärare för akademiker med andra modersmål än svenska.

Vi vill vidare peka på att fortbildningsmöjligheterna för modersmåls lärare bör förbättras. Hittills har sådana insatser i praktiken inte genomförts.

En annan, mer praktisk åtgärd för att underlätta för kommunerna att rekrytera modersmåls lärare är att ge Arbetsmarknadsverket och arbetsförmedlingarna i uppgift att i högre grad bistå skolor och kommuner i rekryteringsarbetet genom att t.ex. bygga upp ett register över modersmåls lärare. Kommunerna bör dessutom uppmanas att i större utsträckning samarbeta över kommungränserna för att ta till vara befintliga modersmåls lärare på ett bättre sätt.

Problemen med tillgången till lärare kan inte lösas på kort sikt, särskilt inte för de mindre språken. Enligt vår bedömning bör det därför även övervägas om den nya tekniken kan tas i anspråk för att t.ex. anordna modersmåls undervisning med videokonferensteknik eller motsvarande i de fall som behöriga modersmåls lärare inte finns att tillgå i kommunen. Detta är ett bra alternativ för att kunna utnyttja de modersmåls lärare som faktiskt finns på olika håll i landet. Bland annat som ett komplement till sådan undervisning kan det övervägas om modersmåls talare utan formell lärarbehörighet kan anställas i större utsträckning för den del av undervisning i modersmålet som handlar om mer praktisk språkträning. Vi är medvetna om att det kan vara svårt att förena en sådan åtgärd med ambitionen att kvaliteten på modersmåls undervisningen skall höjas. Vi menar dock att det är viktigt för barn och ungdomar att komma i kontakt med sitt modersmål inom skolans ram, även om undervisningen inte i samtliga fall kan ges av en behörig lärare.

Kommunernas informationsansvar skall tydliggöras

Kartläggningen har visat att få elever deltar i modersmåls undervisning. Det finns flera orsaker till detta. Vi har redan pekat på bristen på modersmåls lärare och kravet på undervisningsgruppernas storlek. En följd av detta har i vissa kommuner blivit att det för framför allt små språkgrupper i dag är oklart vem som i realiteten har det praktiska ansvaret för att få till stånd undervisningsgrupper med minst fem deltagande elever. I vissa kommuner ställs i dag stora krav på föräldrarna att vara aktiva för att samla tillräckligt antal deltagare samt även att hitta modersmåls lärare. Detta är inte tillfredsställande.

Vi föreslår att det i grundskole- och gymnasieförordningarna tydliggörs att kommunerna har skyldighet att aktivt upplysa samtliga elever med annat modersmål än svenska och deras vårdnadshavare om möjligheten till modersmålsundervisning samt att det tydliggörs att det är kommunernas – och inte vårdnadshavarnas – både formella och praktiska skyldighet att få till stånd fungerande undervisningsgrupper med kompetenta lärare.

13.4 Svenskundervisning för invandrare

13.4.1 Sfi har ofta omorganiserats

Statligt stödd undervisning i svenska för vuxna invandrare har bedrivits i olika former sedan 1960-talet. Svenskundervisning för invandrare (sfi) utgör en egen skolform med egen kursplan (se bilaga 6).

Eleverna kan påbörja och avsluta utbildningen när som helst under året. Sfi avslutas när målen för utbildningen har uppnåtts, vilket gör att studietiden varierar kraftigt. Sfi-elevernars utbildningsbakgrund är skiftande. Invandrare med den allra kortaste utbildningen måste i allmänhet delta i läs- och skrivinläring inom grundläggande vuxenutbildning före eller parallellt med sfi-studierna.

Sfi anordnas av flertalet kommuner i anslutning till komvux, men i en del kommuner anlitas studieförbund, folkhögskolor eller privata anordnare. Sfi har genomgått många omorganisationer. Kommunerna är numera huvudmän för sfi och bestämmer hur utbildningen skall organiseras, vilket bl.a. innebär att de har möjlighet att välja bland utbildningsanordnare. Under utredningsarbetet har flera pekat på de negativa konsekvenser på verksamheten som upphandling av utbildningsanordnare kan få, t.ex. genom att kompetenta lärare försvinner i byte av utbildningsanordnare.

Det har under utredningsarbetet framförts synpunkter där man ifrågasatt om det var en lycklig lösning att i samband med tidigare förändringar av sfi flytta ansvaret för undervisningen från studieförbunden till kommunerna. Flera har menat att studieförbunden gav sfi-eleverna en god möjlighet till utveckling av social karaktär och därmed integrering i det svenska samhället.

Av statistik från Skolverket framgår att 34 100 elever deltog i sfi under läsåret 1999/2000. I många kommuner är sfi en liten verk-

samhet; bara i 69 kommuner var antalet elever större än 100. Enligt Skolverket (Barnomsorg och skola 2000) har fyra av fem invandrare som kommit till Sverige de senaste fem åren deltagit i sfi. Det vanligaste skälet till att man inte har deltagit var att man tyckte att man behärskar svenska tillräckligt bra ändå.

Målsättningen med sfi är en relativt avancerad språkförmåga i svenska. Skolverket har pekat på att kursen för kortutbildade nybörjare kan bli mycket lång. Godkänt betyg från sfi har kommit att bli en tröskel till vidare studier, till arbetsförmedlingens åtgärder och till arbetslivet. Den som inte når denna tröskel har enligt Skolverket (Med vuxenutbildning i fokus, 2000) ingen väg bort från eventuellt socialbidragsberoende. I tider av hög arbetslöshet hänvisar arbetsförmedlingen ofta dem som ännu inte fått betyg från sfi tillbaka till teoretiska språkstudier i sfi, även om deltagarna avbrutit sina studier på grund av att de inte gjort tillfredsställande framsteg.

Av den nationella utvärderingen av sfi (Vem älskar sfi? 1997) framgår att endast 42 % av de då verksamma lärarna har såväl pedagogisk utbildning som ämneskompetens omfattande mer än 20 poäng i ämnet svenska som andraspråk. Utvärderingen visar att stora andelar av sfi-lärarkåren har stora brister framför allt i sin ämnesteoretiska utbildning. Integrationsverket pekar i Rapport Integration 2001 på flera problem inom sfi.

Även Riksdagens revisorer för i en granskningsrapport (Språk och arbete, 2000) fram olika problem med sfi. Revisorerna menar att bättre svenskundervisning krävs om invandrarnas arbetsmarknad skall bli bättre. I granskningsrapporten pekas bl.a. på att en stor andel sfi-lärare saknar utbildning i svenska som andraspråk. Kostnaderna för en sådan vidareutbildning måste ställas mot kostnaderna för att sfi-eleverna inte lär sig svenska. Skolverket skriver i sitt yttrande över revisionsrapporten (Yttrande, Skolverket 2000) att den lärarutbildning som erbjuds i Sverige i dag i ringa mån rustar läraren för att möta vuxna invandrare och flyktingar. En sfi-lärare måste behärska sitt ämne, svenska som andraspråk med samhällsorientering, kunna samarbeta med samhället utanför utbildningen och planera utbildningen så att den enskildes praktik eller annan sysselsättning bidrar till språkutvecklingen och till deltagarens förståelse för livet i Sverige. Skolverket anser att den kompetensutveckling som många sfi-lärare behöver bör vara bred och inte begränsas till svenska som andraspråk. Satsningar på kompetensutveckling kommer enligt Skolverket att genomföras.

I prop. 2000/01:72 menar regeringen att situationen inom sfi är bekymmersam. I propositionen pekas på att sfi skall bidra till att förverkliga politiken inom flera politikområden, bl.a. integrationspolitiken, arbetsmarknadspolitiken och utbildningspolitiken. Detta innebär att förväntningarna på resultaten varierar beroende på vilket perspektiv som anläggs. Enligt regeringens bedömning bör sfi utformas så att verksamheten lokalt kan anpassas till varje deltagares förutsättningar och behov att lära sig talad och skriven svenska. En ändring i skollagen föreslås, så att rätten till sfi omfattar alla vuxna invandrare. Regeringen har uppdragit åt Skolverket att genomföra kompetensutveckling av lärare inom sfi i syfte att utveckla lärarnas ämneskompetens samt stödja projekt rörande nya samarbetsformer mellan sfi och andra aktörer inom verksamheten för integration av invandrare.

Under vårterminen 2002 har ett program för kompetensutveckling för sfi-lärare påbörjats. Programmet har utvecklats i samarbete mellan Skolverket, Nationellt centrum för sfi och svenska som andraspråk och berörda institutioner vid universitet och högskolor. Det beräknas vara avslutat i och med utgången av vårterminen 2003.

Regeringen har även gett Skolverket i uppdrag att utarbeta förslag till nya kursplaner för sfi. Kursplanerna bör enligt regeringen präglas av att deltagarnas bakgrund och förutsättningar varierar. Kurserna skall därför tillgodose olika mål för studierna. En ny struktur som underlättar byte av studieinriktning bör eftersträvas.

Skolverket har lämnat förslag till ny kursplan i "svenska för invandrare" där ett nytt flexibelt system föreslås (Kursplan i svenska för invandrare, 2002). Förslaget innehåller tre olika studievägar som riktar sig till olika elevkategorier och innefattar sammanlagt fyra olika kurser som möjliggör en individuell studieplanering för deltagare med olika mål och förutsättningar. Enligt Skolverket innebär detta system möjligheter att anpassa studietakt, arbetsformer och innehåll till individens behov. Vidare kan det underlätta byte av studieväg. Enligt förslaget skall kurserna också kunna kombineras eller integreras med annan verksamhet, t.ex. praktik, yrkesutbildning eller andra studier. Till skillnad från det nuvarande systemet ges här efter varje kurs möjlighet till "utgångar", där den studerande föreslås få både betyg och intyg.

Skolverket har i anslutning till de nya kursplaneförslagen i en promemoria (Några frågor kring förslag till ny kursplan i sfi, 2002) pekat på olika komplikationer vad gäller styrsystemet för sfi. Skol-

verket framhåller bl.a. att alfabetisering och kortutbildades läs- och skrivutveckling bör ske inom sfi och inkluderas i den nya kursplanen. Enligt det nuvarande systemet skiljs detta kursplanemässigt från studier i svenska språket och om samhället; i stället handhas alfabetisering och kortutbildades läs- och skrivutveckling av den grundläggande vuxenutbildningen. Den nuvarande uppdelningen är, menar man, problematisk på olika sätt genom att individen samtidigt studerar inom två skolformer när undervisningen tvärtom borde vara integrerad. Situationen är svår att hantera för såväl individ som anordnare.

Den föreslagna förändringen får dock vissa ekonomiska konsekvenser för kommun och stat. Deltagare i grundläggande vuxenutbildning är till skillnad från sfi-deltagare berättigade till statligt studiestöd och kommunens kostnader för socialbidrag eller introduktionsersättning skulle således enligt Skolverket öka något om analfabeters och kortutbildades läs- och skrivutveckling skulle inkluderas i sfi.

Skolverket påpekar även i sin PM (a.a.) att den aktuella gruppen av studerande kan ha stor nytta av modersmålsstöd under läs- och skrivinläringen på svenska. Man kommer därför att föreslå att även ämnet modersmål skall kunna studeras inom den grundläggande vuxenutbildningen, vilket skulle ge analfabeter och kortutbildade möjlighet till alfabetisering på modersmålet. Detta skulle enligt Skolverkets bedömning kunna medföra att denna grupp av sfi-deltagare, som i regel också läser matematik inom grundläggande vuxenutbildningen, fortfarande skulle kunna vara berättigade till statligt studiestöd samtidigt som de studerar sfi. Även om en sådan lösning inte skulle bli möjlig menar Skolverket att de ekonomiska konsekvenserna av den föreslagna förändringen måste anses marginella för kommunerna och knappast kan motivera att utvecklingen av lämpliga styrdokument för utbildningen av analfabeter och kortutbildade invandrare förhindras.

Ett annan viktig komplikation som Skolverket lyfter fram i sin PM är att sfi enligt den nuvarande förordningen (1994:895) om svenskundervisning för invandrare inte fullt ut omfattas av läroplanen för de frivilliga skolformerna (Lpf). Enligt förordningen skall sfi "vila på de grundläggande värden som anges i läroplanen för de frivilliga skolformerna." Det innebär bl.a. att läroplanens *Mål och riktlinjer* inte gäller för sfi och därmed inte heller de krav som ställs på lärare, rektor och individuell studieplan under rubrikerna *Läraren skall* och *Rektors ansvar*. Det har också visat sig vara pro-

blematiskt i samband med viss upphandling där krav på lärarens och rektors ansvar inte uppfyllts. Skolverket föreslår därför att förordningen ska ändras så att hela Lpf kommer att gälla för sfi.

En annan brist i förordningen för sfi är att det till skillnad från förordningarna om kommunal vuxenutbildning och sårvox inte finns krav på lokal arbetsplan. Detta försvagar sfi-deltagarens ställning avsevärt jämfört med studerande inom komvux och sårvox. Skolverket föreslår att förordningar för sfi, komvux och sårvox bör innehålla samma krav på lokal arbetsplan.

Inom Europarådet pågår sedan många år ett utvecklingsarbete som resulterat i ett gemensamt ramverk och fastställandet av sex generella språknivåer för olika typer av språkundervisning i Europa. Även om Europarådets ramverk inte ursprungligen utvecklats med tanke på andraspråksundervisning för invandrare och flyktingar har detta ramverk kommit att tillämpas för språknivåbeskrivningar i allt fler sammanhang också i samband med andraspråksundervisning. Nivåerna har fått stor spridning bl.a. genom olika internationella certifikat och genom Europarådets projekt med språkpass och språkportfolio med deltagande från Uppsala universitet för Sveriges del. I Sverige har det europeiska ramverket också legat till grund för utarbetandet av kursplanerna i moderna språk för grund- och gymnasieskolan (se kapitel 7). Skolverket påpekar i sin PM att det bör ske en anpassning av kurserna inom sfi till de nivåer som utarbetats inom Europarådets A Common European Framework of Reference vilket inte varit möjligt inom ramen för Skolverkets föreliggande uppdrag. Genom en sådan anpassning skulle de studerande bl.a. kunna få sina kunskaper i svenska dokumenterade på ett sätt som möjliggör direkta jämförelser med betyg och intyg från språkutbildning i andra europeiska länder.

Arbetsmarknadsstyrelsen, Integrationsverket, Migrationsverket, Skolverket och Svenska Kommunförbundet har träffat en överenskommelse (Överenskommelse om utveckling av introduktionen för flyktingar och andra invandrare, 2001) som skall utgöra en plattform för ett samordnat förändringsarbete i syfte att nyanlända invandrare skall kunna tillvarata och utveckla sina resurser samtidigt som myndigheterna skall bli effektivare. I överenskommelsen sägs att svenskundervisningen inte ensam kan stå för språkinläringen. Vuxna invandrare skall efter avslutad introduktion ha sådana kunskaper i svenska att språket fungerar som ett kommunikationsmedel i vardagsliv, yrkesliv och vid utbildning. Skolverket åtar sig därför att verka för att svenskundervisningen skall

bli mer flexibel och att den bättre skall svara mot den enskildes individuella förutsättningar och behov. Vidare skall Skolverket verka för att lärarna skall ha utbildning i svenska som andraspråk och att nya inlärningsmetoder skall prövas. Kommunerna skall verka för att svenskundervisningen förenas med praktik för att språkinläringen skall stimuleras.

13.4.2 Bedömningar och förslag

Vårt förslag: Åtgärder skall vidtas för att stärka svenskundervisningen för invandrare (sfi).

Vi anser att alla invandrare skall få möjlighet att utifrån sina egna förutsättningar lära sig svenska och så snabbt som möjligt få en chans att integreras i det svenska samhället. Nedan redovisar vi våra bedömningar och förslag för att stärka svenskundervisningen för invandrare.

En lärarutbildning med särskild inriktning på undervisning i svenska som andraspråk för vuxna invandrare skall inrättas

Vi föreslår att en lärarutbildning med särskild inriktning på undervisning i svenska som andraspråk för vuxna invandrare skall inrättas. En rad olika utvärderingar har genom åren pekat på bristen på ämneskompetenta lärare inom sfi och de negativa konsekvenser för undervisningen som detta medför. Bristen på ämneskompetenta lärare gäller också svenska som andraspråk inom den grundläggande och gymnasiala vuxenutbildningen.

För att uppfylla de krav som ställs för att kunna studera på universitet måste många invandrare efter avslutad sfi-utbildning studera svenska som andraspråk inom den grundläggande och gymnasiala vuxenutbildningen, där det också råder brist på ämneskompetenta lärare. Många av de behöriga lärare som i dag tjänstgör inom vuxenutbildningen kommer att gå i pension under de närmaste åren, och det kommer därför att uppstå ett stort behov av nyrekrytering av lärare.

Inom sfi finns det i dag ca 1 500 lärare och det kan uppskattas att ytterligare ca 1 000 är lärare i svenska som andraspråk inom den grundläggande och gymnasiala vuxenutbildningen. Även om ämnet

svenska som andraspråk finns med i lärarprogrammet vid ett flertal universitet och högskolor finns det i dag ingen lärarutbildning med särskild inriktning mot vuxenutbildningen. Detta är naturligtvis en allvarlig brist med tanke på den stora omfattning och den mycket viktiga roll som den har för breda grupper av vuxna invandrare och deras möjlighet till integration, arbete och delaktighet i det svenska samhället.

För att råda bot på detta och tillfredsställa det framtida behovet av kompetenta och behöriga lärare inom denna verksamhet föreslår vi att en lärarutbildning med särskild inriktning på undervisning i svenska som andraspråk för vuxna invandrare skall inrättas.

Alfabetisering och kortutbildades läs- och skrivutveckling skall integreras med undervisningen i sfi och bedrivs inom ramen för sfi

Vi delar Skolverkets bedömning att alfabetisering och kortutbildades läs- och skrivutveckling bör integreras med undervisning i svenska språket och föreslår därför att detta skall bedrivs inom sfi i stället för som nu inom den grundläggande vuxenutbildningen. Problem med det nuvarande uppdelade systemet för såväl anordnare som studerande påpekades redan i samband med den nationella utvärderingen av sfi (Vem älskar sfi? 1997). Situationen har sedan dess snarast förvärrats i och med den tilltagande upphandlingen av sfi som på flera håll i det närmaste omöjliggjort samordning mellan de olika systemen.

Sfi skall omfattas fullt ut av läroplanen för de frivilliga skolformerna och krav på lokala arbetsplaner skall införas inom sfi

Även andra brister med det nuvarande systemet har blivit allt mer uppenbara i och med den tilltagande upphandlingen av sfi. Den okunnighet om och brist på erfarenhet av sfi som kännetecknar både många nya anordnare och en del upphandlingsansvariga inom kommunerna förutsätter en hög grad av tydlighet i styrdokument- en, inte minst studie- och arbetsplanerna som är viktiga instrument för utvärdering och kvalitetssäkring. Detta gäller krav på såväl lärare som skolledare och på struktur i undervisningen.

Vi föreslår därför att sfi skall omfattas fullt ut av Lpf och att krav på lokala arbetsplaner skall införas inom sfi.

När det gäller Skolverkets förslag till ny kursplan för sfi liksom den PM som omtalas ovan gör vi bedömningen att den nya struktur med alternativa utbildningsvägar som där föreslås i högre grad än tidigare bör kunna möta de varierande behov som kännetecknar deltagare med olika bakgrund och förutsättningar och att kurserna därför bör kunna tillgodose olika mål för studierna. Utgångspunkterna för denna modell bör också göra målen uppnåbara inom rimlig tid vilket naturligtvis är en stor fördel. Den nya strukturen bör även kunna underlätta byte av studieinriktning.

Vi vill dock påpeka vissa risker med det nya systemet när det gäller det konkreta införandet. Vi ser det som en avsevärd förbättring att det nya systemet innehåller flera "utgångar". Det innebär att studerande som av olika skäl avbryter eller avslutar utbildningen på någon nivå under den nivå som för närvarande gäller för godkänt betyg i sfi får möjlighet att erhålla betyg efter avslutad kurs. Det nuvarande betydligt mindre flexibla systemet har i alltför hög grad inneburit ett "allt eller inget", vilket resulterat i att de kursdeltagare som inte uppnått godkänt betyg på slutnivån lämnat utbildningen utan något erkännande för de språkkunskaper de faktiskt uppnått. Det finns dock en risk för att det nya systemet kan komma att resultera i att färre studerande än tidigare fortsätter sina studier upp till den nuvarande nivån eftersom detta, framför allt för många kortutbildade, kan innebära en mycket tids- och därmed resurskrävande process. Det nya systemet kan på så sätt bidra till att "legitimera" en mer begränsad svenskutbildning och alltför tidiga "utgångar" för vissa kategorier av studerande som bedöms bli alltför "kostsamma" genom att de behöver längre tid på sig för att kunna genomgå utbildningen i dess helhet.

Man kan också befara att vissa kortutbildade invandrare som vill och kan byta studieväg efter avslutade kurser på de lägre nivåerna i många fall tvingas fortsätta sin utbildning i grupper tillsammans med och i samma takt som mer högutbildade invandrare om utbildningsanordnaren inte kan erbjuda parallella utbildningsvägar för studerande med olika utbildningsbakgrund och förutsättningar. Det kan leda till en heterogenitet i grupperna som medför stora risker för utslagning av kortutbildade studerande och som även missgynnar högutbildade kursdeltagare. Det finns tecken som tyder på att den tilltagande upphandlingen inom sfi redan nu har resulterat i större heterogenitet i grupperna och sämre möjligheter för gruppering av kursdeltagare efter utbildningsbakgrund och in-

dividuela förutsättningar, en utveckling som alltså kan förstärkas med det nya systemet.

Det är viktigt att krav på godkänt betyg från sfi inte får bli en spärr för att komma ut i arbetslivet. Det bör därför finnas rutiner för att ta hand om dem som har svårt att komma igenom sfi-kursen. Ett led i stimulansen av deras språkinlärning kan vara inslag av praktik i arbetslivet. Det är viktigt att påpeka att såväl flyktingar som invandrare bör få möjlighet till praktik i arbetslivet. I många kommuner tycks endast flyktingar erbjudas denna möjlighet. Om mer vikt läggs vid praktik är det centralt att arbetsgivaren ser till att praktikanten verkligen ges tillfälle att prata svenska, med arbetskamrater, kunder, leverantörer etc. Det är samtidigt viktigt att understryka att praktik inte kan ersätta den teoretiska svenskundervisningen för invandrare.

Kontinuerlig kvalitets- och kompetensutveckling inom sfi skall garanteras oberoende av anordnare

Ett annat problem som vi vill peka på i samband med upphandling av sfi är de negativa konsekvenser för kontinuiteten och kvalitetsutvecklingen som upphandlingen fört med sig på många håll, främst till följd av att stora grupper av kompetenta och erfarna lärare lämnat verksamheten i samband med byte av utbildningsanordnare. De korta avtalsperioder som gäller vid upphandling av sfi bidrar också till den bristande kontinuiteten. Avtalen lämnar dessutom ofta mycket övrigt att önska i fråga om medel avsatta för kvalitetsutveckling inte minst när det gäller lärarnas kompetensutveckling som kraftigt eftersatts på många håll.

Vi föreslår därför att åtgärder skall vidtagas för att en kontinuerlig kvalitets- och kompetensutveckling inom sfi skall kunna garanteras oberoende av vilken anordnare som har hand om verksamheten.

Språknivåerna i sfi bör anpassas till närmast motsvarande nivåer i Europarådets A Common European Framework of Reference

Vi delar Skolverkets uppfattning att en anpassning av sfi-nivåerna till ramverkets nivåer bör eftersträvas för att de studerandes kunskaper i svenska skall kunna dokumenteras och jämföras med betyg

och intyg från språkutbildning i andra europeiska länder. Vi anser därför att man i samband med övergången till nya kursplaner bör anpassa språknivåerna i sfi till närmast motsvarande nivåer i Europarådets A Common European Framework of Reference.

13.5 Arbetsliv och vuxenutbildning

13.5.1 Invandrades utbildnings- och arbetsmarknadssituation

Höga krav på språkkunskaper i Sverige

Sverige intar en tätposition när det gäller vuxnas läs- och skrivförmåga, men hör också till de länder som har stor skillnad i förmågan att läsa och skriva mellan den invandrade och den infödda befolkningen. Samtidigt är kraven på läs- och skrivförmåga höga här. (Se bl.a. Grunden för fortsatt lärande, 1996.)

En av de orsaker till invandrades arbetsmarknadsproblem som brukar nämnas är bristande språkkunskaper. I en rapport till Skolverket och Kunskapslyftskommittén (International Adult Literacy Survey, 2000) konstateras att invandrare i Sverige är väsentligt bättre på att läsa och skriva på sitt nya språk än invandrare i flera andra länder. De som invandrar till Sverige möter dock högre krav på språket än invandrare till de flesta andra länder, vilket skapar problem för många. Enligt rapporten ligger det svenska samhällets förväntningar på god läs- och skrivförmåga på en mycket hög nivå. Arbetsmarknaden ger få möjligheter för dem som inte klarar kraven. Bland invandrare med mycket god läs- och skrivförmåga på svenska förvärvsarbetar sju av tio, jämfört med en av tre i gruppen med den sämsta förmågan. Trots detta är arbetslösheten bland invandrare som läser svenska bättre än de flesta infödda 50 procent högre än för gruppen födda i Sverige. Arbetslösheten var år 1998 tre gånger så hög bland invandrare som i den svenskfödda befolkningen. Invandrades integration i samhället påverkas starkt av deras förmåga att tillägna sig det nya språket i skrift. Integrationsverket konstaterar i sin senaste årsbok att arbetslösheten för invandrare som varit i landet länge inte har minskat i samma takt som för infödda, trots förbättrad konjunktur. Enligt Integrationsverket är en orsak bristande kunskaper i svenska (Rapport Integration 2001).

Invandrare har en heterogen utbildningsbakgrund

Invandrare är betydligt mer heterogena i utbildningshänseende än de som är födda i Sverige. Fyra av tio har ingen utbildning utöver grundskola; var fjärde har högskoleutbildning. Endast en av fem invandrare höjer sin utbildningsnivå efter ankomsten till Sverige. Bland dem som inte skaffat sig en högre utbildningsnivå klarar hälften endast de mest grundläggande läsuppgifterna i undersökningen. I rapporten till Skolverket och Kunskapslyftskommittén görs bedömningen att de viktigaste insatserna ligger ute i samhället, utanför klassrummet: en vardagsmiljö med läs- och skrivutmaningar på svenska är avgörande. Här är arbetslivet och olika former av kompetensgivande utbildning viktiga miljöer.

Medievanor och Utbildningsradions utbud av svenskkurser

Weibull & Wadbring (1998) visar att det finns vissa skillnader i tidningsläsande mellan svenska och utländska medborgare, främst vad gäller läsandet av morgonpress och innehav av morgontidningsprenumeration. Motsvarande skillnader finns också mellan personer som är uppvuxna i Sverige och dem som är uppvuxna utomlands. Personer som har föräldrar uppvuxna utomlands intar en mellanställning beträffande tidningsläsandet.

Det finns många invandrare och andra personer med utländsk bakgrund som inte nås av den reguljära svenskundervisningen inom ramen för utbildningsväsendet eller folkbildningen. Ett komplement till denna undervisning är utbudet av svenska som andraspråk i Utbildningsradion (UR). Sådana program sänds framför allt i radio och/eller på nätet, men ett program sänds i TV. Dessa program är inriktade på barn och ungdom. Från UR:s sida har det på senare år dock inte genomförts någon större, mer samlad satsning på svenskundervisning.

Personer med utländsk bakgrund är en viktig målgrupp för folkbildningen

Folkbildningen inom studieförbunden och folkhögskolorna finansieras till stor del genom stöd från stat, landsting och kommuner. Verksamhet som syftar till att utjämna utbildningsklyftor och höja utbildningsnivån i samhället skall prioriteras liksom verksamhet

som riktar sig till utbildningsmässigt, socialt och kulturellt missgynnade personer. Personer med utländsk bakgrund utgör en särskilt viktig målgrupp för statens stöd. Studiecirkelmetoden bygger i sig på kommunikation genom språket; en form av demokratisk samtalskultur har utvecklats. Både för studieförbunden och folkhögskolorna är personer med utländsk bakgrund en viktig målgrupp. Folkbildningen arbetar på ett annat sätt än skolan. Man menar från folkbildningen att mycket handlar om självkänsla och språket och att samhällsengagemanget ökar när man tillägnat sig språket.

Från folkbildningen har kritik framförts mot beslutet att kommunalisera sfi. Tidigare kunde invandrare fångas upp av studieförbunden, t.ex. fortsätta att läsa andra kurser och engageras i det praktiska arbetet inom studieförbunden.

13.5.2 Invandrares kompetens

Mångspråkighet är en tillgång

Det finns indikationer på att goda kunskaper i svenska språket inte alltid är avgörande för framgången på arbetsmarknaden. Historiskt sett har invandrare inte alltid haft problem på arbetsmarknaden (se bl.a. Ekberg & Olsson 2000). Fram till mitten av 1970-talet låg invandrarnas sysselsättningsgrad i nivå med eller periodvis till och med över den infödda befolkningens. Under slutet av 1970-talet uppkom de första tecknen på minskad sysselsättning och ökad arbetslöshet bland invandrare. Försämringen blev tydligare under 1980-talet, trots den kraftiga högkonjunkturen under senare delen av årtiondet och trots att många av de nyanlända invandrarna var relativt välutbildade. Under 1990-talets lågkonjunktur förstärktes dessa tendenser ytterligare. Vid mitten av 1990-talet var sysselsättningsläget mycket dåligt för vissa invandrargrupper. Därefter förefaller läget ha stabiliserats.

SIOS menar i sitt principprogram från år 2000 att människor med annan etnisk och språklig bakgrund har mycket att bidra med i det svenska arbetslivet genom sin språkkunighet och erfarenhet av andra kulturer. Den statliga myndigheten Invest in Sweden Agency menar i sin rapport *Klimatet för utländska investeringar i Sverige* (2001) att en hög närvaro av utländska medarbetare stärker Sveriges konkurrenskraft, med ökade utländska investeringar och

högre ekonomisk tillväxt som följd. Den kulturella och språkliga kompetens som arbetskraft med utländsk bakgrund kan tillföra t.ex. företag inom exportindustrin har börjat uppmärksammas inom näringslivet. En undersökning från Svenskt Näringsliv (Mångfald i arbetslivet, 2001) visar att 85 % av Sveriges företag ser klara fördelar med mångfald i arbetsstyrkan. Man menar att mångfald ger ökad förståelse för kunder och att företaget får en större kunskapsbas.

Detta är även en av de grundläggande frågorna inom integrationspolitiken. Regeringen gör i budgetpropositionen för år 2001 (prop. 2000/01:1, utg.omr. 8) bedömningen att arbetsgivare i ökad utsträckning fått insikt om vikten av etnisk och kulturell mångfald i arbetslivet. Stat, kommuner och landsting har vidtagit ett flertal åtgärder för att uppmärksamma den kvalitetshöjning som mångkulturella arbetsplatser innebär.

Invandrare med utländsk högskoleutbildning

På senare år har behovet av ökad invandring av kvalificerad arbetskraft uppmärksammas. För eftertraktade yrkesgrupper behöver bristande kunskaper i svenska språket inte vara ett problem när det gäller möjligheten att få arbete i dag. Inom t.ex. sjukvården rekryteras utländska läkare och sjuksköterskor till Sverige. I dessa fall träffar landstingen överenskommelser med varje enskild arbetsökande om former för t.ex. språkutbildning (se vidare kapitel 5).

Det finns ett stort antal personer med utländsk högskoleutbildning i Sverige. Hur många det rör sig om är svårt att säga eftersom statistiken över invandrades utländska utbildningar inte är heltäckande. Arbetsmarknadsstyrelsen (AMS) har tagit fram statistik över utlandsfödda i åldrarna 26–46 år med utländsk högskoleutbildning vilka invandrat till Sverige mellan åren 1991 och 1997. Enligt denna statistik finns drygt 15 000 invandrade med utländsk högskoleutbildning. Högskoleverket har som uppgift att bedöma utländska högskoleexamina. Under år 2000 utfärdade verket 1 359 utlåtanden (Integrationsverket och Högskoleverket, 2001).

Staten har avsatt 100 miljoner kronor per år 2001–2003 för att öka sysselsättningen bland invandrare och för att förbättra introduktionen och svenskundervisningen för nyanlända invandrare. 65 miljoner kronor har tilldelats AMS för kompletterande utbildning för invandrare med utländsk utbildning inom bl.a. hälso- och

sjukvårdsområdet. 7,5 miljoner kronor används för validering av utländsk yrkeskompetens.

Integrationsverket och Högskoleverket (a.a.) har i en gemensam skrivelse till regeringen framfört att det behövs en permanent satsning på kompletterande utbildning för invandrade akademiker för att den kompetens och de resurser som finns hos denna grupp skall kunna tas till vara. Verken menar att erfarenheterna från tidigare kompletteringsutbildningar är positiva, men att efterfrågan i dag är större än utbudet. Man föreslår även att dimensioneringen av språkutbildningen för utländska läkare och andra yrkesgrupper där legitimation eller behörighetsbevis krävs bör ses över och att det erbjuds avancerade nybörjarkurser i svenska språket – i likhet med de kurser som erbjuds gäststuderande – avsedda för högutbildade invandrare. Dessa kurser bör enligt förslaget anpassas direkt till yrkeslivet.

Regeringen har gett Skolverket i uppdrag att i samråd med Högskoleverket och Svenska Kommunförbundet undersöka hur sfi för högutbildade invandrare kan anordnas i högskolemiljö.

13.5.3 Bedömningar och förslag

Vår bedömning: Invandras språkliga och kulturella kompetens bör tillvaratas på ett bättre sätt och deras deltagande i vuxenutbildning och folkbildning på olika sätt främjas.

Vi måste tillvarata den kompetens som finns hos våra invandrare. Detta gäller inte minst den språkliga och mångkulturella kompetensen som är en viktig resurs i dagens internationaliserade värld. Många har dessutom en utländsk högskoleutbildning. Inom både näringsliv och myndigheter har denna kompetens börjat uppmärksammas, men det finns fortfarande mycket att göra.

Språkvården bör uppmärksamma mångspråkighetsfrågor

Från språkpolitisk utgångspunkt bör det betonas att det är angeläget att ta till vara den språkliga kompetens som personer med annat modersmål har. Förutom förslagen i detta kapitel lämnar kommittén förslag i ett senare kapitel som bl.a. innebär att språkvården får vissa uppgifter när det gäller våra minoritets- och invandrar-

språk. Språkvården bör inom ramen för sitt folkbildningsuppdrag bl.a. driva en mångspråkighetskampanj, t.ex. i samarbete med arbetsmarknadens parter.

Invandrades deltagande i vuxenutbildning och folkbildning bör främjas

Under senare år har en stor satsning på vuxenutbildning ägt rum inom ramen för Kunskapslyftet. Invandrare utgjorde år 2000 drygt 20 % av deltagarna. Samtidigt visar undersökningar att endast en av fem invandrare höjer sin utbildningsnivå efter ankomsten till Sverige. Bland dem som inte skaffat sig en högre utbildningsnivå klarar hälften endast de mest grundläggande läsuppgifter. Detta är naturligtvis inte tillfredsställande. Forskningen visar att det är genom träning och praktisk användning av språket som färdigheterna förbättras. Ett sätt är deltagande i vuxenutbildning.

För att öka de invandrades allmänna utbildningsnivå och för att ge dem möjlighet att träna sina färdigheter i svenska språket bör invandrades deltagande i vuxenutbildning och folkbildning ytterligare främjas.

Textning på svenska av TV-program bör öka

Personer med annat modersmål än svenska bör på olika sätt ges stöd att tillägna sig svenska språket. Ett sådant sätt är att öka textningen på svenska av TV-program. Detta är en stor hjälp för personer med annat modersmål än svenska att tillägna sig det svenska språket (se även våra bedömningar angående krav på mer svensk textning av TV-program i kapitel 14).

En satsning på svenskundervisning för invandrare i radio och TV bör genomföras

Vi menar att en satsning på svenskundervisning för invandrare i radio och TV bör genomföras. Att utnyttja den genomslagskraft som radio och TV har är ett effektivt sätt att nå en stor målgrupp. En nyckelroll i detta sammanhang har UR, tillsammans med invandrarnas egna organisationer och folkbildningen. Det bör närmare utredas hur en sådan satsning kan genomföras och finansi-

eras. I avvaktan på resultaten av en sådan utredning borde det vara möjligt för UR att reprisera de program som tidigare har sänts.

14 Funktionshinder

I detta kapitel behandlas olika typer av funktionshinder där den språkliga förmågan i sig på skilda sätt är drabbad. Dessa funktionshinder kan avse både tal- och skriftspråket. Funktionshinder av detta slag kan ha mycket olika omfattning och karaktär beroende på vilka delar av språkförmågan de drabbar. De kan dessutom uppvisa stor variation beträffande hur omfattande funktionsnedsättningen är.

I kapitlet behandlas vidare vilka åtgärder som vidtas för att underlätta de funktionshindrades tillgång till språket. Främst uppmärksammas IT-hjälpmedel, insatser för synskadade och personer med läs- och skrivsvårigheter/dyslexi vad gäller tillgång till tidningar, tidskrifter och litteratur samt insatser för hörselskadade för att förbättra möjligheterna för kommunikation på teckenspråk samt tillgång till TV och film.

Följande punkter om funktionshinder ingår i vårt förslag till handlingsprogram för svenska språket:

- Barnhälsovården bör så tidigt som möjligt och i högre grad uppmärksamma alla avvikelser från en normal tal- och språkutveckling.
- Tal- och språkförseningar/störningar bör så tidigt som möjligt bedömas och behandlas av logopedier.
- Förskolan och skolan bör så tidigt som möjligt uppmärksamma barn med olika former av funktionshinder med språklig anknytning så att särskilda åtgärder kan sättas in.
- En undersökning av hjälpmedelsområdet skall genomföras från ett språkligt perspektiv.
- Insatser skall vidtas för att ytterligare förbättra tillgängligheten till medier och kultur för personer med olika typer av funktionshinder av språklig karaktär.
- Handikapporganisationer inom språkområdet utför ett viktigt arbete och bör få fortsatt stöd.

14.1 Olika funktionshinder

En tämligen stor andel människor har mer eller mindre tydliga läs- och skrivsvårigheter/dyslexi. Tal- och språkförseningar och olika tal- och språkstörningar är vanligt förekommande och har ofta kopplingar till andra problem. Stamning är ett relativt frekvent talproblem som kan orsaka stora svårigheter för den drabbade. Vanligt förekommande är även afasi som orsakas av olika skador på hjärnan. Det finns också flera andra funktionshinder som inte primärt drabbar språkförmågans olika delar, men som ändå påverkar möjligheten att delta i språklig kommunikation, t.ex. problem med syn, hörsel och motorik. Nedan görs en genomgång av ett antal olika funktionshinder med språklig anknytning. Vi tar här också upp olika intresseorganisationer inom området.

14.1.1 Hinder i läs- och skrivfunktionen

Läs- och skrivsvårigheter/dyslexi

Det ställs allt högre krav på läs- och skrivkunnsighet för att man skall kunna vara delaktig i arbetslivet och samhällslivet i övrigt. Samtidigt kan det konstateras att det finns många som har olika läs- och skrivsvårigheter/dyslexi (i det följande kallat enbart läs- och skrivsvårigheter). Det är svårt att mer exakt ange hur många som har läs- och skrivsvårigheter, eftersom funktionshinder alltid är relaterade till de yttre krav som ställs. Flera undersökningar har påvisat samband mellan avvikande språkutveckling hos barn och senare läs- och skrivsvårigheter. Sen eller avvikande tal- och språkutveckling kan längre fram i livet leda till läs- och skrivsvårigheter.

I en forskningsöversikt från Skolverket (Att förebygga och möta läs- och skrivsvårigheter, 2001) listas förslag på åtgärder som bör vidtas för att förebygga och stödja elever med läs- och skrivsvårigheter. Man framhåller att långsiktiga pedagogiska insatser är nödvändiga för att hjälpa barn med sådana problem. Bland annat förordas s.k. "en-till-en"-pedagogik (en lärare för en elev) parallellt med normalklassundervisning. Det påpekas att förebyggande insatser i förskolan är viktiga liksom att samordning mellan specialpedagogiska åtgärder och övrig undervisning är nödvändig. Man betonar vidare att kontinuerlig uppföljning av varje elevs resultat och svårigheter måste göras och att föräldrarna har mycket stor betydelse. I Skolverkets forskningsöversikt pekas också på att

datorbaserade hjälpmedel kan användas för de elever som trots förebyggande insatser inte uppnår normal läsutveckling. I lärarutbildningen och fortbildningen för verksamma lärare måste ökad vikt läggas vid pedagogisk metodik för att man skall kunna möta och förebygga läs- och skrivsvårigheter.

En rapport från IT-kommissionen (IT-satsningar på området läs- och skrivsvårigheter/dyslexi, 2001) uppmärksammar att ökad användning av informationsteknik medför problem för personer med läs- och skrivsvårigheter, inte minst i arbetslivet. Samtidigt pekar man i rapporten på att IT också skapar möjligheter till hjälp och stöd för både barn och vuxna med läs- och skrivsvårigheter.

Det finns ett antal organisationer som på olika sätt verkar för att sprida information om läs- och skrivsvårigheter. Bland dessa kan nämnas Förbundet funktionshindrade med läs- och skrivsvårigheter (FMLS), Föräldraföreningen för dyslektiska barn (FDB), Dyslexifonden, Svenska dyslexistiftelsen och Svenska dyslexiföreningen. FMLS bildades 1979 och har som syfte att aktivt stödja personer med funktionsnedsättningen läs- och skrivsvårigheter/dyslexi samt att tillvarata och bevaka deras intressen.

Synskadade

Enligt Synskadades riksförbund (SRF) finns det cirka 100 000 synskadade i Sverige. Synskadades lässvårigheter kan vara mer eller mindre grava. Enligt SRF är ca 85 % av de synskadade äldre med användbara synrester. De kan läsa tryckta texter om texten är tillräckligt stor. God kontrast och logisk layout ökar läsbarheten. Resten har så nedsatt syn att de behöver använda olika hjälpmedel, såsom att läsa punktskrift, lyssna på band eller syntetiskt tal på dator eller låta någon läsa upp texten. Gränsen mellan grava och lindriga synskador är flytande.

SRF är en intresseorganisation för alla som har nedsatt synförmåga och därför har svårigheter i det dagliga livet. Föreningens mål är jämlikhet och delaktighet för synskadade på alla samhällsområden. Man driver bl.a. kravet att synskadade skall få tillgång till en stor del av TV-programmen genom att textremsan läses upp.

14.1.2 Hinder i talfunktionen

Av olika anledningar kan det hos en del barn uppstå talförseningar eller talstörningar. Ungefär vart tionde förskolebarn får remiss till logoped. De flesta barn kommer på remiss från barnavårdscentralerna, där man i samband med andra hälsokontroller även uppmärksammar barnets tal- och språkutveckling. Bland olika störningar i talet kan afasi, dysartri och stamning nämnas.

Stamning

Stamning är ett kommunikationshandikapp som finns i alla länder och i alla socialgrupper. En allmänt accepterad definition av stamning finns inte, men stamning kan beskrivas som en störning i talets normala rytm. En annan beskrivning av stamning är att det flytande talet avbryts av förlängningar av ljud eller omtagningar av ljud, stavelser eller hela ord. Stamning kan också vara att man undviker ljud, ord eller situationer.

Man kan i dag inte säga vad som är orsaken till stamning. Sannolikt finns det inte en enda bakomliggande orsak. Många barn i förskoleåldern upprepar ljud och stavelser någon gång. Detta är ett naturligt led i barns talutveckling och inte stamning. Hos vissa barn utvecklas dock dessa naturliga omtagningar till stamning. Nästan 1 % av världens vuxna befolkning stammar och ca 4 % av barnen. Stamning är ca fyra gånger vanligare hos pojkar än hos flickor. Det finns ingen enkel talteknik som tar bort stamningen, men genom att arbeta tillsammans med en logoped kan man förändra sin stamning. Forskning som gjorts visar tydligt att ju tidigare ett stammande barn får hjälp, desto mindre är risken att det kommer att stamma som vuxen. Samtidigt visar t.ex. en undersökning från Stockholms stamningsförening (Barnavårdscentraler och stamning, 1997) att stammande barn ofta inte upptäcks i barnavårdscentralernas talkontroller och att de inte uppmärksammas i skolorna. Antalet stammande barn som behandlas hos logopedier är enligt en undersökning lågt (Omvärldsanalys – en projektredovisning, 1995).

Sveriges stamningsföreningars riksförbund (SSR) verkar för att förbättra situationen för dem som stammar. SSR sprider information om stamning, arbetar handikappolitiskt, framför allt vad gäller utbildningsfrågor, genomför föräldraverksamhet och ordnar aktiv-

iteter för stammande barn och ungdomar, bevakar forskningen samt ger ut en tidskrift.

Dysartri

Dysartri är ett funktionshinder som i de flesta fall drabbar vuxna. Dysartri betyder svårigheter att artikulera normalt på grund av en störning i nervsystemet. Talfunktionen blir t.ex. långsam, svag, otydlig, mödosam och dåligt samordnad. Muskelgrupper som styr tungan, läpparna, käken och gomrörligheten kan drabbas. Även andningsfunktionen och rösten påverkas hos många patienter. I Sverige drabbas cirka 3 000 människor varje år av dysartri. Talstörningen kan vara medfödd eller förvärvad. Den behandlas av logoped i syfte att förbättra talet och förståelsen. Kommunikationshjälpmedel kan i vissa fall skrivas ut till patienten. Det kan vara röstförstärkare samt tal- och skrivhjälpmedel av olika slag.

Afasi

I likhet med dysartri är afasi ett funktionshinder som främst drabbar vuxna. Afasi är ett samlingsbegrepp för störningar i hjärnans symbolfunktioner på grund av t.ex. hjärnblödning. Oftast förknippas afasi med svårigheter att få fram orden i talet. Men det är inget enhetligt funktionsbortfall, utan man kan skilja mellan flera olika afasityper där förmågan att förstå det man hör, att tala, läsa, skriva och räkna kan vara påverkad i olika hög grad var för sig eller samtidigt. En hjärnskada som orsakat afasi medför ofta också kroppsliga funktionsnedsättningar som förlamning, känselnedsättning och synfältsbortfall. En person med afasi kan nå förbättringar med språklig stimulans och med mycket träning. Det finns tekniska hjälpmedel som kan underlätta kommunikationen.

Afasiförbundet i Sverige för fram afatikernas och anhörigas intressen genom fortlöpande kontakt med myndigheter och samhällsorgan. Förbundet bedriver utvecklingsverksamhet som syftar till att ge afatiker och anhöriga gemenskap och stimulering för att öka självförtroendet.

Cerebral pares

Cerebral pares (CP) är en följd av en skada i de delar av hjärnan som har med rörelseförmågan att göra. Bland de vanligaste symtomen är förlamningar. Dålig hörsel eller rubbningar i talorganens rörelser kan orsaka svårigheter att tala. Personer med CP-skador som har svårt att tala förstår när andra pratar och kan använda hjälpmedel för att kommunicera, t.ex. dator med talsyntes.

Inom Neurologiskt handikappades riksförbund (NHR) finns en referensgrupp för CP-skadade. NHR är en organisation för neurologiskt sjuka och handikappade samt deras familjer och närstående. Riksförbundet för rörelsehindrade barn och ungdomar (RBU) företräder familjer med barn och ungdomar med bl.a. CP. RBU verkar för ett samhälle där var och en ges goda möjligheter till ett fullvärdigt liv allt efter sina egna förutsättningar.

Cancer i struphuvud, munhåla eller svalg

Olika talskador kan uppstå genom operationer i struphuvud, munhåla eller svalg, ofta i samband med cancer. En laryngektomi innebär att struphuvudet med stämbanden opereras bort. Den svåraste följden av laryngektomin är förlusten av rösten som gör att den drabbade måste lära sig tala på ett nytt sätt genom matstrupstal. Även operationer i munhålan kan påverka talet. De svårigheter som uppstår kan i flera fall minskas av olika tekniska hjälpmedel.

Svenska laryngförbundet (SLF) är ett handikappförbund för personer som drabbats av cancer i struphuvud, munhåla eller svalg. Förbundet bevakar och tillvaratar medlemmarnas intresse samt håller kontakt med myndigheter och serviceorgan.

14.1.3 Hinder i hörselfunktionen

Hörselskadade

Det finns många hörselskadade i Sverige. Begreppet omfattar flera olika grupper, framför allt personer med hörselnedsättning, personer med tinnitus, personer med Menières sjukdom, ljudöverkänsliga samt personer med cochlea implantat (datoriserad hörapparat). Personer med hörselnedsättning utgör den största gruppen. Hörselskadades riksförbund (HRF), en intresseorganisation som

bl.a. tillvaratar hörselskadades intressen, uppskattar att ca 900 000 svenskar hör dåligt, varav ca 400 000 behöver hörapparat.

Döva

Den som är döv från tidig barndom (barndomsdöv) har teckenspråket som sitt första språk och har aldrig hört svenska talas (se vidare kapitel 7). Utifrån teckenspråket lär sig barndomsdöva läsa och skriva svenska. För att kunna fungera sinsemellan och ute i samhället måste de barndomsdöva vara tvåspråkiga, dvs. de måste dels behärska teckenspråket, dels det språk som talas i samhället, i vårt fall alltså svenskan. I Sverige finns enligt Sveriges dövas riksförbund (SDR) 8 000–10 000 barndomsdöva. Den som har blivit döv i vuxen ålder (vuxendöv) har svenska som första språk. Vuxendöva talar, läser och skriver svenska obehindrat. Skillnaden mellan att vara barndomsdöv och vuxendöv är mycket stor.

År 1868 bildades den första dövföreningen i Sverige och 1922 bildades SDR, en intresseorganisation med uppgift att tillvarata dövas sociala, ekonomiska, språkliga och kulturella intressen. SDR är huvudman för Västanviks folkhögskola och drev tidigare Dövas TV, som numera ingår i Sveriges Television.

Dövblinda

Dövblinda har så grava syn- och hörselskador att man har betydande svårigheter i den dagliga livsföringen. En stor grupp är barndomsdöva med en ärftlig ögonsjukdom, men de flesta får nedsatt syn och hörsel i takt med stigande ålder. Av landets 1 200 dövblinda är hälften över 80 år. Dövblinda är beroende av tolkar för att kunna hålla kontakt med omvärlden.

Föreningen Sveriges Dövblinda arbetar för att tillvarata de dövblindas intressen i samhället och för att bryta dövblindas isolering genom praktisk verksamhet och tolktjänst.

14.1.4 Andra funktionshinder

Allmänna språkstörningar

Språkstörningar kan vara av olika slag. De kan innebära svårigheter med t.ex. ordföljd, meningsbyggnad, språkljud, ordförråd och/eller grammatik. Språkstörda barn har svårt att göra sig förstådda, vilket kan leda till sociala och emotionella problem. Hur stora svårigheterna är beror på vilken typ av språkstörning barnet har och hur grav störningen är. Ca 5 % av förskolebarnen beräknas ha språkstörning och ca 2 % av dessa har grav språkstörning. Språkförskoleföreningen i Sverige (2001) menar att drygt 70 % av barnen med språkstörning i förskoleåldern har kvarstående svårigheter vid 18 års ålder.

Riksförbundet för döva, hörselskadade och språkstörda barn (DHB) arbetar bl.a. för att denna funktionsnedsättning skall kunna upptäckas tidigt och att det skall finnas en språkkonsulent i varje landsting.

Autism

Autism är ett samlingsbegrepp för funktionshinder som beror på en medfödd eller tidigt förvärvad hjärnfunktionsstörning. I Sverige föds årligen cirka 100 barn med autism; de flesta av dessa är pojkar. Autism förekommer ofta tillsammans med andra funktionshinder. Personer med autism har stora svårigheter att bearbeta och förstå information så att de får helhet och sammanhang i sina upplevelser. De har också kraftiga begränsningar i t.ex. förmågan till ömsesidigt socialt samspel samt språklig och icke-språklig kommunikation. Riksföreningen Autism (RFA) bildades 1973. Föreningens medlemmar är såväl personer med autism och autismliknande tillstånd som deras anhöriga och professionella.

Asperger syndrom/högfungerande autism är en sorts autism eller ett med autism besläktat tillstånd hos personer med normal eller hög begåvning. Tillståndet anses ha biologiska orsaker och är livslångt. Bland symtomen kan nämnas problem med social interaktion, specialintressen, annorlunda sätt att hantera språk samt avvikande kroppsspråk. Föreningen Asperger/HFA är en förening vars mål är att bl.a. utbyta erfarenheter, ge stöd och att sprida information om handikappet.

Utvecklingsstörning

Ungefär 37 000 barn, ungdomar och vuxna i Sverige har en utvecklingsstörning. Utvecklingsstörningen är olika hos olika personer och påverkar språket och kommunikationsförmågan på olika sätt. Många personer med utvecklingsstörning kan läsa sådant som är skrivet på ett lätt språk.

Föreningen för utvecklingsstörda barn, ungdomar och vuxna (FUB) är en intresseorganisation som arbetar för att barn, ungdomar och vuxna med utvecklingsstörning skall kunna leva ett gott liv.

14.2 Insatser för funktionshindrade

14.2.1 Handikappolitiska åtgärder

Målen för handikappolitiken är en samhällsgemenskap med mångfald som grund, att samhället utformas så att människor med funktionshinder i alla åldrar blir fullt delaktiga i samhällslivet samt att jämlikhet uppnås i fråga om levnadsvillkor för flickor och pojkar, kvinnor och män med funktionshinder. Personer med funktionshinder skall ha samma rättigheter och skyldigheter som andra medborgare. För att full delaktighet och jämlikhet skall uppnås måste alla miljöer bli tillgängliga för funktionshindrade. All verksamhet i samhället skall utformas så att var och en kan delta. I planering på central, regional och lokal nivå skall hänsyn tas till handikapperspektivet.

Frågor kring funktionshinder tar alltmer sin utgångspunkt i mänskliga rättigheter och rätten till aktivt medborgarskap. Grundtanken i FN:s 22 standardregler är delaktighet och jämlikhet för funktionshindrade inom samhällets alla områden. Regel 5 innebär att hänsyn bör tas till de behov som människor med kommunikationshandikapp har, t.ex. bör staterna utveckla metoder för att göra information och dokumentation tillgängliga för olika grupper av människor med funktionsnedsättning. Punktskrift, kassetter, stor stil och annan lämplig teknik bör användas för att ge människor med synskador tillgång till skriven information och dokumentation. Användandet av teckenspråk i undervisningen av döva barn, inom deras familjer och i samhället bör övervägas. Teckenspråkstolkare bör också finnas tillgängliga för att underlätta kommunikation mellan döva människor och andra.

Handikappombudsmannen (HO) har i uppdrag att utvärdera de åtgärder som vidtas för att förverkliga FN:s standardregler. HO har vidare till uppgift att bevaka frågor som angår funktionshindrade personers rättigheter och intressen. Målet för ombudsmannens verksamhet är att personer med funktionshinder ges full delaktighet i samhällslivet och jämlikhet i levnadsvillkor. HO skall enligt lagen (1999:132) om förbud mot diskriminering i arbetslivet av personer med funktionshinder se till att lagen följs. HO har också rätt att för en enskild arbetssökande eller arbetstagare föra talan i tvister om tillämpningen av den lagen.

År 2000 tog regeringen fram en nationell handlingsplan för handikappolitiken (prop. 1999/2000:79).

14.2.2 Hälso- och sjukvården

Vid barnavårdscentralerna (BVC) görs regelbundna kontroller av alla barn, och föräldrar erbjuds råd, stöd och hjälp. I samband med den s.k. fyraårskontrollen gör BVC en utvecklingsbedömning, där bl.a. syn, hörsel och tal ingår.

Logopeder arbetar med att diagnostisera och behandla röst-, tal- och språkstörningar. Även läs- och skrivsvårigheter ingår i logopedernas arbetsuppgifter. Logopederna arbetar inte enbart med direkt behandling, utan även med förebyggande och genom konsultativt arbete. Logopeder har en fyraårig utbildning och legitimeras av Socialstyrelsen. De flesta logopeder arbetar på sjukhusens avdelningar för röst- och talvård eller på logopedmottagningar. En del logopeder är knutna till förskolor och skolor eller till habiliteringsenheter för utvecklingsstörda och rörelsehindrade personer. Det har länge framförts från handikapprörelsen att det finns för få logopeder. Enligt Svenska logopedförbundet räcker inte antalet examinerade logopeder för att täcka det behov som finns.

14.2.3 Förskola, skola, vuxenutbildning och folkbildning

Enligt skollagen skall stöd ges till elever som har svårigheter i skolarbetet. Elever med funktionshinder utgör en mycket heterogen grupp. De flesta barn och ungdomar med funktionshinder får sin utbildning inom den vanliga skolan.

Skolverket har på regeringens uppdrag genomfört en studie av orsakerna till att elever lämnar grundskolan och gymnasieskolan utan fullständiga betyg (Regeringsuppdrag 8 – Utan fullständiga betyg, 2001). För elever med funktionshinder framträder enligt Skolverket inga specifika orsaker på individnivå – mer än just svårigheter att lära på grund av funktionshindret. Bland de processrelaterade faktorerna (arbetsätt etc.) pekar Skolverket på att skolor ofta kräver en diagnos för att eleverna skall få stöd. Kompetensen hos skolans personal är i allmänhet låg i det aktuella avseendet.

Elever med synliga och diagnostiserade funktionshinder prioriteras bl.a. vid skolornas resursfördelning. Skolverket framhåller att elever med diagnoser och synliga behov lättare får olika former av stöd. Det gäller t.ex. elever med fysiska handikapp och tydliga läs- och skrivsvårigheter. Skolverket menar dock att kravet på diagnos inte får vara en förutsättning för att erhålla stöd. Även HO har uppmärksammat frågan om barn får de stödåtgärder som de behöver i skolan (Tillgänglighet för alla, 2001; Stärk elevens rättigheter, 2000).

Skolverket refererar vidare olika forskare som påpekar att elever i särskilda undervisningsgrupper tenderar att sänka sin ambitionsnivå och att lärarnas förväntningar på eleverna också minskar. Till exempel visar en gemensam rapport från Skolverket och Statens institut för handikappfrågor (Accepterad men särskild, 1999) att relativt många elever med rörelsehinder som går i särskild undervisningsgrupp har svårt att nå målen i matematik och svenska, trots speciella insatser.

Enligt Skolverket har elever med funktionshindren synskada, hörselskada eller rörelsehinder stora möjligheter att nå kunskapsmålen och få fullständigt betyg om de inte har ett mycket gravt funktionshinder. Av Skolverkets undersökning framgår att många elever erbjuds anpassade läromedel, t.ex. böcker inlästa på band eller lättläst material.

Under senare år har de statliga insatserna för elever med funktionshinder i skolan omorganiserats.

Den 1 juli 2000 inrättades Specialskolemyndigheten (SPM), som ansvarar för specialskolorna för döva och hörselskadade elever. SPM består av sex skolenheter och ett centralt kansli i Örebro.

Den 1 juli 2001 inrättades Specialpedagogiska institutet, vars uppdrag är att ge specialpedagogiskt stöd till barn, elever, ungdomar och vuxna med funktionshinder. Stödet riktas till kommuner och andra huvudmän med ansvar för förskola, skola och skol-

barnsomsorg samt vuxenutbildning. Via institutets nationella resurscenter erbjuds utredning och träning av enskilda barn och ungdomar. Resurscentren ger även information och utbildning till föräldrar, lärare och annan personal. En viktig del av verksamheten är anpassning och utveckling av läromedel för elever med funktionshinder. I Specialpedagogiska institutet har inordnats den tidigare myndigheten Statens institut för handikappfrågor i skolan (SIH), ett antal resurscenter, kunskapscenter och vissa av landstingens hörselvårdskonsulenter samt datapedagogerna vid REDAH-centren (regionala center för datorbaserade hjälpmedel).

SIH har tidigare svarat för både information, marknadsföring och distribution av läromedel för handikappade elever. Som exempel på skrifter inom språkområdet från SIH kan nämnas skriften *Tidig hjälp till stammande barn* (1997) där man ger information om stamning och konsekvenserna av stamning för barnet samt tar upp frågan hur man kan skapa en talvänlig miljö i skolan. Produktion och utveckling av läromedel för elever med funktionshinder ses nu över. Regeringen har tillsatt en särskild utredare (dir. 2001:65) med uppgift att göra en översyn av statens engagemang för framställning av läromedel och studiematerial för barn, elever och vuxna med funktionshinder i förskola, skola och vuxenutbildning.

Det finns ett 20-tal språkförskolor på flera orter i Sverige för barn med grava tal- och språkstörningar. Syftet är att öva barnens språkförmåga. Tidig upptäckt och tidiga åtgärder är av yttersta vikt för att underlätta skolstarten. De allra flesta eleverna med språkstörning går i sina hemskolor. I flera kommuner finns språkklasser eller kommunikationsklasser för språkstörda barn. Det finns också ett nationellt resurscenter för barn och ungdomar med grav språkstörning, Resurscenter tal och språk i Sigtuna. Resurscentrets syfte är att ge råd och stöd samt utreda barn med språkstörningar.

Som exempel på andra statliga åtgärder inom utbildningsområdet kan nämnas att regeringen har bidragit med medel för bland annat information och rådgivning till personer med läs- och skrivsvårigheter. Medlen har fördelats till elva s.k. ALFA-center (Arbetsrörelsens resurscenter Att Lära För Arbetslivet), vilka drivs i samarbete mellan LO, ABF, FMLS samt Läs- och skrivpedagogiskt centrum vid Brunnsviks folkhögskola. Dessa center riktar sig till personer med läs- och skrivsvårigheter för att rekrytera dem till vuxenstudier.

14.2.4 Tolkning

Enligt förvaltningslagen (1986:223) bör en myndighet vid behov anlita tolk när man har att göra med någon som är allvarligt hörsel- eller talskadad. Enligt hälso- och sjukvårdslagen (1982:763) skall landstinget erbjuda dem som är bosatta inom landstinget bl.a. tolktjänst för vardagstolkning för barndomsdöva, dövblinda, vuxendöva och hörselskadade (3 b §). För döva finns teckenspråkstolkar anställda i landstingen för att ge service vid t.ex. läkarbesök, kontakt med myndigheter eller möten på arbetsplatsen (s.k. vardagstolkning). Det finns ingen begränsning i antal timmar, men antalet tolkar är enligt uppgift inte tillräckligt stort för att täcka behovet. För vuxendöva som inte kan teckenspråket behövs skrivtolkning. Av en undersökning från Socialstyrelsen (Uppföljning av landstingens tolktjänstverksamhet, 2001) framgår att det år 2000 genomfördes 63 191 tolkuppdrag. Ca 10 % av samtliga beställda uppdrag kunde inte genomföras på grund av tolkbrist.

Sedan 1994 utgår ett statsbidrag som stöd till huvudmännen för tolktjänstverksamheten. Bidraget, som uppgår till 75 miljoner kronor, fördelas till landstingen och de landstingsfria kommunerna efter invånarantal. Totalkostnaden för vardagstolkning för hela riket var enligt Socialstyrelsen 149 miljoner kronor år 2000.

Några universitet och högskolor i Sverige har teckenspråkstolkar anställda för tolkning i undervisning. Andra skolor på olika nivåer anställer tolkar tillfälligt till döva studerande. Vid Stockholms universitet finns en påbyggnadsutbildning för teckenspråkstolkar (40 poäng) med inriktning på tolkning i utbildningssammanhang.

I dag finns drygt 300 teckenspråkstolkar i Sverige. Tolk- och översättarinstitutet (TÖI) bildades 1986 för att ansvaret för landets tolk- och översättarutbildningar skulle samlas på ett ställe. Folkhögskolorna har ansvaret för utbildning av tolkar för döva, dövblinda och vuxendöva. TÖI ansvarar för fördelningen av statsbidrag för kontakttolkutbildning och statsbidrag till teckenspråksutbildning för blivande tolkar, teckenspråksläro- utbildning samt utbildning av tolkar för barndomsdöva, dövblinda och vuxendöva. Den tvååriga tolkutbildningen är förlagd till folkhögskolor på olika platser i Sverige. Dessutom finns en fyraårig utbildning för studerande som saknar förkunskaper i teckenspråk. Treårig utbildning till vuxendövtolk finns vid två folkhögskolor.

Enligt Socialstyrelsen (a.a.) saknar en fjärdedel av tolkarna tolkutbildning.

14.2.5 Hjälpmedel för funktionshindrade inom språkområdet

För många människor med funktionshinder kan utvecklingen inom IT-området innebära ökade möjligheter att kommunicera med andra. Genom den nya tekniken kan språkhantering i tal och skrift underlättas. Olika program och programfunktioner för olika typer av språkstöd (skrift och tal) är olika bra för olika användare.

En stark utveckling pågår t.ex. av multimedietekniken inom det specialpedagogiska området. Text, rörliga bilder, ljud, animationer och stillbilder kan hanteras samtidigt och de pedagogiska effekterna förstärkas. Den digitala tekniken ger nya möjligheter att överföra tidningar och böcker till talsyntes och punktskrift. Bildtelefon kan vara till stor hjälp för döva och hörselskadade och e-post för stammande. Talstöd med hjälp av talsyntes, digitaliserat tal och olika former av display/tangentbord kan användas för att göra läromedel tillgängliga för funktionshindrade.

Hjälpmedel definieras ofta som produkter som bidrar till att minska eller helt kompensera en funktionsnedsättning. Begreppet hjälpmedel kopplas också ofta till om samhället står för delar eller hela kostnaden för det. Enligt hälso- och sjukvårdslagen (1982:763) skall landstinget erbjuda bl.a. hjälpmedel för funktionshindrade (3 b §). I Sverige är det landsting eller kommun som fattar beslut om vilka produkter som är att betrakta som hjälpmedel. Vad gäller avgifter för hjälpmedlen så har Handikappombudsmannen (se bl.a. Stora prisskillnader för hjälpmedel, 2001) konstaterat att landstingen tar ut olika avgifter för samma typ av hjälpmedel. Det är enligt HO också stora prisskillnader mellan landstingen för olika slags hjälpmedel. Dessutom varierar avgifterna för besök, ordination, reparation samt om hörapparaten tappas bort. Från HO:s sida har man framfört att möjligheten att få hjälpmedel ofta är en förutsättning för delaktighet och jämlikhet för människor med funktionshinder. HO anser att denna möjlighet inte får vara beroende av var i landet personen bor eller vilken typ av hjälpmedel som personen har behov av. Även Handikappförbundens samarbetsorgan har till kommittén framfört att det finns problem med funktionshindrades tillgång till hjälpmedel.

Hjälpmedelsinstitutet är ett nationellt kunskapscentrum inom området hjälpmedel och tillgänglighet för människor med funktionsnedsättning. Hjälpmedelsinstitutet arbetar för full delaktighet och jämlikhet för människor med funktionsnedsättning genom bra hjälpmedel och ett tillgängligt samhälle. Institutet stimulerar

forskning och utveckling, provar nya hjälpmedel, medverkar till kunskaps- och metodutveckling, informerar och utbildar. Hjälpmedelsinstitutets huvudmän är staten, Landstingsförbundet och Svenska Kommunförbundet.

IT-området är ett av tre prioriterade områden i Hjälpmedelsinstitutets verksamhet. Hjälpmedelsinstitutet arbetar bl.a. med information om hjälpmedel för funktionshindrade. På institutets webbplats finns 851 produkter förtecknade inom området hjälpmedel för kommunikation, information och varseblivning.

Enligt EU:s handlingsplan för IT-området skall olika aktiviteter genomföras för att öka tillgängligheten till informationssamhället. Bland annat skall offentliga organs webbplatser vara tillgängliga för funktionshindrade enligt internationella riktlinjer. Riktlinjerna är enligt Hjälpmedelsinstitutet avsedda för alla som utvecklar innehåll för webben och för utvecklare av författarverktyg. Om riktlinjerna följs kommer enligt Hjälpmedelsinstitutet sökningar på webben och användares informationsåtkomst att underlättas.

Dävarande Handikappinstitutet har i en rapport till regeringen, IT för funktionshindrade och äldre – Förslag till handlingsprogram för åren 1998–2002 (1997), beskrivit olika problem kring datorbaserade hjälpmedel. Bland annat pekar man på skärpta regler för förskrivning som i vissa landsting utesluter grupper som tidigare fått hjälpmedel, svårigheter att få datorhjälpmedel för lek och träning samt svårigheter att få datorbaserade hjälpmedel för personer med olika funktionshinder.

Det bedrivs olika utvecklingsinsatser kring IT-hjälpmedel och språkliga funktionshinder. Som exempel kan nämnas att IT-kommissionen har tagit fram en rapport om IT-satsningar på området läs- och skrivsvårigheter/dyslexi (2001). I Norge genomförs vidare ett skrivstödsprojekt för dyslektiker. Ett mer pedagogiskt skrivstöd tas fram som utgår från vanliga feltyper hos dyslektiker och där t.ex. talsyntes används för att presentera olika förslag på stavningar. Forskning (Magnusson 2000) har visat att det går att via teknikstöd träna och hjälpa till att utveckla språket hos människor med afasi. Tekniken gör det också möjligt att ta reda på hur afatiker upplever saker och ting. Slutligen kan talsyntesforskningen vid KTH och dess betydelse när det gäller datorbaserade hjälpmedel för elever med funktionshinder nämnas. Regeringen har bl.a. uppmärksammat att utvecklingen inom telefonin i ökad utsträckning bör anpassas till ny teknik (prop. 1999/2000:79).

Regeringen har beslutat tillsätta en utredning om hjälpmedel för personer med funktionshinder samt om insatser enligt lagen (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade (dir. 2001:81). Utredningen skall avsluta sitt arbete i januari 2003. Inom hjälpmedelsområdet skall utredningen analysera bl.a. hjälpmedelsförsörjningen inom utbildningsväsendet, de förändrade förutsättningarna genom utvecklingen inom informations- och kommunikationsteknologi och digital teknik samt avgiftssystemet för hjälpmedel och därtill hörande regler i hälso- och sjukvårdslagen (1982:763).

14.2.6 Insatser inom kultur- och medieområdet

Tillgång till tryckta medier

För närvarande finns ca 90 dagstidningar som även ger ut en taltidning. Detta innebär att mer än hälften av landets alla dagstidningar ges ut som taltidning. Det finns tre olika typer av taltidningar: radiotaltidningar (67 tidningar), kassettidningar (13 tidningar) samt radiosända talsyntestidningar för synskadade (s.k. RATS-tidningar, 11 tidningar). Sammanlagt finns det ca 9 500 prenumeranter på taltidningar i Sverige. Av Taltidningsnämndens årsredovisning för år 2000 framgår att taltidningsverksamheten under de första åren på 1990-talet byggdes ut i snabb takt. Därefter har utbyggnadstakten varit låg; endast några få tidningar per år har tillkommit. Utgivningen av taltidningar täcker hela landet. För att stimulera tidningsföretag som ännu inte ger ut taltidningar har nämnden en person anställd för bl.a. detta ändamål. Taltidningar saknas för ett 30-tal hög- och medelfrekventa dagstidningar.

Staten har under senare år genomfört olika insatser för att göra litteraturen och tidskrifterna tillgängliga för människor med olika typer av läshandikapp. Stiftelsen för lättläst nyhetsinformation och litteratur (Centrum för lättläst – LL-stiftelsen) vänder sig till flera grupper, bl. a. personer med utvecklingsstörning, autism eller afasi, människor med läs- och skrivsvårigheter, barndomsdöva personer, äldre, invandrare och skolbarn. Verksamheten finansieras med försäljningsintäkter och statliga anslag. LL-stiftelsen ger sedan 1984 ut tidningen 8 SIDOR. Tidningen har som uppgift att göra nyhetsinformation tillgänglig för människor som har svårt att läsa

eller som är otränade i svenska språket. Tidningen utkommer varje vecka i en upplaga på 13 000 exemplar. Omkring 50 000 personer beräknas läsa 8 SIDOR. LL-stiftelsen ger även ut lättlästa böcker och har över 2 000 s.k. läsombud. Statens stöd till LL-stiftelsen har förstärkts på senare år, bl.a. för utgivning av litteratur riktad till ungdomar i åldrarna 9–14 år som en länk till vuxenlitteraturen.

Talboks- och punktskriftsbiblioteket (TPB) är en statlig myndighet som i samverkan med andra bibliotek skall förse synskadade samt personer med andra läs- och skrivsvårigheter med litteratur. TPB skall bl.a. framställa och låna ut talböcker och punktskriftsböcker. TPB svarar även för framställning av studielitteratur för högskolestuderande med synskador och andra läs- och skrivsvårigheter. Talböcker är inläsningar av utgivna böcker, kopierade till kassetband och cd-romskivor. För att producera och kopiera talböcker krävs tillstånd från regeringen. Den som producerar en talbok behöver inte ha upphovsmannens tillstånd men upphovsmannen skall meddelas. Talböcker får endast lånas ut via bibliotek till vissa grupper: synskadade, långtidssjuka, konvalescenter, rörelsehindrade, afatiker, personer med läs- och skrivsvårigheter, personer med utvecklingsstörning och hörselskadade (för hörselträning). Sedan år 2000 läser TPB in nya böcker i formatet DAISY (Digitalt Audiobaserat Informationssystem), ett digitalt system för att läsa in och lyssna på talböcker. Den som läser punktskrift kan via TPB få visst material överfört till punktskrift. Punktskriftsböcker lånas ut av TPB.

Det kan i detta sammanhang påpekas att talböcker skall skiljas från s.k. kassettböcker, vilka ges ut av förlagen på kommersiella villkor.

Tillgång till television

Nedsatt hörsel är ett av de vanligaste funktionshindren. Mer än var tionde svensk, i alla åldrar och i alla delar av samhället, berörs. För en stor del av dessa är det svårt att uppfatta det som sägs i TV, speciellt eftersom många av dagens TV-program har störande bakgrundsljud.

Sveriges Television (SVT) är enligt sitt sändningstillstånd (regeringsbeslut 2001) skyldig att beakta funktionshindrades behov. SVT:s insatser för att göra programmen tillgängliga för funktionshindrade skall öka under tillståndsperioden (2002–2005)

jämfört med år 2001. Enligt Granskningsnämnden för radio och TV är SVT:s kanaler de enda TV-kanalerna som har ett programutbud som är särskilt anpassat för funktionshindrade. SVT har haft textning av svenska program sedan år 1979. TV4 skall enligt sitt sändningstillstånd för åren 2002–2005 göra stora underhållningsprogram och svensk TV-dramatik tillgängliga för funktionshindrade i minst samma omfattning som under år 1996. Verksamheten för funktionshindrade skall under tillståndsperioden utökas i den mån nya tekniska förutsättningar gör detta möjligt inom ramen för oförändrade kostnader.

Enligt SVT:s public service-uppföljning för år 2000 ökade antalet av text-TV textade programtimmar till 2 742. Till detta kan läggas 1 853 timmar översättningstext. Sändningar på teckenspråk från Dövas TV uppgick till 74 timmar. Dövas TV producerar TV-program för barn, ungdomar och vuxna på teckenspråk. Programmen sänds i SVT och riktar sig i första hand till en döv publik. Sammantaget innebär detta att hälften av det totala utbudet i SVT var tillgängligt för hörselskadade. Knappt 30 % av de svenska första-sändningarna var svensktextade.

Önskemål om mer textning och teckenspråkstolkning har framförts från flera håll. Inom SVT är man medveten om hur viktig textning är, inte bara för hörselskadade utan även för t.ex. invandrare, där textremorna kan bli ett stöd i språkinläringen. I public service-utredningen (Radio och TV i allmänhetens tjänst SOU 2000:55) konstateras att en stor del av programföretagens utbud görs tillgängligt genom textning och teckenspråk, men att mycket återstår att göra. I regeringens public service-proposition (prop. 2000/01:94) föreslås att programföretagens insatser för att göra sändningarna tillgängliga för funktionshindrade skall öka under den nya sändningstillståndsperioden 2002–2005. Bland annat skall andelen textade program av det totala rikssända utbudet med svenskt ursprung öka påtagligt under tillståndsperioden.

Från de hörselskadade har man framfört kravet att minst 60 % av det totala svenskspråkiga utbudet vid första sändning skall vara textat senast år 2005 och att alla TV-program skall vara textade senast år 2010. Enligt en undersökning som genomförts på uppdrag av Hörselskadades riksförbund (HRF) vill nio av tio svenskar ha mer text i TV (Nio av tio svenskar vill ha fler textade TV-program, 2001). I betänkandet 2000/01:KrU8 skärpte riksdagens kulturutskott kraven på textning i public service-TV. Utskottet ansåg att minst hälften av alla svenska program i Sveriges Television skall

vara textade vid första sändning senast år 2005, vilket senare togs in i de nya sändningstillstånden för SVT. Utskottet förutsatte vidare att programföretagen under den nyligen inledda tillståndsperioden 2002–2005 intensifierar sina ansträngningar för att åstadkomma en jämn och hög ljudkvalitet och i så stor utsträckning som möjligt undvika störande bakgrundsljud.

Från synskadade har det sedan länge funnits önskemål om ökad tillgänglighet genom uppläst textremsa. Regeringen pekar i sin public service-proposition på att det fortfarande finns tekniska hinder, men konstaterar att SVT har intensifierat arbetet med att ta fram långsiktiga lösningar. Enligt SVT:s sändningstillstånd skall det vara ett mål att SVT kan erbjuda uppläst textremsa under tillståndsperioden.

Tillgång till film

Insatser görs även inom det filmpolitiska området för att öka tillgängligheten för funktionshindrade. Genom det filmavtal mellan staten, filmbranschen och TV-företagen som gäller åren 2000–2004 (se prop. 1998/99:131, bilaga 3) har stöd införts till textning på svenska av film och video och till syntolkning. Enligt filmavtalets 32 § skall minst 2 procent av de medel som under ett räkenskapsår inflyter till Svenska Filminstitutet användas för att göra film mer lättillgänglig för funktionshindrade. Filminstitutet skall för detta ändamål fördela stöd till textning på svenska av film och video och till syntolkning på videogram.

År 2000 beviljade Filminstitutet medel till totalt 28 projekt, där ett antal olika tekniska lösningar prövats för att göra svensk film tillgänglig för hörselskadade, döva, synskadade och blinda. För hörselskadade och döva textades 42 dvd-filmer, 10 videofilmer och 8 biofilmer (16 kopior). För synskadade genomfördes bl.a. syntolkningar. Sammanlagt avsattes 1,2 miljoner kronor för detta under år 2000 (Verksamhetsberättelse 2000).

Riksdagens kulturutskott har i samband med en motion behandlat frågan om en standard skall utarbetas för dold textning av svenska filmer på video och dvd. Utskottet menade i sitt betänkande 2000/01:KrU2 att i den mån det skulle finnas behov av standardisering borde det ankomma på video- och dvd-branschen att ta ett sådant initiativ. Dvd har redan en funktion för dold textning.

Vad gäller video är ytterst få videobandspelare – i praktiken endast professionell apparatur – försedda med en sådan funktion.

Övriga insatser inom kulturområdet

Även andra insatser görs inom kulturområdet. Som exempel kan nämnas Tyst Teater som spelar teater på teckenspråk för hörande och döva. Tyst teater är en grupp inom Riksteatern och har som uppdrag att ge ett brett och rikt utbud av teater ”i en lyhörd dialog med omvärlden”. Tyst Teater vill vidareutveckla teckenspråket som sceniskt språk utan att ge avkall vare sig på teckenspråkets egen karaktär eller på teaterns språk.

Statens kulturråd är en av de nio myndigheter som har ett förtydligt ansvar för handikappolitiken. Kulturrådet skall vara samlande, stödjande och pådrivande i arbetet med handikappfrågorna på kulturområdet.

14.3 Bedömningar och förslag

Våra förslag:

- En undersökning av hjälpmedelsområdet skall genomföras från ett språkligt perspektiv.
- Insatser skall vidtas för att ytterligare förbättra tillgängligheten till medier och kultur för personer med olika typer av funktionshinder av språklig karaktär.

Våra bedömningar:

- Barnhälsovården bör så tidigt som möjligt och i högre grad uppmärksamma alla avvikelser från en normal tal- och språkutveckling.
- Tal- och språkförseningar/störningar bör så tidigt som möjligt bedömas och behandlas av logopedier.
- Förskolan och skolan bör så tidigt som möjligt uppmärksamma barn med olika former av funktionshinder med språklig anknytning så att särskilda åtgärder kan sättas in.
- Handikapporganisationer inom språkområdet utför ett viktigt arbete och bör få fortsatt stöd.

Allas rätt till språk innebär också att alla skall ha rätten att använda språket. För många personer med olika typer av funktionshinder innebär detta att samhället måste ge stöd på skilda sätt. Flera av funktionshindren med språklig anknytning är inte välkända och vissa av dem kan också vara svåra att upptäcka. Samtidigt har dessa funktionshinder stor betydelse för den enskilde. Språkliga funktionshinder påverkar individens personliga utveckling negativt, bl.a. eftersom möjligheten att genom talat och skrivet språk kommunicera med andra är så viktig. Förmågan att tala, skriva och läsa är viktig i skolan och senare i arbetslivet. I dagens samhälle har kommunikationsförmågan blivit en av de mest efterfrågade egenskaperna i arbetslivet. För personer med kommunikativa funktionshinder betyder de nya kraven att deras ställning på arbetsmarknaden har försvagats. Det ställer också skolan inför nya utmaningar. Från ett språkpolitiskt perspektiv utgör de språkliga funktionshindren ett hinder för allas rätt till språk. Speciellt svårt blir det för funktionshindrade med annat modersmål än svenska. Vi anser det därför viktigt att språkliga funktionshinder uppmärksammas på olika sätt.

Barnhälsovården bör uppmärksamma språkliga avvikelser

Sverige har en väl utbyggd barnhälsovård. Barnavårdscentraler är en central del av denna. I deras arbete ingår bl.a. att följa barnens språkutveckling. Det är enligt vår bedömning mycket viktigt att detta arbete fortsätter och att det hos BVC och andra aktörer på området finns en god kompetens kring språkliga frågor. Man bör i högre grad åtgärda alla avvikelser från en normal tal- och språkutveckling. Det är viktigt att frågor kring språkutveckling och funktionshinder med språklig anknytning uppmärksammas i utbildningen av vårdpersonal.

Bedömning och behandling av logoped bör ske så tidigt som möjligt

Enligt vår bedömning är det mycket viktigt att upptäcka olika former av både tal- och språkstörningar och tal- och språkförse- ningar så tidigt som möjligt. När sådana avvikelser från den normala tal- och språkutvecklingen upptäcks måste dessa tas på allvar och barnen vid behov behandlas av logoped i så tidig ålder som

möjligt. Ju tidigare logopedbehandling sätts in, desto större är möjligheten till framgångsrik behandling och därmed mindre besvär för den enskilde personen, kanske framför allt genom att man minskar framtida skolproblem av olika slag. Dessutom bör sådana insatser på lång sikt leda till lägre kostnader för samhället. Om alla barn med olika avvikelser från den normala tal- och språkutvecklingen skall kunna få hjälp krävs det fler logopedier. Tillgången till logopedier inom hälso- och sjukvården bör förbättras, bl.a. genom att fler logopedier utbildas. Det är enligt vår bedömning också viktigt att behovet av logopedier beaktas av landsting och kommuner när det gäller resursfördelningsfrågor.

Förskolan och skolan bör uppmärksamma språkliga funktionshinder så tidigt som möjligt

Även förskolan och skolan har en viktig uppgift när det gäller att upptäcka olika former av funktionshinder i talet och beträffande läs- och skrivsvårigheter och att sedan ta hänsyn till dessa i undervisningssituationen. Åren då man går i förskolan och skolan har stor betydelse för den fortsatta utvecklingen på flera olika plan. Barn med tal- och skriftspråkliga problem måste uppmärksammas så tidigt som möjligt i förskola och skola, så att särskilda insatser kan sättas in. Elever skall få det stöd de behöver, oavsett om någon medicinsk diagnos har kunnat ställas eller inte.

Funktionshinder med språklig anknytning bör ingå som ett moment i lärarutbildningen

För att öka lärarnas kompetens att först upptäcka och sedan hantera tal- och språkstörningar/förseningar i undervisningen är det viktigt att man uppmärksammar funktionshinder med språklig anknytning i lärarutbildningen. Detta bör ingå som ett moment i lärarutbildningen. Även befintlig personal bör uppmärksammas på dessa funktionshinder genom fortbildningsinsatser.

Skolorna skall ges fortsatt stöd

Lärare och annan skolpersonal behöver stöd i arbetet med att uppmärksamma elever med funktionshinder av språklig karaktär. Förutom att skolorna själva bör ha god kompetens i dessa frågor samt möjlighet till kontakt med t.ex. logoped, finns det enligt vår mening fortsatt behov av stöd från centralt håll.

Specialpedagogiska institutet har enligt sin instruktion i uppgift att bl.a. ge råd och stöd till huvudmän med ansvar för förskola och skola. I instruktionen omnämns särskilt ansvaret för elever med svåra läs- och skrivsvårigheter. Genom sin regionala organisation har institutets konsulenter kontakter med den lokala nivån. Vi menar att det är viktigt att Specialpedagogiska institutet fortsätter att stödja förskolor och skolor i deras arbete med både tal- och skriftspråkligt funktionshindrade barn. Det är viktigt att det nybildade institutet tar upp frågor om hur skolorna kan uppmärksammas på funktionshinder med språklig anknytning och hur dessa kan diagnostiseras. Vidare måste man uppmärksamma hur lärare och annan skolpersonal får stöd vad gäller vad man konkret kan göra i klassrummet för att underlätta för elever med olika typer av funktionshinder med språklig anknytning.

Det är viktigt att Specialpedagogiska institutet utnyttjar den kunskap och kompetens som finns inom handikapprörelsen i dessa frågor.

En undersökning av hjälpmedelsområdet skall genomföras

En av de frågor som vi har uppmärksammat är vilken hjälp som IT kan ge för funktionshindrades rätt till språket och hur dessa möjligheter tillvaratas. Olika former av skrivstöd och andra språkteknologiska produkter och tjänster är viktiga hjälpmedel för funktionshindrade när det gäller både det skrivna och talade språket. Utvecklingen inom IT-området som helhet går snabbt, men utvecklingen inom delar av den svenskspråkiga språkteknologin går inte lika fort. Det är viktigt att det finns en god kunskap om hjälpmedelsutbudet för att det skall komma de funktionshindrade till godo så snabbt som möjligt. Samtidigt måste krav ställas på att det skall finnas språkteknologiska hjälpmedel på svenska. Bland annat i en rapport från Skolverket (Att förebygga och möta läs- och skrivsvårigheter, 2001) pekas på behov av resurser för översättning och

anpassning till svenska förhållanden liksom resurser för fortsatt pedagogiskt utvecklingsarbete när det gäller datorstöd för t.ex. personer med läs- och skrivsvårigheter. Det kan också vara betydelsefullt att en samhällelig inrättning hjälper funktionshindrade från små grupper att artikulera sina behov av datorbaserade språkstöd. Det är vidare viktigt att uppmärksamma vilka kostnader som för den funktionshindrade är förknippade med hjälpmedlen.

Vi föreslår därför att Utredningen om vissa hjälpmedel för personer med funktionshinder samt om vissa insatser enligt lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade (S 2001:06) och/eller Hjälpmedelsinstitutet ges i uppdrag att i samråd med berörda handikappförbund närmare undersöka vilka stödbehov som finns inom språkområdet, hur dagens utbud av IT-hjälpmedel ser ut, kostnadsbilden för den enskilde samt lämna konkreta förslag till fortsatta insatser. Uppdraget bör ske i samråd med språkvärden (se även kapitel 17 om språkteknologiska initiativ).

En undersökning skall göras om funktionshindrades tillgång till tidningar, tidskrifter och litteratur

Från demokratisynpunkt måste alla ha tillgång till och också kunna tillägna sig den information som vi behöver som samhällsmedborgare. Här spelar framför allt tidningar, tidskrifter och böcker en central roll. Sverige har redan i dag en långt framskjuten position när det gäller funktionshindrades tillgänglighet till tidningar. Det är viktigt att bevara denna ställning. Även tillgången till tidskrifter och böcker är betydelsefull. Staten har genom ett flertal olika insatser ökat tillgängligheten betydligt. Det har inte ingått i vårt uppdrag att utvärdera de statliga insatserna inom området, men enligt vår bedömning fungerar den verksamhet som bedrivs vid Taltidningsnämnden, LL-stiftelsen och TPB väl.

Det kan dock samtidigt konstateras att behoven är stora och föränderliga, samtidigt som den tekniska utvecklingen är snabb. Funktionshindrades tillgång till information på Internet kan ses som ett exempel på ett nytt behovsområde. Det bör uppmärksammas vad den tekniska utvecklingen innebär för funktionshindrades möjligheter till ökad tillgänglighet till medierna.

Vi föreslår därför att en undersökning genomförs av om det finns ytterligare/förändrade behov av offentligt stöd för att förbättra funktionshindrades tillgång till tidningar, tidskrifter och lit-

teratur. Vi anser detta vara en uppgift för i första hand TPB, Tal-tidningsnämnden och LL-stiftelsen. En sådan undersökning bör genomföras i samråd med berörda handikapporganisationer.

Åtgärder inom radio och television bör vidtas

Inom televisionen vidtas olika åtgärder för att öka tillgängligheten för funktionshindrade. SVT:s textning av en del av sändningarna på svenska som ett stöd för bl.a. hörselskadade är viktig. Enligt vår bedömning är det angeläget att andelen textade program ökar för att i första hand funktionshindrades tillgång till TV-utbudet skall förbättras, men även som ett stöd för t.ex. personer med annat modersmål. Vi förutsätter att SVT i enlighet med skrivningarna i kulturutskottets betänkande och i det nya sändningstillståndet kommer att texta minst 50 % av alla svenska program vid första sändning senast år 2005. Det bör övervägas om denna procentsats kan höjas till 60 % i de framtida tillståndsvillkoren för SVT.

Vi vill vidare peka på vikten av att teckenspråkstolkning hålls på en så hög nivå som möjligt inom SVT.

Den tekniska utvecklingen går snabbt, inte minst inom medieområdet. Teknikens landvinningar måste utnyttjas på bästa möjliga sätt för att öka de funktionshindrades tillgång till medierna. Vi menar att åtgärder för att generellt öka tillgängligheten till radio och TV för funktionshindrade bör utredas vidare.

Vi vill i detta sammanhang också peka på att det pågår en utveckling mot ökad intimisering av språket i medierna. Exempelvis använder man inte sällan ett utpräglat talspråkligt och vardagligt språk, som många uppfattar som otydligt och svåruppfattat. I många program samtalar man på ett informellt sätt, varvid sådant som samtidigt tal, stor variation av röststyrka etc. kan skapa problem för lyssnaren. Förändringar i programkultur och talstil inom radio kan enligt vår bedömning göra det svårare för äldre och hörselskadade att ta del av programmen. Detta är en fråga som bör beaktas av framför allt radioproducenter.

Staten skall verka för en förstärkt satsning på textning av film och video

Genom filmavtalet ges stöd till textning på svenska av film och video och till syntolkning för att öka tillgängligheten till svensk film för funktionshindrade. Vi menar att detta är positivt. Vi föreslår därför att staten skall verka för en förstärkt satsning på textning av film och video.

Vi anser att det på lång sikt vore önskvärt om en standard kunde utarbetas för dold textning av svenska filmer som sedan kunde användas för både biografvisning, TV-visning, video och dvd. En sådan utveckling torde underlättas av det tekniskifte från analog till digital film som kommer att inträffa inom de närmaste tio åren. Enligt vår bedömning bör dold textning av svensk film belysas ytterligare inför kommande filmpolitiska förslag. Även ljudkvalitetens betydelse för funktionshindrades tillgång till filmer bör uppmärksammas i detta sammanhang.

Handikapporganisationer inom språkområdet bör få fortsatt stöd

Inom handikapprörelsen finns flera organisationer som arbetar för olika typer av språkligt funktionshindrade. Dessa organisationer besitter en stor kunskap om funktionshindren och om hur det är att leva med dessa funktionshinder i dagens Sverige. Denna kunskap bör naturligtvis utnyttjas.

Handikapprörelsen utför ett betydelsefullt arbete inom språkområdet som är av stor vikt för både de funktionshindrade och för samhället i stort. De olika förbunden medverkar till att göra de språkligt relaterade funktionshindren mer kända och därmed också till att underlätta för de funktionshindrade att få rätt till språket. Det är enligt vår bedömning viktigt att det fortsatta stödet till dessa organisationer från det allmännas sida upprätthålls på en sådan nivå att de kan fortsätta sitt arbete.

Del V: Språkvård – forskning, politik, lagstiftning och organisation

I denna del av betänkandet behandlar vi ett antal mer specifika frågor som på olika sätt berör språket, och speciellt språkvården. Inledningsvis uppmärksammar vi den språkvårdsanknutna forskningen (kapitel 15). Därefter tar vi upp frågan om språkfrågor skall ses som ett eget politikområde med egna mål (kapitel 16). Ett av kommitténs uppdrag har vidare varit att följa och stimulera initiativ på språkteknologiområdet och föreslå åtgärder, vilket redovisas i kapitel 17. Därefter följer ett kapitel där vi redovisar våra överväganden när det gäller frågan om det är ändamålsenligt att i lag stadfästa svenska språkets ställning (kapitel 18). I kapitel 19 och 20 lägger vi fram våra förslag rörande den svenska språkvårdens framtida uppgifter och organisation. Kapitel 21 innehåller våra konsekvensbedömningar inklusive ekonomiska beräkningar och finansieringsförslag.

15 Språkvårdsforskning

Att ett visst språk blir föremål för forskning bidrar i hög grad till att stärka detta språks position. Som berörts i kapitel 2 är en av orsakerna till att svenskan måste räknas till de starka och gynnade språken i världen just att vårt språk är ovanligt väl utforskat.

I regeringens direktiv till kommittén anges att en av utgångspunkterna för en svensk språkpolitik är ”att forskning om och värd av svenska språket håller hög kvalitet”.

I det föregående har vid olika tillfällen berörts att forskning behöver bedrivas inom olika områden. Detta kapitel skall ägnas åt en mer samlad bedömning av behovet av språkforskning med anledning av vårt handlingsprogram. Tyngdpunkten ligger på språkvårdsanknuten forskning för svenskans del. Några ord ägnas också åt forskning mer generellt om våra minoritets- och invandrarpråk.

Vårt förslag till handlingsprogram innehåller följande punkter inom området språkvårdsforskning:

- En särskild satsning skall göras på språkvårdsforskning.
- En resurs för svensk forskning inom terminologi skall byggas upp.
- Den vetenskapliga kompetensen i minoritets- och invandrarpråk samt teckenspråket bör garanteras och i vissa fall ökas.
- Modersmålsämnets didaktik bör bli föremål för forsknings- och utvecklingsarbete.

15.1 Forskning om svenskan

Som nämnts är svenskan ett väl utforskat språk. Svenskans grammatik är ingående studerad. Svenskans ordförråd är påfallande väl dokumenterat i ordböcker av skilda slag. Språkets historia har studerats sedan lång tid tillbaka. Stora samlingar av dialektmaterial har byggts upp vid våra dialektarkiv. Det finns en livaktig forskning om

svenskans nutida bruk, pågående språkutveckling, sociala variation m.m.

Att svenskan studerats ingående är ingen slump. Svenskan har varit det officiella språket – i praktiken om än inte formellt juridiskt – i en självständig nation. En sådan position skapar behov av forskning om språket. Exempelvis brukar ett av de viktiga stegen då ett språk utvecklas till ett fullvärdigt nationalspråk vara att språket i fråga standardiseras, vilket i sin tur kräver att det dokumenteras och beskrivs. Men nationalspråksställningen skapar också incitament till forskning. Det är mer än en tillfällighet att professurer inriktade mot svenskan kom till under 1800-talets andra hälft; detta kan ses som ett led i den tidens nationalstatsbygge.

15.1.1 Forskningsinrättningar

Forskning om svenskan bedrivs vid en rad institutioner vid universitet och högskolor. Universiteten i Lund, Stockholm, Umeå och Uppsala har institutioner för nordiska språk, dvs. danska, färöiska, isländska, norska och svenska; tyngdpunkten i verksamheten ligger i samtliga fall på svenskan. Vid Umeå universitet finns en institution för litteraturvetenskap och nordiska språk och Göteborgs universitet har en institution för svenska språket. Vid universiteten i Karlstad, Linköping, Växjö och Örebro är inrättningarna för svenskan en del av större institutioner för språk, humaniora etc. Forskningsverksamheten är här mindre, men uppbyggnad av forskningsresurser och forskningsprogram pågår i flera fall.

Professurer i nordiska språk finns vid universiteten i Göteborg, Lund, Stockholm, Umeå och Uppsala. Vid samtliga dessa universitet har man också professurer i svenska (med lite varierande benämningar och specificeringar av inriktningen). Vid Institutionen för svenska språket i Göteborg finns en professur i svenska som andraspråk, och här finns också Institutet för svenska som andraspråk. Likaså har man vid institutionen i Göteborg en professur i språklig databehandling. Vid Institutionen för nordiska språk i Stockholm finns en professur i svenska som andraspråk för döva och vid institutionen i Umeå en professur i nordskandinavisk språketnografi. Institutionen för nordiska språk i Uppsala har en professur i nordiska språk, särskilt namnforskning, och en professur i modern svenska, särskilt sociolingvistik; i Uppsala finns också

forskningsavdelningar för namnforskning respektive socio-lingvistik.

Språk- och folkminnesinstitutet (SOFI) är en statlig myndighet vars uppgift är att på vetenskaplig grund öka kunskaperna om dialekter, folkminnen, folkmusik, ortnamn och personnamn. Deras samlingar utgör en viktig forskningsresurs för många olika ämnen, och man bedriver också egna undersökningar och projekt. Avdelningar inom SOFI finns i Göteborg, Lund, Umeå och Uppsala.

Även inrättningar som Riksarkivet, Riksantikvarieämbetet, olika museer m.m. bör nämnas i detta sammanhang. Vården av kulturarvet tjänar också till att bevara vår språkliga historia såsom den dokumenterats i allt från runstenar till äldre skrifter och handlingar.

Forskning om svenskan utförs också vid andra typer av universitetsinstitutioner. Institutioner för lingvistik finns vid universiteten i Göteborg, Lund, Stockholm, Umeå och Uppsala, och den verksamhet som bedrivs vid dessa omfattar bl.a. forskning om svenskan. Vid Institutionen för tema vid Linköpings universitet utförs också forskning som har betydelse i sammanhanget, exempelvis inom temat kommunikation. Centrum för tvåspråkighetsforskning vid Stockholms universitet, liksom Tolk- och översättarinstitutet (TÖI) vid samma universitet är andra exempel på institutioner där för svenskan viktig forskning utförs. Ytterligare ett prov på inrättningar där forskning utförs är de skilda lärarutbildningsinrättningarna, samt de institutioner för pedagogik etc. som finns vid flera universitet runt om i landet.

Viss språkvårdsinriktad forskning utförs också vid Svenska språknämnden.

Också forskningen inom språkteknologi och datalingvistik måste nämnas i sammanhanget. Här finns flera olika forskningsinrättningar med olika inriktning. För en översikt över sådan forskning hänvisas till kapitel 17, där språkteknologiska frågor behandlas.

Forskning om svenskan sker även utanför vårt land. Framför allt kan här framhållas den forskning som bedrivs vid olika universitet och högskolor i Finland, liksom den verksamhet som utförs inom Forskningscentralen för de inhemska språken med placering i Helsingfors. Även i andra länder studeras svenskan. Svenskundervisning (vilket naturligtvis inte alltid innebär att man också forskar om svenskan) bedrivs vid ca 200 universitet i 43 länder runt om i världen. Antalet studerande uppskattas till ca 40 000 och

antalet lärare till drygt 1 000 (Svenskundervisning vid universitet och högskolor i utlandet. Läsåret 2000/2001).

Trots att det alltså finns utbildning i svenska på alla nivåer och forskning sker på många håll förefaller det finnas behov av förstärkningar av olika slag. I en utvärdering av utbildningar i svenska/nordiska språk i Sverige publicerad av Högskoleverket pekas på att få av dem som studerar inom grundutbildningen väljer att fördjupa sig på C- och D-nivå. Av de ca 3 3000 helårsstudenter som studerar svenska och nordiska språk går endast sju procent vidare till C- eller D-nivå. Ännu färre fortsätter till forskarutbildning.

Bedömaregruppen menar att det på sikt hotar svenskans ställning att så få väljer att fördjupa sig i ämnet. Bland annat mot bakgrund av den diskussion om domämförluster till engelskan som nu förs menar man att det är viktigt att det finns personer med djupa kunskaper om svenska språket och därmed med förmåga att värda, analysera och bevara språkets ställning. Man skriver: "I ljuset av sådana iakttagelser och ställningstaganden kan bedömaregruppen tycka att svenska akademiska lärosäten, och berörda fakulteter inom dessa, i handling inte tycks visa ett märkbart större ansvar för verksamheten inom svenska språket än för exempelvis ämnet engelska, där flera engelsktalande länder måste anses ha ett 'huvudansvar' för forskning och högre utbildning. Tvärtom synes exempelvis tilldelningen av resurser för forskarutbildning i svenska språket (nordiska språk) vara så liten, att det är uppenbart att de doktorer som kommer att utexamineras under de närmaste åren inte kommer att förslå till att ens förse de akademiska lärosätena med behöriga befattningshavare. Redan idag saknas i viss utsträckning disputerade lärare, och betydande pensionsavgångar ligger nära." (Utvärdering av utbildningar i svenska/nordiska språk, 2002 s. 32–33.) Vidare framför man: "Intressenter inom ämnet – och det rör sig här både om forskare, lärare och studenter – måste på en nationell arena öka medvetenheten om vikten av att staten gör det attraktivt att studera svenska språket på fördjupningsnivå och framför allt satsar resurser på forskning och forskarutbildning inom svenska språket."

15.1.2 Språkvårdsrelevant forskning

Ett språk kan studeras från många olika utgångspunkter: man kan undersöka äldre språkskeden eller nutida språk, man kan studera språkets struktur eller dess användning, man kan behandla talspråk eller skriftspråk m.m. Forskningen inom ämnet nordiska språk har också stor spännvidd. I en utvärdering av svensk forskning inom nordiska språk som utfördes 1998–99 på uppdrag av Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet (HSFR) urskiljs följande områden (Från runsten till e-post, 2000):

- Språkhistoria, fornsvenska, runologi
- Namnforskning
- Dialektologi
- Grammatik
- Lexikografi och lexikologi
- Sociolingvistik
- Text- och översättningsvetenskap
- Mediespråk
- Svenska i skolan.

Lägger man till denna lista den forskning som bedrivs inom de andra ämnen och vid de andra typer av forskningsinriktningar som omnämnts i föregående avsnitt, blir förstas variationen ännu större.

Som berörts kan forskning generellt ses som något som förbättrar ett språks position. I den meningen kan all forskning om svenskan sägas vara viktig för vården av vårt språk. Men naturligtvis finns det forskning som mer omedelbart har anknytning till frågeställningar som aktualiseras av de tre övergripande ambitioner som vi i detta betänkande har uppställt för svenskans del – att det skall vara ett komplett och samhällsbärande språk, att den offentliga svenskan skall vara korrekt och välfungerande och att alla skall ha rätt till språk – och av den förändrade språkliga situationen i Sverige. Forskning om språkvalet i olika sammanhang behövs exempelvis om vi skall kunna förstå de processer som gör att andra språk kan komma att ta över användningsområden från svenskan, liksom vilka konsekvenser detta får. Forskning om det offentliga språket behövs som underlag för adekvata språkvårdsinsatser. Forskning kring språkinlärning och språktillägnande, språket i skolan, språklig variation, attityder till olika varieteter m.m. behövs om vi skall kunna förbättra allas möjligheter att tillägna sig ett rikt språk och få sitt eget språk bemött med respekt. Forskning om två- och fler-

språkighet, minoritetsspråksfrågor, språkbevarande och språkdöd m.m. behövs om vi skall kunna hantera en mångspråkig situation och förbättra möjligheterna för de språk i Sverige vars fortlevnad är hotad.

Ser vi till forskning som på sådant sätt har anknytning till språkvårdsarbete har en hel del utförts i Sverige. Svenska språknämnden har gjort en kort översikt över olika organ vilkas verksamhet man menar har betydelse för vår kommittés utredningsuppdrag (Principskiss om svensk språkvård och språknämndens framtida organisation, 2000 s. 13–14). Denna är naturligtvis inte uttömmande, men den kan ändå förtjäna att refereras som ett axplock som ger en viss orientering om situationen, speciellt inom universitetsämnet nordiska språk/svenska.

Språknämnden pekar först på att det vid institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet sedan ett trettiotal år finns en avdelning ”som nått mycket betydelsefulla språksociologiska forskningsresultat om svenskt talspråk idag: regional, åldersmässig och social variation, attityder och bruk”. Man nämner också avdelningen för tema kommunikation vid Linköpings universitet och den forskning som där utförts om framför allt det talade språk som används vid kontakter med företrädare för det allmänna som skola, läkarvård, polisväsende, socialbyråer m.m. Likaså visar man på forskning om språket i arbetslivet vid Institutionen för nordiska språk i Stockholm, och den verksamhet som utförs av TÖI vid samma universitet. För Göteborgs del pekar man på avdelningen för språkdata vid Institutionen för svenska språket och den forskning inom lexikologi som där utförs, och de språkliga databanker som man byggt upp. Beträffande Lund redovisas bl.a. ”forskning om förskjutningar i offentligt språkbruk de senaste årtiondena, också vad gäller EU:s betydelse för språkutvecklingen”. Språknämnden framhåller också att betydelsefull forskning om svenska som andraspråk utförs vid Centrum för tvåspråkighetsforskning i Stockholm och Institutet för svenska som andraspråk i Göteborg.

Nämnas kan också att det vid Institutionen för nordiska språk vid Stockholms universitet finns ett lokalt utbildningsprogram för språkkonsulter. Utbildningen är fem terminer lång och man utexaminerar ca 20 språkkonsulter vartannat år. Det är visserligen en grundutbildning, men den ger behörighet till forskarutbildning i svenska, och viktiga delar av utbildningen är forskningsorienterade. Många språkvårdare som är verksamma t.ex. vid Svenska språknämnden eller statliga myndigheter har utexaminerats från språk-

konsultlinjen. Utbildningen har i hög grad medverkat till att yrkesverksamma språkvårdare har en relevant utbildning på vetenskaplig grund och kan hålla kontakt med pågående forskning.

Denna typ av forskning är en nödvändig grund för språkvården att stå på när beslut av olika slag skall fattas. I allt väsentligt har dock de olika forskningsinsatserna inte tillkommit av språkvårdsskäl, utan har andra motiv, i vissa fall mer språkvetenskapligt teoretiska, i andra mer praktiskt tillämpade. Svensk språkvård har därför ett ojämnt kunskapsmässigt underlag att utgå ifrån beträffande den moderna svenskans ställning och bruk. I vissa stycken finns ganska mycket information samlad, medan i andra avseenden kunskapen är mindre eller nästan helt obefintlig.

Ser man till den forskning som direkt ägnat sig åt språkvårdsfrågor är bilden att aktiviteten varit liten. I den nämnda utvärderingen av svensk forskning i nordiska språk framförs under rubriken Språkvård att detta är ett område som inte "frambringat några tungt vägande bidrag, åtminstone inte under den aktuella perioden [1992–1998]" (Från runsten till e-post, 2000 s. 53). Sammanfattningsvis hävdas: "Man kunde tycka att språkvårdens praktiska och teoretiska innebörd och svenskans framtid i den moderna världen är viktiga ämnen som förtjänar att behandlas med större allvar och uthållighet än vad som hittills verkar vara fallet."

15.2 Forskning om minoritets- och invandrarspråk samt teckenspråket

Finska, meänkieli och samiska

Finska kan f.n. studeras som akademiskt ämne vid fem lärosäten i Sverige: universiteten i Lund, Stockholm, Umeå och Uppsala samt Luleå tekniska universitet. I Lund fanns tidigare en institution för finsk-ugriska språk. Denna har nu förts över till institutionerna för nordiska språk (hit fördes finska) och slaviska språk (som fick ansvaret för estniska och ungerska). Någon professur i finska eller finsk-ugriska språk har inte funnits, utan ämnet företräds av en universitetslektor. För Stockholms del gäller att institutionen heter Finska institutionen, och här finns även en professur i finska. I Umeå finns en avdelning för finska inom Institutionen för moderna språk, och likaså en professur i finska. I Uppsala är benämningen Finsk-ugriska institutionen, och den tillhörande profes-

suren är även den i finsk-ugriska språk. I Luleå finns en adjunktstjänst för undervisning i finska. Tidigare gavs lektorsundervisning i finska vid Göteborgs universitet, men denna har nu lagts ned.

Undervisning i meänkieli sker i Luleå, Stockholm och i viss utsträckning – verksamheten är under uppbyggnad – i Umeå.

För samiskan gäller att undervisning sker i Umeå, där det finns en avdelning för samiska inom Institutionen för arkeologi och samiska och i Uppsala, vid Finsk-ugriska institutionen. I Umeå finns också en professur i samiska.

För forskningens del kan sägas att de fasta resurserna i princip följer professurerna. Forskning i finska, och i mindre utsträckning även meänkieli, sker alltså vid Stockholms, Umeå och Uppsala universitet. Dessutom har lektorn i finska vid Lunds universitet ett visst utrymme för forskning inom sitt lektorat. Samiskan studeras i Umeå och Uppsala. Forskning om finska och andra minoritetsspråk bedrivs också inom ramen för andra ämnen, bl.a. allmän språkvetenskap.

Från sverigefinska representanter har framförts att man är bekymrad för de neddragningar som skett vad gäller finskan vid de svenska universiteten, och att man gärna skulle se en förstärkning av forsknings- och utbildningsresurserna. Även från finländskt håll har liknande synpunkter framkommit, liksom en önskan om en förstärkt ställning för det finska språket generellt i Sverige.

Inom SOFI finns samlingar av både finskt och samiskt material. Arkiven i Uppsala och Umeå har samlingar av bandinspelningar, utskrifter och uppteckningar för finska dialekter, främst från Värmland och Nordsverige. I Umeå och Uppsala finns vidare omfattande samlingar om samisk kultur både när det gäller dialekter, folkminnen och ortnamn. För Umeås del finns en särskild arkivarietjänst för det samiska materialet.

Jiddisch och romani chib

Någon undervisning på akademisk nivå finns f.n. inte i Sverige för jiddisch och romani chib, och heller inte fasta forskningsresurser för dem.

Teckenspråket

Situationen för teckenspråket i Sverige beskrivs i kapitel 7, Det mångspråkiga Sverige. Som framgår där finns teckenspråket som akademiskt ämne med grund- och forskarutbildning vid Institutionen för lingvistik vid Stockholms universitet. Där finns också en professur i ämnet teckenspråk.

Invandrarspråk

De språk som här förts samman under benämningen "invandrarspråk" har en mycket varierande ställning. Vissa av dem är stora och väletablerade språk som är officiella språk eller motsvarande inom ett eller flera länder, medan andra har en svag ställning också i de länder där de ursprungligen brukas. I en del fall sker undervisning i dem på akademisk nivå i Sverige och även forskning utförs, medan i andra fall sådana resurser helt saknas.

Från företrädare för SIOS (Samarbetsorganet för etniska organisationer i Sverige) har framförts att man ser behov av forsknings- och utvecklingsarbete vad gäller modersmålsundervisningen, speciellt beträffande ämnesdidaktik. I kapitel 13 i detta betänkande pekar vi också på behovet av mer forskning om modersmålsundervisning, och på hur forskning dels kan utveckla området, dels bidra till att höja dess status.

Minoritetsspråkskommittén och minoritetspolitikpropositionen

I Minoritetsspråkskommitténs betänkande Steg mot en minoritetspolitik (SOU 1997:192) redovisas det krav Europarådets konvention om historiska minoritetsspråk ställer på stöd till utbildning och forskning i de språk som omfattas av konventionen. Man påpekar att huvudregeln i Sverige är att "varje högskola och universitet självt bestämmer vilken utbildning och forskning som skall bedrivas vid respektive universitet och högskola" (s. 206). För de tre språk som Minoritetsspråkskommittén föreslog skulle få minoritetsspråksstatus (finska, samiska och romani chib) gällde därför att det inte fanns någon garanti för att utbildning och forskning skulle komma att bedrivas för dessa språk, med undantag för samiska, där Umeå universitet genom sitt regleringsbrev hade ett särskilt åtagande; Luleå tekniska universitet hade dessutom ett sär-

skilt uppdrag att erbjuda grundskollärautbildning i samiska och finska (och dessutom meänkieli). Minoritetsspråkskommittén föreslog därför att åtgärder skulle vidtas "för att säkerställa att utbildning och forskning i samiska, finska och romani chib långsiktigt kan äga rum vid åtminstone ett universitet eller en högskola i Sverige" (s. 207).

I propositionen Nationella minoriteter i Sverige (prop. 1998/99:143) framför regeringen att man finner det "väsentligt att universitetsutbildning och forskning i minoritetsspråk och om de nationella minoriteterna fortsätter och kan utvecklas" (s. 60–61). Regeringen anför vidare att i första hand bör "nuvarande utbildning och forskning i samiska, finska och meänkieli fortsätta" (s. 61). Beträffande romani chib och jiddisch hänvisas till en kommande samlad bedömning av hur ämnen som har få lärare, forskare och studenter skall hanteras. Detta ärende är nu under beredning.

I regleringsbrevet till Umeå universitet för år 2001 har universitetet getts ett särskilt uppdrag att erbjuda forskning och utbildning i meänkieli och finska (utöver det åtagande man tidigare haft för samiskans del).

15.3 Bedömningar och förslag

Våra förslag:

- En särskild satsning skall göras på språkvårdsforskning.
- En resurs för svensk forskning inom terminologi skall byggas upp.

Våra bedömningar:

- Den vetenskapliga kompetensen i minoritets- och invandraspråk samt teckenspråk bör garanteras och i vissa fall ökas.
- Modersmålsämnets didaktik bör bli föremål för forsknings- och utvecklingsarbete.

Särskild satsning skall göras på svensk språkvårdsforskning

Vi anser att det är mycket viktigt att forskningen om det svenska språket generellt håller hög klass och att det finns tillräckliga resurser för detta ändamål. Betraktas situationen från en mer renodlad språkvårdsutgångspunkt är det uppenbart att det finns ett flertal angelägna forskningsuppgifter. Vi har i de föregående kapitlen på

skilda vis berört följande områden där olika typer av forskningsinsatser och forskningssatsningar behövs kring frågor relaterade till svensk språkvård:

- Sprints förutsättningar och resultat.
- Bruket av engelska inom arbetslivet.
- Konsekvenserna av att högskolestudenterna undervisas på engelska och läser engelska kursböcker.
- Främjande av parallell användning av svenska och engelska i högskoleutbildningen.
- Attityder till språkliga varieteter och om språklig variations betydelse socialt, pedagogiskt och språkriktighetsmässigt.
- Kvaliteten på den textade översättningen i TV.
- Språklig utformning på webben.
- Reklamspråket.
- Språkets roll i skolan från ett könsperspektiv.
- Kvinnors och mäns språkliga situation i offentligheten.

Denna uppräkningslista uttömmer självfallet inte listan på angelägna forskningsinsatser inom området språkvårdsforskning. Exempelvis behövs undersökningar av språkbruket inom en rad områden för att en rättvisande bild av de eventuella domämförlusterna för svenskan skall kunna nås. Förutom de redan något berörda områdena arbetsliv och högre utbildning och forskning kan man nämna exempelvis kulturlivet och administration och förvaltning. Språket i offentliga dokument m.m. behöver undersökas mera. Inte minst är den påverkan som "EU-svenskan" kan ha på inhemska offentliga texter viktig att studera. Likaså behövs undersökningar av språkliga attityder inom en rad områden. Också själva språkvården bör göras till föremål för kritisk granskning och forskning. Hur har de ideologier sett ut som styrt språkvården under de senaste hundra åren och vilka konsekvenser får olika hållningar i detta avseende för mål som språklig jämlikhet, allas rätt till språket m.m.?

Forskning av detta slag kan dels ge svar på frågor av relevans för språkvården, dels hjälpa till att öka det allmänna intresset för språkliga frågor. Det är också väsentligt att den språkvårdande praktiken, till exempel råd och rekommendationer från Språknämnden, har stöd i en bakomliggande forskning som inte enbart är av utredningskaraktär.

Vi anser därför att det finns goda skäl att stimulera till ytterligare forskning inom fältet svensk språkvårdsforskning. Vi förslår att

regeringen i sitt anslag till Vetenskapsrådet avsätter medel för en särskild satsning på språkvårdsforskning.

En resurs för svensk forskning om terminologi skall byggas upp

Vi noterar också att Sverige saknar fasta forskningsinrättningar för terminologifrågor. Någon professur eller annan liknande befattning med inriktning mot terminologiforskning finns inte i Sverige, till skillnad från bl.a. Finland och Danmark. Från internationellt perspektiv är bilden densamma: utbildningar i terminologi finns exempelvis i Kanada, Frankrike, Tyskland och Spanien.

Vi finner det önskvärt att sådan verksamhet kan bedrivas också för svenskans del, bl.a. för att säkra tillgången till kvalificerade terminologer i framtiden. Vi föreslår därför att det skall byggas upp forskning om och utbildning i terminologi. Detta kan t.ex. ske i form av att någon högskola eller något universitet ges i uppdrag att i samverkan med språkvården utveckla ett nationellt centrum eller dylikt för terminologiforskning.

Vi vill i detta sammanhang också påpeka att svensk fackspråksforskning över huvud taget har en svag institutionell bas, om man jämför med våra nordiska grannländer där det framför allt vid många handelshögskolor bedrivs forskning om och undervisning i fackspråk.

Den vetenskapliga kompetensen i minoritets- och invandrarspråk samt teckenspråket bör garanteras och i vissa fall ökas

För finska, samiska och meänkieli finns i dag resurser för forskning och utbildning vid svenska universitet och högskolor. Till vissa delar är detta garanterat genom att särskilda uppdrag skrivits in de olika lärosätenas regleringsbrev. Vi anser att det är viktigt att sådana garantier finns, och att de måste bibehållas i framtiden.

Det bör betonas att denna åtgärd har som syfte att ge en yttersta garanti för att utbildning och forskning i de olika språken bedrivs inom landet, och inte skall uppfattas som en bedömning av hur omfattande universitetsverksamheten totalt bör vara. Ser man exempelvis till finskan är den nu representerad vid flera universitet. Vi menar att det för finskans del snarare vore lämpligt med en ökning

än en minskning, bl.a. med tanke på de neddragningar som skett på olika håll.

För teckenspråkets del finns universitetsforskning etablerad. Lärarhögskolan i Stockholm har också i sitt regleringsbrev fått i särskilt åtagande att på försök anordna lärarutbildning för döva och hörselskadade samt lärarutbildning i teckenspråk. Det bör dock övervägas om något universitet – lämpligen Stockholms universitet där resurserna nu finns – skall ges ett särskilt uppdrag för detta språk, för att garantera en fortsatt forskning inom ämnet.

För jiddisch och romani chib saknas nu akademiska resurser helt. Vi anser att den vetenskapliga kompetensen för dessa språk bör ökas.

Forskning- och utvecklingsarbete bör ske för modersmålsdidaktik

Kommittén gör också bedömningen att det är viktigt att forskningen kring modersmålsundervisningen ökas, speciellt vad gäller didaktiska frågor (se vidare kapitel 13 där bl.a. modersmålsundervisningsfrågor behandlas).